

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կ. ՊՕԼՍԻՅ—Ս. ԷԶՄԻԱՆԻՆ.

ՀԱՄԱՐԱՌՑ ՆԿԱՐԱԳԻՐ.

Ա.

Հրախրակների ժամանումն Կ. Պոլիս եւ մասուցանելը Վեն. Հայրապետին հայրապետական Խաչ Գաւազանը.— Վեն. Հայրապետին հրաժեշտի փառոցն ու Ս. Պատարագը:

Կաթողիկոսական հրախրակներ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթունեան, Տ. Աշոտ եպիսկոպոս Շախեան, Տ. Մեսրոպ և Տ. Բարդէն վարդապետները մայիսի 13-ին Ստամբուլ շոգենաւով հասնում են Կ. Պոլիս և իջևանում Սպլանդիդ ազգային հիւրանոցը: Մայիսի 18-ին Պերայի ս. Երրորդութեան եկեղեցում տեղի է ունենում հանդիսաւոր պատարագ Վեհափառ Հայրապետի ներկայութեամբ: Պատարագին էր Գարեգին արքեպիսկոպոսը: Ժողովրդի հոծ բաղմութիւնը լցրել էր եկեղեցին: Վեհափառ Հայրապետի համար պատրաստուած էր ոսկեղօծ գեղեցիկ կաթողիկէ—ամպհովանի: Որոշեալ տեղում ժամերգութիւնը ընդմիջելով Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդւում է սեղան, որի ժամանակ դպիրներն երգում են «Էջմիածին ի հօրէ» շարականը: Ապա Գարեգին արքեպիսկոպոսը դառնալով դէպի ժողովուրդը մի համառօտ տեսութիւն արաւ հայ ազգի ու եկեղեցու կրած տառապանքների մասին, որից յետոյ ոյժ ու կարողութիւն մաղթեց Վեհափառ Հայրապետին, որպէսզի կարողանայ հայ ազգի իղձերը կատարել և պաշտպանել ազգը ու եկեղեցին ներքին ու արտաքին ամեն տեսակ յարձակումներից: Աւարտելով իր խօսքը Գարեգին արքեպիսկոպոսը յանձնում է Վեհին Ս. Լուսաւորչի Աթոռի արժանաւոր գահակալին հայրապետական դաւազանը: Ապա Աշոտ եպիսկոպոսը մի քանի բարեմաղթութիւններից յետոյ յանձնում է Վեհին հայրապետական խաչը:

Այս արարողութիւնից յետոյ խօսեց Վեհափառ Հայրապետը պատկերացնելով 1800 տարիներէի ի վեր հայ ազգի կրած տառապանքները:

«Այս շնորհաւորութիւնները, առաց նորին Վեհափառութիւնը,—կը պարտաւորեն մեզ որ դիտնանք մեր պարտականութիւնը: Քրիստոնէական կեանքին մէջ Հայ եկեղեցին բազմաթիւ հալածանքներու կուրծք տուաւ և ծանր քաղաքներու հանդէպ գտնուեցաւ, սակայն կարողացաւ պահպանել իր գոյութիւնը: Եւ ալ, այս ամենուն առջև, սրունք կուգան լեզուն լռեցնել և արգելքներ դնել մեր վրայ, պիտի աշխատիմ, որ ասկէ ետքն ալ Հայաստանեայց եկեղեցին կանգուն ըլլայ և զերծ մնայ ամեն հալածանքէ: Արեւելքէն, արևմուտքէն, հիւսիսէն և հարաւէն փչող ամեն հովերու ազդեցութեան տակ այս ազգը ընկճուեցաւ, կոտորուեցաւ, սակայն եկեղեցին կորով ներշնչեց, և այսօր հոյ ազգն ալ կանգուն մնացած է: Այսօր Հայաստանեայց եկեղեցին արիւնլուայ վիճակի մը մէջ է, սակայն կը հաւատամ և դուք ալ հաւատացէք, որ պիտի ապրի միշտ Հայ եկեղեցին: Այսօր հայ ազգը խաչի վրայ պրկուած մարմին մը դարձեր է, սակայն դարձեալ այդ խաչն է, որ պիտի ներշնչէ: Տգիտութիւնը կործանում ըսել է, պէտք է ջանանք որ զարգանանք, միտքերնիս լեցնենք, որովհետև մտքի ուսումն է որ կերաշխաւորէ կեանքը: Երբ միտքը բարձրացած և սիրտը ազնուացած է, շատ բան կարող ենք ընել: Այսօր կը հրաւիրուիմ Էջմիածնի Մայր Աթոռը իբր Հայրապետ: Ինձի բաժին ինկած պարտականութիւնը կատարելու համար յանդգնութիւն ունեցայ ընդունելու կատարուած ընտրութիւնը, սակայն յայտ ունէի որ Էջմիածնի միաբանութիւնը ձեռնառու պիտի գտնուի ինձ և այս պատճառաւ ընդունեցի: Յուսով եմ, որ թէ միաբանութեան և թէ հայ ազգին հեռուէն կամ մօտէն օգնութեամբը պիտի կարողանամ հայ ազգին իղձերը իրագործել: Պիտի ջանամ ամեն պարագայի մէջ վարչական բոլոր գործերուն մէջ արդարութիւնը գործադրել: Անիրաւութիւնը դատապարտած ըլլալուս համար էր, որ աքսորուե-

ցայ, սակայն դարձեալ արդարութիւնը պիտի դործագրեմք։ Աստուած անսասան պահէ Հայ Եկեղեցին»։

Երբ Նորին Սրբութիւնը վերջացրեց իր խօսքը բարեմաղթութիւններով, առաջնորդուեցաւ իր տեղը և բոլոր եկեղեցականները կարգով, ըստ աւանդութեան, մօտեցան ու համբուրեցին Ս. Հայրապետի աջը։ Պատարագից յետոյ հոգեհանգիստ կատարուեցաւ հանգուցեալ հայրապետի յիշատակին, որից յետոյ Նորին Սրբութիւնը շնորհաւորեալ հոգևորական ու աշխարհական հրաւիրեալներով առաջնորդուով է Սպանդիդ հիւրանոցը, ուր տեղի է ունենում պաշտօնական հացկերոյթ։ Ծաշի ժամանակ Նորին Վեհափառութիւնը առաջարկում է Թադաւոր Կոյսեր, Սուլթանի և Շահի կենացները, Սալթուհեան արքեպիսկոպոսը առաջարկում է Վեհափառ Հայրապետի կենացը։ Ի միջի այլ կենացների դօքտօր Թորգոմեանը առաջարկում է Ռուսահայերի և Թիւրքահայերի կենացը։

Հինգշաբթի մայիսի 21ին Նորին Սրբութիւնը հանգիստւորապէս չրջապատուած հրաւիրակ ու այլ բարձրաստիճան հոգևորականներով, իջնում է ս. Երրորդութեան եկեղեցին, ուր մատուցանում է իր հրաժեշտի վերջին պատարագը։

Պատարագին սպասուորում էին Գարեգին արքեպիսկոպոս Սալթուհեանը, Մաղաքիա եպիսկոպոս Տէրունեանը ու չորս վարդապետներ։

Նորին Վեհափառութիւնը պատարագի ժամանակ հրաժեշտի հետեւեալ քարոզն է խօսում, բնաբան վերցնելով. «Որ զհօգի Քրիստոսի ոչ ունի, նա չէ նորա» խօսքերը։

«Հաւատացեալին աչքը պէտք է յառած ըլլայ դէպի Մեծ Վարդապետին կեանքն, որ երեցաւ աշխարհի վրայ, տարաւ յաղթանակը մօքերու վրայ, պահ մը սարսեցան Պաղեստինի հօգերը, պահ մը ամենէն ծանր հիւանդները սարսուռ մը զգացին իրենց մարմնին մէջ և թօթափեցին իրենց ախար, այս Վարդապետին կեանքն էր, որուն հա-

մար կակնարկէր առաքեալը, կեանք մը անձնութեան, մարդկային ազգին փրկութեան համար Այս կեանքն համակ սէր կը բուրէ։ Ուրեմն, հայոց ժողովուրդ, մենք այս տաճարին մէջ յանուն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի պէտք է մեր մէջ քրիստոնէական հոգին ամենաբարձր կերպով պահենք։ Քրիստոնէական կեանքի այս յատկութիւնները՝ անձնութեան, սէր՝ այն նուիրական սանգուխներն են, որով մարդ կը դիմէ դէպի իր նպատակը, իր վախճանը։ Աշխարհի մէջ մարդ նետուած չէ իր կեանքը աննպատակ գործելու, այս կեանքը աստուածահաճոյ պէտք է ըլլայ։ Այդ նպատակը Աստուծոյ՝ մարդուն տուած շնորհին ու մտաւորական կարողութեանց փայլն ու յառաջագիմութիւնն է։ Մեր նպատակին կը ծառայենք այն ատեն, երբ մարդ աշխարհի վրայ կը զգայ բարութիւն ու կը գործէ, կիմանայ արդարութիւն ու կը քարոզէ։ Յիսուս իր կեանքը տուաւ այդ նպատակին, Մեր նպատակին ծառայած կըլլանք, երբ ողորմութեան ու բարութեան գործերով ուռճացնենք մեր կեանքը, մանաւանդ այն պարագաներու մէջ, ուր ողբ ու կոծի, սովի, չարագործներու աւարին և արիւնաթաթաւ վիճակի մէջ «օգնութիւն» կադաղակեն մեզ, մեր կոչումը կատարած պիտի ըլլանք ձեռքնառու ըլլալով անոնց, սպեղանի դնելով վէրքերուն, և այսպէս միայն արիւնաքա՛ւ սրտեր կենդանութիւն կառնեն։ Մենք ալ մեր փրկութիւնը առաքեալին ըսածին պէս քրիստոնէական կեանքով կրնանք ձեռք բերել։ Բարձր ապրինք, վսեմ՝ ապրինք։ Թերևս վերջին անգամն է, որ Թուրքիոյ մէջ քրիստոնէական բեմին վրայ քանի մը խօսք կուղղեմ, հայոց ժողովուրդ, գիտնանք մեր կոչումը, մեր պարտականութիւնը, այսպէս ընթանանք աշխարհի կեանքի մէջ։

«Մենք պարտինք այնպիսի խոհեմ, շրջահայեաց ապրիլ, որ նոյնիսկ անհետացնենք մեր գոյութեան սպառնացող վտանգները, այս կեանքը կը քարոզեմ Երուսաղէմէն մեկնելէն մինչև այս վայրկեանը, շրջահայեցութիւն, ծայրայեղութիւններէ հեռի, խոհեմ, օրինապահ կեանք։ Կը փափաքիմ որ կեանքի այս եղանակը պահէ ամեն հայ։

Մեր շուրջը շատ այժեր շրջապատած են. այդ այժերը մեր կեանքին թշնամիներն են. կուղեն այս ցեղին իմացական այժը, կարողութիւնը ցամքեցնել: Հեռի մենէ յուսահատութիւնը: Դարեր կը նային մեր վրայ, և այդ դարերուն մէջ որչափ տոռապեցանք, բաւական է յիշել հօթներորդ դարու, Զինգիզ—խանի, Ալփասլանի, Լէնքթիմուրի վայրագ հալածանքները. դահիճներ մեր եկեղեցիին հիմերը քանդել կուղէին. մեր եկեղեցիին հետ մեր կեանքն այլափոխել կուղէին. հայկական անարատ կեանքով մնաց Հայ Բեմը, անարատ կը հասնի մեր ձեռքը, անարատ յանձններ մեր յաջորդներուն: Վրէժխնդրութիւնը, մոլեռանդութիւնը մեր վրայ չբերենք. ասով միայն մեր գոյութիւնը կըրնայ երաշխաւորուիլ: Կը մաղթեմ, որ Աստուած անվորձ պահէ ազգը: Հայաստանեայց եկեղեցիին առագաստը ծուէն ծուէն պատառեցաւ, անոր թռչնարանը չի կրնար պարկեղել հովը, որպէսզի նաւը յառաջանայ. ջանանք կարկոտել այս ծուէններն ու ամրացնել առագաստը: Յոյս և հաւատք երբ կենդանի են մեր մէջ, պիտի ապրինք: Ատոռած աշխարհի խաղաղութիւն չնորհէ, դարձ կամ բարձ չնորհէ բռնապետներուն: Մնաք բարեալ, մնաք խաղաղութեամբ. կերթամ միւսնոյն ազգին քով՝ նուիրական պաշտօն մը կատարելու»:

Բ.

Վեհափառ Հայրապետի հրաժեշտ Օսմ. Օգոստ. Սուլթանին. Վերջին մասնակցութիւնը Հայոց ազգ. երեսփ. ժողովին. Վեհափառ. Կաթողիկոսի մեկնումը Կ. Պօլսից:

Նախ քան Պետերբուրգ մեկնելը Նորին Սրբութիւնը ցանկացաւ այցելել Սուլթանին և խնդրել, որ անպակաս անէ իր բարեացակամ հովանին հայ ազգի վրայից: Մայիսի 21-ին Նորին Սրբութիւնը ուղեկցութեամբ կաթողիկոսական հրաւիրակներ՝ Գարեգին արքեպիսկոպոսի, Աշոտ եպիսկոպոսի, Մեսրոպ և Բարդէն վարդապետների, կրօնական ժողովի ատենապետ՝ Հմայեակ եպիսկոպոս Դիմաքսեանի, ազգային ժողովի ատենապետ՝ Մինաս Զեբազի, բաղադական ժողովի ատենապետ՝ Ստեփան Գարա-

յեանի և պատրիարքարանի գործակատար՝ Գամէր Շիրինեանի դիմեց Դոլմա-Բախչէի պալատը և աւագ քարտուղար Խալիդ Զիա բէյի միջոցաւ խնդրեց ներկայանալ Սուլթան Մուհամմէդ V-ին։

Իզմիրլեանի այցելութիւնը պալատ՝ անակնկալ էր։ Սուլթանը որոշել էր ընդունել Վեհափառ Հայրապետին շաքամ օրը մեծ հանդիսաւորութեամբ։ Բայց սրովհետեւ Նորին Սրբութիւնը այն օրն և եթ պէտք է մէկնէր մայրաքաղաքից դէպի Պետերբուրգ, խնդրեց Սուլթանի ներողամտութիւնը։ Խալիդ Զիա բէյ իսկոյն հաղորդեց Սուլթանին եղելութիւնը և եկաւ յայտնելու, որ Մուհամմէդ V-ը պատրաստ է ընդունել ունկնդրութեան ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթուղիկոսին։ Ապա Նորին Սրբութիւնը իր հետևորդներով առաջնորդուեցաւ ընդունելութեան սրահը, ուր սպասում էր Սուլթանը ժպտուն ու ստքի վրայ։ Նորին Վեհափառութիւնը անձամբ կարգաց թուրքերէն լեզուով հետևեալ ուղերձը։

«Զերդ Մեծութիւն.

«Թէպէտ և անարժան, ես ընտրուեցի Հայերի կրօնական կենտրոնի՝ Էջմիածնի Կաթուղիկոս ընդհանուր հայազգի հաւանութեամբ։ Իմ ընտրութիւնս հաստատուեց սահմանուած կանօնների համաձայն։ Ստիպուած լինելով գնալ Ռուսաստան, Էջմիածին, ուր գտնուում է կաթողիկոսական աթոռը և գահը, ես ինձ երջանիկ եմ համարում՝ Զեր Կայսերական Մեծութեան կողմից ընդունուելուս համար։ Սահմանադրական օրէնքի բարձր տրամադրութիւնները կատարելապէս գործադրուեցին, նոյնպէս և ոյժ ստացաւ սահմանադրական ընթիմը օսմանեան կայսրութեան մէջ։ Եւ ուրեմն մենք հաստատուն յոյս ունինք և համոզուած ենք, որ հայկական համայնքի բոլոր օսմանեան անդամները, որոնք յայտնի են իրանց աւանդական հաւատարմութեամբ և անկեղծ բարեկամութեամբ առ կայսերական գահը և օսմանեան կառավարութիւնը, համաձայն կայսերական ցանկութեան, վստահ իրանց կեանքի, պատուի և գոյքի ապահովութեան վրայ, այսու-

հետև կապրեն բարեկեցութեան և երջանկութեան մէջ:

«Մենք շնորհակալութիւն ենք յայտնում Ձեր Մեծութեան այն շնորհի համար, որին ապացոյց տուեց նա արագ և հաստատ միջոցներ ձեռք առնելով, խափանելու համար տարածումը հայաբնակ և ուրիշ վայրերում այն նորագոյն ողբերգական դէպքերի, որոնք տեղի ունեցան Ագանայում և Հալէպում, և արգելելու նրանց կրկնութիւնները օսմանեան կայսրութեան մէջ:

«Ազաչում ենք Աստծուն, որ նա աջակցութիւն տայ օսմանեան օրինական կառավարութեան, որ նա պահպանէ Ձեր Մեծութեան թանկագին առողջութիւնը և հաստատուն պահէ կայսերական գահը»:

Սուլթան Մուհամմէդ V, ինչպէս ուզերձի ընթերցումը ընդմիջելով, այնպէս և ընթերցումը վերջացնելուց յետոյ քանիցս առաջ:

—«Մեծապէս գոհ եմ Ձեր արտայայտած զգացմունքների համար, կարող էք միանգամայն հաւատացած լինել այդ մասին», սրից յետոյ Սուլթանը նստելով հրաւիրեց նստել նորին Վեհափառութեանը և իր հետևորդներին:

Սուլթանը ասաց հետևեալը:

«Իմ ամենասրտագին յանկուծիւնն է, որ օսմանեան բոլոր ժողովուրդները, առանց կրօնի ու ցեղի խտրութեան, ապրեն եղբայրաբար և վայելեն հաւասար եղբայրութիւն: Ագանայում ու շրջակայքում տեղի ունեցող աղէտները խորապէս վշտացրել են իմ սիրտը: Այս բանը յայտնի է և իրան՝ Աստծուն: Ես խօսել եմ առանձնապէս և մեծ վեղիւրի հետ, որպէսզի ձեռք առնուեն բոլոր միջոցները՝ արգելելու համար նմանօրինակ ցաւագին աղէտների կրկնութիւնը: Գարձեալ կրկնում եմ, իմ ամենաջերմ ցանկութիւնն է, որ բոլոր օսմանցիներն անխտիր աշխատեն երկրի բարօրութեան ու զարգացման համար, մի սիրտ և մի հոգի: Անկեղծօրէն եմ ասում այս, և պէտք է որ հոգեւոր պետերն էլ միեւնոյն ոգով յորդորեն իրանց ժողովուրդներին»:

Նորին Սրբութիւնը պատասխանեց, որ իրանց նուի-

րական պարտականութիւնն է այդ, որից եւրէք չեն թե-
րացել: Այնուհետեւ խորին շնորհակալութիւն յայտնելով
վերկացու և բարեմաղթութիւններ կատարեց կայսեր եր-
կարակեցութեան և օսմանեան հայրենիքի բաղդաւորու-
թեան համար: Սուլթանը, որ նոյնպէս վեր էր կացել մաղ-
թանքի ժամանակ, վերջին անգամ՝ իր գոհունակութիւնը
յայտնեց Նորին Վեհափառութեանը: Հրաժեշտ առնելով
Սուլթանից, Նորին Սրբութիւնը անցաւ առաջին քարտու-
ղարի սենեակը, որտեղ մի քանի բաղէ խօսակցելով Խալիդ
Ձիա բէյի հետ, Նորին Վեհափառութիւնը հրաժեշտ առաւ
և իր հետևորդներով, նոյն հանդիպաւորութեամբ, դիմեց
Բ. Դուռը Հիլմի փաշայի մօտ:

Կաթուղիկոսական թափօրը զինուորական պատիւնե-
րով ընդունուեցաւ և առաջնորդուեցաւ մինխտր-նախա-
գահի մօտ: Հիլմի Փաշան առանձին յարգանքով ու սիրա-
լիութեամբ ընդունեց Նորին Սրբութեանը:

Վեհափառ Հայրապետը յայտնեց, որ ընտրուած լի-
նելով համայն հայերի հոգեւոր գերագոյն պետ և իր պաշ-
տօնը հաստատուած լինելով Ռուսիոյ Յարից, եկել է հրա-
ժեշտ տալու:

Մեծ. Վէզիրը շնորհաւորելով Նորին Սրբութեան բարձր
պաշտօնը, ասաց հետեւեալը:

«Օսմանեան կառավարութիւնը այն համոզմունքն ու-
նի, որ հայերը որոնում են իրանց բաղդաւորութիւնը և
բարգաւաճումը օսմանեան երկրի բարօրութեան և զար-
գացման մէջ ու նրանց միակ նպատակն է առաջագիմել
առևտրի, արհեստների և երկրագործութեան ճիւղերում:
Նորին Սրբութիւնը պատասխանեց.

«Հայերը շարունակ ձգտել են կեանքի, պատուի, գոյ-
քի ապահովութեան ու միմիայն դորան:—Անկեղծօրէն
հաւատացնում եմ Ձեզ, աւելացրեց Հիլմի Փաշան, որ
այդ մասին մենք կասկած անգամ չունինք: Դալով Ազա-
նայի ցաւալի դէպքերին, ինչպէս պալատում և սենատում
յայտարարեցի և այժմ էլ կրկնում եմ, կառավարութիւնը
մի կողմից ձեռք է առել հարկաւոր եղած բոլոր միջոց-

ները՝ արգելելու համար նմանօրինակ դէպքերի կրկնութիւնը, միւս կողմից՝ վճռել է պատժել յանցաւորներին օրէնքի ամբողջ խտուրթեամբ։ Շուտով կտեսնէք ու կը համոզուէք։

Նորին Սրբութիւնը հրաժեշտ տալով, նոյն հանդիսաւորութեամբ հեռացաւ և այցելեց արտաքին գործերի մինիստր Րիֆաթ փաշային, բայց չը գտնելով նրան իր պաշտօնատանը, ընդունուեց խորհրդական Ազարեան էֆէնտու կողմից։

Մայիսի 28-ին Նորին Սրբութիւնը վերջին անգամ մասնակցեց ազգային երեսփոխանական ժողովի նիստին, որտեղ ի միջի այլոց զեկուցում էր Երուսաղէմի բողոքփննիչ յանձնաժողովից քննութեան տեղեկագիրը։ Այդ նիստին, որ դռնփակ էր, ներկայ էին հայրապետական հրաւիրակները։

Նիստի վերջում, երբ օրակարգի խնդիրները ստացան իրանց որոշումները, Նորին Սրբութիւնը իբրեւ հաշուետութիւն՝ ժողովին ներկայացրեց մի նամակ, գրուած Ռուսական դեսպան Զինովիեւիին, որի մէջը Վեհը յայտնում է, որ սրտի անհուն երախտագիտութեամբ պատրաստ է ելծուլ Պետերբուրգ՝ իր շնորհակալութիւնները մատուցանելու Նորին Կայսերական Մեծութիւն, ամենայն Ռուսաց Թագաւոր Կայսր Նիկողայ Բ-ին։ Ապա ներկայացրեց ժողովին Սուլթան Մուհամմէտ V-ին անձամբ ներկայացրած ուղերձի պատճէնը։

Օրը վերջանալու վրայ էր, վերջին անգամն էր որ Վեհափառ Հայրապետը ներկայ էր գտնուում իբրեւ հոգեւորական երեսփոխան, երեսփոխանական ժողովում, որի մէջ երկար ու ձիգ տարիներ անձնութիւնաբար աշխատել էր յօգուտ իր տարաբախտ ազգի։

Նորին Սրբութիւնը ասաց. թողնում եմ իմ սիրած պաշտօնը և մեկնում եմ Ս. Էջմիածին աւելի ծանր պարտականութիւններ կատարելու։ Իբրեւ Հայրապետ հաւա-

տարիմ պէտք է մնամ եկեղեցական այն ուխտին, պիտի պահպանեմ եկեղեցին իր անխառն սրբութեան մէջ, միևնոյն ժամանակ ցանկալի եմ համարում ընթացք տալ զանազան բարեկարգութեան հարցերի, որոնք կարող են լուծումն ստանալ միայն ու միայն ազգի կամքով, համագումար ժողովներով:

Խօսքի վերջում՝ Վեհափառ Հայրապետը, իր հրապարակական շնորհակալութիւնը յայտնեց բոլոր ազգերին՝ թիւրքերին, յոյներին և հրէաներին, որոնք իր աքսորից վերադառնալիս ցոյցերով և բերկրանքով ու ծափերով ողջունեցին իրան: Շնորհակալութիւն յայտնեց թիւրքահայոց երեսփոխանական ժողովին, որ երկրորդ անգամ բարձրացրեց իրան պատրիարքական աթոռ: Շնորհակալութիւն յայտնեց նաև կաթողիկոսական ընտրութեան պատգամաւորութեանը, որ պատուեց իրան, ընտրելով ամենայն Հայոց կաթողիկոս:

Ապա օրհնեց համայն ազգը, օրհնեց երեսփոխանական ժողովի անդամներին և ոյժ ու կարողութիւն մաղթեց նրանց:

Երեսփոխանական ժողովի անդամները հերթով համբուրեցին Վեհ. Հայրապետի սուրբ Աջը, որը տարիննր շարունակ գործել էր յօգուտ իւր բազմակարօտ ազգին:

Նիստը փակուեց, Նորին Սրբութիւնը մեկնեց: Ամենքի գէժքի վերայ տեսնուում էր տխրութիւն և թախիծ:

Հետեւեալ օրը Մայիսի 23-ին Նորին Սրբութիւնը պէտք է ճանապարհ ընկնէր դէպի Ռուսաստան, Բաղդադութիւնը առաւօտեան ժամի 9-ից սկսած շտապում էր Թօփհանէի առջև, որտեղ սպասում էին արգէն Ռուսաց դեսպանատան շոգեմակոյկը և նաւակները:

Ժամը 10-ի մօտ կառքերի շարքերը ծովափ հասան: Թափօրի առջևից դնում էին ձիերի վրայ կարմրազգեստ շաթիրները, յետոյ առանձին կառքով երկու վարդապետները տանումէին Հայրապետական խաչը և դաւաղանը:

ապա գնում էր Նորին Սրբութեան շքակառքը, որին հետևում էին անթիւ կառքեր, եպիսկոպոսներով, վարդապետներով, քահանաներով և աշխարհականներով

Բազմութիւնը երկարատե ծափերով ողջունում է սիրեցեալ Հօրը՝ Բազմունքներով լի բոպէներին . . . շատերը արտասուում են . . . Նորին Սրբութիւնը փոքր ժամանակից յետոյ մտաւ Ռուսական շոգեմակոյկը, որը առաջ սլացաւ. բազմութիւ մակոյկների սուրում են նրա ետեւից, ժողովրդի զգացմունքները չափ ու սահման չունին, ոմանք բարեմաղթութիւններ են անում, ոմանք ծափահարում են, ոմանք լալիս են

Նորին Սրբութիւնը շոգենաւ բարձրացաւ, ստուար բազմութիւնը չէր ուզում բաժանուել նրանից, որ իրանց համար յոգնել, աշխատել ու տառապել էր:

Շոգենաւը շարժուեց . . . անվերջ կէցցէներով որոտընդոտ ծափահարութիւններով Վերթաք բարով, առաց սրտի խորունկ վշտով տանջուած ժողովուրդը իւր բազմաչարչար գորովագութ Հօրը՝ Արտասուում էր ժողովուրդը ծովի ափին կանգնած, աչքերը յառած Վեհին Արտասուում էր Վեհը նաւի վրայ . . . և աղօթում, Նորին Սրբութեանը ուղեկցում են՝ Հայրապետական հրաւիրակներ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթուհեան, Տ. Աշոտ եպիսկոպոս Շախեան, Տ. Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսիսեան, Տ. Բաբգէն վարդապետ Աղաւելեան, Տ. Գրիգորիս վարդապետ Պալաքեան, Տ. Մեսրոպ վարդապետ Նշանեան և Ազգային ժողովի նախագահ Մինաս Զերազ:

Գ.

Վեհափառ Հայրապետ Օդեսսայում.

Մայիսի 24-ին կէսօրուայ ժամը 1-ին ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ Տ. Տ. Մատթէոս II-ը «Զիսաչե» շոգենաւով մօտեցաւ Ռուսական հողին և Հայրապետը ժամանեց Օդեսսա, Նաւահանգստում սպասում էին Վեհ. կաթողիկոսին Ռուսաստանի բոլոր կողմերից եկած հայ հասարակութեան ներկայացուցիչները և հոգեւորականներ:

պատգամաւորութիւնները, գլուխ ունենալով Նոր-Նախի-
ջեանի և Բեաարաբիայի թեմի առաջնորդ Ներսէս արքե-
պիսկոպոս Խաղափերդեանին: Այստեղ էին տեղական աղ-
մենիատրացիայի ներկայացուցիչները՝ քաղաքապետը, քա-
ղաքապետի օգնականը, շրջանի զօրքերի հրամանատարի
ներկայացուցիչը, ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուն,
Կամեր-Իւնկեր իշխան Բ. Ն. Արղութեան երկայնաբազուկ,
որոնք և ողջունեցին Վեհափառի գալուստը:

Նաւահանգստից Վեհափառ Հայրապետը հանդիսա-
ւորութեամբ ուղեւորուեց դէպի Հայոց եկեղեցին, ուր կա-
տարուեց գոհացողական մաղթանք: Ապա Ս. Հայրապետը
լսելով Ներսէս արքեպիսկոպոսի և տեղական հայ քահա-
նայի ճառերը և պատասխանելով նրանց, օրհնեց ժողովը՝
դին, որոնց անվերջ կեցցէների ուղեկցութեամբ առաջնոր-
դուեց եկեղեցու երեսփոխան Ս. Աստուածատրեանի
տունը, ուր պատրաստուած էր Հայրապետի համար իջեա-
նելու տեղ: Այդտեղ Ներսէս արքեպիսկոպոսը ներկայա-
ցրեց Վեհին իր թեմի հոգեւորականութիւնը ողջոյնի համա-
ռօտ ճառով: Ողջոյնի ճառեր ևն արտասանում՝ նաև Գու-
րեգին արքեպիսկոպոսը և Մեսրոպ վարդապետը, որոնցից
յետոյ Նորին Սրբութիւնը գիմեց հոգեւորականութեանը
և պատգամաւորութիւններին, շնորհակալութիւն յայտնեց
նրանց և շեշտեց, որ հոգեւորականութիւնը հանդիսանում
է աստուածային Ուսուցչի աւանգած գաղափարների դե-
կավարը և քարոզողը, այդ պատճառով էլ նա իր հօտին
պէտք է ներշնչէ հաշտ ապրել այն երկրի բնակիչների հետ,
որը նրանց հայրենիքն է ներկայանում: Հոգեւորականու-
թիւնը պէտք է ներշնչէ իր հօտին՝ յարգել երկրի օրէնք-
ները, որոնք նրան պաշտպան կը հանդիսանան, օգնել
նրան իր բարգ և պատասխանատու պարտականութիւն-
ների կատարման մէջ և նպաստել երկրի զարգացմանը բո-
լոր ճիւղերում, նաև ուսման և պրօգրեսի գործում:

Վերջացնելով ընդունելութիւնները Նորին Սրբութիւնը
ուղարկեց իր ներկայացուցիչներին իր անունից ողջունելու
այն վարչական անձանց, որոնք շոգենաւի վրայ դիմաւո-

րել էին իրան. Հետեւեալ օրը բոլոր պաշտօնական հիմնարկութեանց ներկայացուցիչները, սկսած զինուորական շրջանի հրամանատար Կառլքարսից, այցելեցին Նորին Սրբութեանը: Նոյն օրը երեկոյեան ժամը 6-ին Պ. Ս. Աստուածատրեանի ընակարանում տեղի ունեցաւ ճաշկերոյթ, որին ներկայ էին տեղական հայ գաղութի ներկայացուցիչները և զանազան քաղաքներից եկած պատգամաւորութիւնները:

Մայիսի 25-ին ցերեկը Թագուհի Կայսրուհի Աղէքսանդրա Ֆեօդորովնայի ծննդեան տօնի օրը, Վեհափառ Կաթօղիկոսը հայոց եկեղեցում բազմաթիւ ժողովրդի ներկայութեամբ անձամբ գոհացողական մաղթանք կատարեց, որից յետոյ Վեհը հեռագիր ուղարկեց Նորին Կայսերական Մեծութեանը և բազմ ունեցաւ, Կաղաւթին կայարանում, ստանալ Նորին Մեծութիւն Թագաւոր Կայսեր հետեւալ պատասխանը.

«Մատթէոս ընտրեալ և հաստատեալ Կաթօղիկոսին Ամենայն Հայոց:

«Թագուհի-Կայսրուհին և ես անկեղծօրէն շնորհակալ ենք Ձեր Սրբութեան բարեմաղթութեանց և աղօթքների համար:

ՆԻԿՈԼԱՅ.

Վեհ. Հայրապետի հեռագիրն էր ըստ այսմ:

«Նորին Կայսերական Մեծութեան Թագաւոր Կայսրին.

«Ուր զնելով Ռուսաստանի մեծ Կայսրութեան սահմանները, անսահման բաղգաւոր եմ արտայայտելու Ձերդ Կայսերական Մեծութեանը, իմ հաւատարիմ հպատակութեան զգացմունքները և շնորհաւորելու Ձեզ, ամենաողորմած Թագաւոր, և Թագուհի Կայսրուհուն՝ Նորին Կայսերական Մեծութեան Թագուհու Կայսրուհու ծննդեան օրուայ առիթով, վեր առաքելով ջերմ աղօթքներ Ձերդ Կայսերական Մեծութիւնների, Օգոստոսփառ Գահաժառանգի և ամբողջ Թագաւորական տան բաղգաւորութեան և երկարակեցութեան համար:

Մասթէոս ընտրեալ և հաստատեալ Կաթօղիկոս
ամենայն Հայոց:

Տաճարից վերադառնալով իր իջևանատեղին Վեհափառ Կաթողիկոսը շարունակեց իր ընդունելութիւնները։ Մօտենում էր Պետերբուրգ ուղևորուելու ժամանակը։ Վեհը իր Հայրապետական օրհնութիւնը տալով բոլոր ներկայ եղբայրներին և շնորհակալութիւն յայտնելով Պ. Աստուածատրեանին ցոյց տուած սիրալիր ընդունելութեան համար, ժամը 11 և կէսին դիմեց գէպի կայարան շրախմբի ուղեկցութեամբ։

Կայարան էին եկել ազմինիւտրացիայի ներկայացուցիչները, Օդեսայի հայ դպրութիւն, եկած պատգամաւորները և հոգևորականները՝ բարի ճանապարհ մաղթելու նորին Սրբութեանը։ Վեհը բարձրացաւ սալօն վաղօն, սրի պատուհանից օրհնեց հաւաքուած բազմաթիւ ժողովրդին։ Գնացքը անվերջ կէցցէնների ուղեկցութեամբ շարժուեց գէպի Պետերբուրգ։

Դ.

Վեհափառ Հայրապետի ժամանումն Ս. Պետերբուրգ.

Օդեսայից գէպի Պետերբուրգ Վեհին ուղեկցում էին Ներսէս և Գարեգին արքեպիսկոպոսները, Աշոտ եպիսկոպոսը, Մեսրոպ Տէր Մովսիսեան, Բաբգէն, Մեսրոպ Նշանեան, Գրիգորիս Պալաքեան և Արտակ վարդապետները ու Մինաս Զերադ։

Պետերբուրգից եկեղեցական Խորհրդի անդամները նախագահ պրօֆէսոր Վ. Ի. Վարդանեանի և Աւագ քահանայ Տէր Գրիգորեանի առաջնորդութեամբ ընդ առաջել էին Վեհին։ Օդեսայի ճեպընթաց գնացքը Պ. Բուրգի Վարչաւեան կայարանը հասնելիս՝ արգէն բաց էին արքայական սենեակները։ Նոյն ժամանակամիջոցում սկսեցին ժողովուել կայարանում հայկական գաղութի ընդ առաջ եկած անդամները։ Այստեղ էին ի միջի այլոց Պետական Խորհրդի անդամ Պ. Ղուկասեան, Պետական գումայի անդամներ Մ. Աջեմեան և Յ. Սաղաթէլեան, տկադեմիկ պրօֆէսոր Մարր, որը բարձրագոյն նշանակուած էր թարգման, գնդապետ Սուլթան-Շահ և բազմաթիւ ժողովուրդ։

Մայիսի 27-ին առաւօտեան ժամը 9 և 55 րոպէին վեհափառ Հայրապետը ողջամբ հասաւ Պետերբուրգ։ Երբ գնացքը մօտեցաւ կայարանին, գլխաւորողները կանգնեցին հանգիստուոր սենեակներէ մուտքի երկու կողմերում։ Ճանապարհը դէպի սենեակները ծածկուած էր գորգերով։ Եկեղեցական խորհրդի անդամները և հայ գաղութի ներկայացուցիչները մտան սալոն-վագօն, որը գնացքի մայրումն էր։

Ուղիղ ժամի 10-ին Նորին Սրբութիւնը դուրս եկաւ վագօնից։ Նրա առջևից գնում էին կտրմրադետ շաթիրները արծաթադուլիս գաւազանները ձեռքներին, նրանց յետևից երկու վարդապետներ՝ կաթողիկոսական իշխանութեան նշաններով։ Ապա գնում էր Ամենայն Հայոց վեհափառ Կաթողիկոսը չըջապատուած հոգևորականութեամբ և եկեղեցական խորհրդի անդամներով։ Բազմաթիւ հայ ժողովուրդը տեսնելով Վեհ Հայրապետին, ողջունում էր նրան «կեցցէ Իզմիրեան» բացականչութիւններով։

Վեհափառ Հայրապետը մտաւ արքայական սենեակները։ Այգտեղ պրոֆէսոր Վ. Ի. Վարդանեանը ողջունեց Նորին Սրբութեանը եկեղեցական խորհրդի կողմից, Պետերբուրգի հայ գաղութի կողմից ողջունեց Վեհին իսկական պետական խորհրդական պ. Գ. Տիգրանեանը։ Վեհափառ Հայրապետը օրհնեց բոլոր ներկայ եղողներին և զոհուակութիւն յայտնեց, որ հիւսիսային մայրաքաղաքի հայերը, հեռու լինելով հայկական հոգևոր կենդրոնից և իրանց թիւրքահայատակ ազգակիցներից, պահպանել են ջերմ հաւատ, որին ապացոյց է իրան արուած ոգևորուած ընդունելութիւնը։

Ապա նոյն կարգով հանգէսը կեցցէների ուղեկցութեամբ շարժուեց դէպի ելքը։ Գռան մօտ կանգնած էր քառաձի կառքը ֆորէյաերով։ Շաթիրները նստեցին մի ուրիշ կառք և գնացին առաջից։ Նոցա յետևից մի առանձին կառք նստեցին երկու վարդապետներ՝ կաթողիկոսական լէգալիաներով։ Վեհի կառքի յետևից գնում էին առանձին կառքերով շքախմբի անդամները և գլխաւորողները։

Հանդիսաւոր գնացքը ուղղուեց Իգմայլովսկի պրօսպեկտով, Մեծ Մօրսկայա փողոցով դէպի Նեոկի պրօսպեկտը— հայոց եկեղեցին:

Վեհ. Կաթօւղիկոսի գալու վայրկեանին եկեղեցու մօտ և բակում հաւաքուած էր ահագին բազմութիւն: Դէպի եկեղեցին տանող ճանապարհի վրայ փռուած էր կարմիր մահուտ: Ծանապարհի մէջ տեղում Վեհին սպասում էր մոյգ մանուշակագոյն թաւշից ամպհովանի, գլխին խաչով, որի արծաթէ ձողերից բռնած ունէին Պետական Խորհրդի անդամ Ղուկասեանը, իսկական Պետական Խորհրդական Գ. Տիգրանեանը, հայ վաճառականութեան ներկայացուցիչ Ի. Տէր Մատթէոսեանը և եկեղեցու երեսփոխան Շատուրեանը:

Երբ Նորին Սրբութիւնը դուրս եկաւ կառքից, լսուեցին ողջոյնի բացականչութիւններ: Աւագ քահանան ամպհովանու տակ ողջունեց Վեհին: Հանդէսը դիմեց դէպի եկեղեցի եկեղեցական պատշաճ երգեցողութեամբ: Վեհը օրհնում էր խաչով ներկայ եղած բազմութեանը, իսկ մահուտի երկու կողմերին ամբողջ երկարութեամբ շարուած փոքրիկ հայ օրիորդները թարմ ծաղիկներ էին սփռում նրա ճանապարհի վրայ:

Կարճաժամ աղօթքից յետոյ, Մկրտիչ քահանայ Ղազարեանը ողջունեց Վեհափառ Հայրապետին և իւր ճառի մէջ շեշտեց այն ուրախութիւնը, որը առաջացրեց տեղական հայ գաղութի մէջ Նորին Սրբութեան գալուստը և այն համոզմունքը յայտնեց, որ ներկայումս նկատուող ոգևորութիւնը կամրացնէ հայերի մէջ հաւատ և հաւատարմութիւն դէպի հայ եկեղեցին և հայ ժողովուրդը: Ղազարեան քահանան աւարտեց իւր ճառը բարեմաղթելով Հայրապետին աջողութիւն նրա ջանքերին հայ ժողովրդի հոգևոր լուսաւորութեան և առաջադիմութեան գործում: Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց պատասխանել հետևեալը:

«Գիտակցում եմ, որ ծանր է իմ գործը: Երկար եմ աշխատել եկեղեցու և իմ ժողովրդի օգտին: Չեմ վստա-

հանում պնդել, որ պարտքս լրիւ կատարել եմ, սակայն կարող եմ ասել, որ միշտ տողորումս սիրով և հաւատով ձգտել եմ այդ պարտքի կատարմանը: Ձեզ բոլորիդ, ի հարկէ, ցանկալի է էջմիածնի Մայր Աթոռը տեսնել բարեաւճած վիճակի մէջ և ուզում եմ հաւատալ, որ ձեր նուիրական ցանկութիւններն ի կատար կածուին իմ կողմից՝ ձեր միահամուռ աջակցութեամբ: Այդ կողմից չըլինինք յոռետես: Հայ եկեղեցին դարերի ընթացքում ենթարկուել է բազմաթիւ ամենաժանր հալածանքների, սակայն նոյն այդ եկեղեցին իր միջից Արիստակէսների, Ներսէսների, Սահակների և Մեսրոպների է դուրս բերեր, որոնք փոթորկոտ ժամանակի գրոհին քաջութեամբ դիմադրելով՝ կարողացան հաւատի և կամքի ոյժով պահպանել հայ եկեղեցու ամբողջութիւնը մինչև ներկայ օրերս: Ուրախ եմ, որ վերջ ի վերջոյ ընկնելով արդարակօրով Ռուս կայսրութեան հովանու տակ, հայ ժողովուրդը հնարաւորութիւն ստացաւ խաղաղ ապրելու, պահպանելու իւր սուրբ եկեղեցին և կուլտուրայէս զարգանալու: Այսպէս են բաղադրուել հայ եկեղեցու և ժողովրդի արտաքին կեանքի պայմանները: Ինչ վերաբերում է մեր ներքին կեանքին, այնտեղ անկասկած կան շատ պակասաւորութիւններ, որոնք կարող են վերացուել ձեր ջանքերով:

Այստեղ անհրաժեշտ է, որ հայ ժողովուրդը և հայ հոգեւորականութիւնը իմ հաստատուն յենարաններս լինին: Օրինական ճանապարհին հետեւելով, դուք կը կարողանաք թեթեւցնել այն ծանր բեռը, որ ընկնում է ինձ՝ ամենայն հայոց Կաթողիկոսիս վրայ: Եթէ այս այսպէս լինի, չեմ կասկածում, որ Ամենաբարձրեալի օգնութեամբ և Ռուսական Կայսրի հզօր հովանաւորութեան տակ՝ իմ համեստ գործունէութիւնս կը լինի օգտակար եկեղեցուն և ժողովրդին, և կարգարացնէ ձեր բարի յոյսերը, թող Աստուած օրհնէ ձեզոք:

Եկեղեցուց Վեհափառ Հայրապետը կեցցէնների ուղեկցութեամբ շրջապատուած շքախմբի անդամներով և հայ դաշութի պատուաւոր ներկայացուցիչներով գիմում

է դէպի իր համար պատրաստած օթեանը՝ իշխան Աբամելիք Լազարեի բնակարանը, որտեղ փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ, խօսակցում է եկեղեցական խորհրդի անդամների և գաղութի ներկայացուցիչների հետ:

Կ.

Վեհափառ Հայրապետի Այցելութիւն Նախարարների խորհրդի նախագահին. — Ն. Կ. Մ. Օգոստ. Կայսրին ներկայանալը: Այցելութիւն Մետրապօլիտ Բ. Ս. Անտօնին. ներկայանալը Ն. Կ. Մ. Մայր Թանուհուն.

Հետեւեալ օրը Մայիսի 28-ին ցերեկուայ ժամը 12-ին ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը իր շքախմբով այցելութեան գնաց Ելագինի պալատը, մինիստրների խորհրդի նախագահ Պ. Ա. Ստօլիպինի մօտ. Խօսակցութիւնը տեւեց մի ժամից աւելի:

Խօսակցութեան միջոցին Վեհափառ Հայրապետը շօշափեց հայ ժողովրդի արդի դրութիւնը Ռուսաստանում, հայ հոգեւորականութեան վրայ ծանրացող պարտականութիւնները Կովկասում տիրող ազգայնական թշնամութիւնները վերացնելու գործում, կաթողիկոսական ընտրութիւնների կարգը փոփոխութեան ենթարկելը ևլն:

Խօսակցութիւնից յետոյ, երբ Վեհը մեկնում է, մինիստրների խորհրդի նախագահը ամենայն պատշաճաւորութեամբ և սիրալիրութեամբ ճանապարհ է ձգում Հայոց եկեղեցու պետին գոհ որտով և ակնածութեամբ բաժանուելով նրանից:

Նոյն օրը երեկոյեան ժամը 6-ին Ս. Հայրապետի իջեանած բնակարանում տեղի ունեցաւ ճաշկերոյթ, որին մասնակցելու հրաւիրուած էին տեղական հայ հասարակութեան ներկայացուցիչները: Ճաշկերոյթի ժամանակ Վեհափառը պատմեց ներկայ եղողներին Ստօլիպինի հետ ունեցած խօսակցութեան ժամանակ իր ստացած տպաւորութիւնները: Նորին Սրբութիւնը իր գոհունակութիւնն է յայտնել մինիստրների խորհրդի նախագահի կողմից իրան ցոյց տրուած ընդունելութեան առթիւ և յայտնել է,

որ նա Ստոլիպինին համարում է դէպի այլազգիները աշխատութեամբ վերաբերող մի մարդ։

Հետեւեալ օրը Մայիսի 29-ին, նախապէս որոշուած ցերեմոնիալի համեմատ, Վեհափառ Հայրապետը 2¹/₂ ժամին պէտք է ներկայանար Թագաւոր կայսրին, Յերեկուայ 1 ժամ 37 ր. Նորին Սրբութիւնը հանգիստաւորութեամբ իր շքախմբի ուղեկցութեամբ դիմեց դէպի Բալթիկեան երկաթուղու կայարանը, որտեղ սպասում էին արգէն կայսերական պալատի երկու արարողապետները պաշտօնական համազգեստներով, որոնք դիմաւորեցին Վեհափառ Հայրապետին և մի քանի ընկերացիներով կայսերական սենեակների մէջ հանգստանալուց յետոյ, Վեհը, արարողապետների առաջնորդութեամբ, դիմեց դէպի կայսերական սալօն-վազօնը։

50 ընկերացի կայսերական գնացքը հասաւ Պետերհոֆի կայարանը, կայսերական դահլիճները թէ ներսից և թէ դրսից զարդարուած էին թարմ ծաղիկներով ու ճիւղերով և բազմաթիւ դրոշակներով, իսկ կայարանի առջև սպասում էին վեց պալատական կառքեր և ոսկեճամուկ զգեստներով կայսերական մանկլաւիկներ։

Երբ Նորին Սրբութիւնը դուրս եկաւ սալօն վազօնից, նորան դիմաւորեցին պալատական բարձրաստիճան պաշտօնեաները և մի փոքր հանգիստ առնելուց յետոյ առաջնորդեցին Վեհին դէպի Թագաւոր կայսեր կողմից ուղարկուած արքայական վեց ձի կառքը։

Հանգիստաւոր գնացքը առաջ էր ընթանում դէպի պալատ հետեւեալ կարգով։

ա. Լանդօ.—Տ. Գրիգորիս ծ. վարդապետ Պալաքեան և Տ. Մեսրոպ վարդապետ Նշանեան, որոնք տանում էին հայրապետական խաչը և գաւազանը։

բ. Արքայական վեց ձի կառքը, որի մէջ բազմած էր Նորին Սրբութիւնը, որի դէմը նստած էր պրոֆէսօր Մարրը զլսաբաց, կառքի յետեւը կանգնած էին պալատական երկու մանկլաւիկներ ոսկեճամուկ համազգեստներով։

Նորին Սրբութեան կառքին հետեւում էին չորս հեծեալ պալատականներ, իսկ Վեհի կառքի մօտով ընթանում էր արարողապետներից մէկը:

գ. Տ. Ներսէս արքեպիսկոպոս Խուդավերդեան և Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթունեան.

դ. Լանդօ.—Տ. Աշոտ եպիսկոպոս Շախեան, Տ. Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսիսեան և Տ. Բաբգէն վարդապետ Աղաւէլեան.

ե. և գ. Լանդօների մէջ նստած էին պալատական հետեւորդները:

Կէս ժամից յետոյ հանդիսաւոր գնացքը անցնելով դրոշակներով զարդարուած փողոցներով հասաւ պալատ:

Պալատի գլխաւոր դռան առաջ քսանի չափ պալատական դիմաւորող պաշտօնեաները յարգանքով ճանապարհ տուին աւագ արարողապետին, որը համբուրելով Նորին Սրբութեան Ս. Աջը, առաջնորդեց թափօրը Առաջնից գնում էին չորս սենեկապետներ, յետոյ չորս մանկլաւիկներ իրանց գլխաւորի հետ միասին: Սորա յետեւից գնում էին կաթուղիկոսական շաթիրները արծաթագլուխ գաւազաններով, յետոյ հայրապետական խաչը ու գաւազանը կրող երկու վարդապետները, ապա Նորին Սրբութիւնը, որին հետեւում են արարողապետը. պրոֆէսօր Մարրը և արքեպիսկոպոսներն ու վարդապետները: Նորին Սրբութիւնը պալատի դահլիճներից անցնելով, պատկերների դահլիճի միջով առաջնորդուեց դէպի Զինական հիւրասենեակը:

Յերեկուայ ժամը 2 և 30 րոպէին աւագ արարողապետ կոմս Գենդրիկովը առաջնորդեց Նորին Վեհափառութեանը թարգման պրոֆէսօր Մարրի ուղեկցութեամբ ընդունարանը, ուր գտնուում էր Կայսրը: ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԻԻՆԸ բարեհաճեց դիմել կաթուղիկոսին հետեւալ խօսքերով.

Ուրախ եմ, որ Ձերդ Վեհափառութեանը տեսնում եմ: Ռուսաց պետութեան սահմանները ոտք դնելուց անշիջապէս յետոյ, նախ քան Ձեր նոր պալատականութիւնները ստանձնելը:

Գնացքը տեղ հասնելուց 10 րօպէ առաջ, կայարանի ընդարձակ հռնդրուանը գրեթէ ամբողջովին բռնուած էր երկսեռ հասարակութեան ահագին բազմութեամբ, որոնք առաւօտեան ժամի 8-ից շտապել էին Նիկոլաւսկի կայարանը դիմաւորելու Նորին Վեհափառութեանը: Բացուած էին կայսերական սենեակները, որտեղ սպասում էին Վեհի գալստեանը մամուլի ներկայացուցիչները, կարգադրիչ յանձնաժողովի անդամները և տեղական հայ գաղութի ներկայացուցիչները: Ժողովուրդը սրտատրոփ սպասում էր Վեհին և երբ երևաց Նա, հասարակութիւնը խանդավից բերկրանքով գոչեց «կեցցէ Վեհափառը, կեցցէ Իզմիրլեանը»:

Նորին Սրբութիւնը օրհնելով հաւաքուած ժողովրդին, ներս մտաւ կայսերական սենեակներն իր շքախմբի և մեծ բազմութեան ուղեկցութեամբ: Պրօֆէսօր Գ. Խալաթեանը ողջունեց Վեհափառին Մոսկուայի հայ գաղութի կողմից, որի ճառը փակեց ժողովուրդը կեցցէներով: Բանաստեղծ Ա. Ծատուրեանը ողջունեց Վեհին եկեղեցական խորհրդի անունից և ասաց հետևեալը.

«Ողջոյն Քեզ ազգընտիր Հովուտպետ:

«Ողջոյն որդիական բուռն սիրոյ, ժողովրդի ցաւակից Հայր:

«Վշտի երկրից ես գալիս, հովուելու համափառ զաւակներիդ:

«Արհաւիրքի և հեծեծանքի վայրից ես գալիս բազմելու Լուսաւորչի Գահը, որին այսօր յառած է զաւակներիդ յուսալից հայեացքը:

«Գառն է և անմխիթար ազգիդ վիճակը:

«Ծանր է և փշոտ Հովուտպետիդ ուղին:

«Բազմում ենք Քեզ ոյժ ու կորով, իրագործելու այն վսեմ առաքելութիւնը, որ տառապեալ ազգը յուսափափազ և սիրալստահ յանձնել է Քեզ, — առաքելութիւն՝ միացնելու ցիրուցան հայութիւնը առողջ ազգային գաղափարի լոյսի և քաղաքակրթութեան դրոշակի տակ . . .

«Դեռ թանձր է, ով ազգիս Հայր, մեր շուրջը տիրած խաւարը:

«Եւ դեռ տակաւին հնչում է ներկայ փոթորկալի օրերում տխրաշունչ ձայնը բանաստեղծի, որը մի ժամանակ դիմելով Խաչ և Աւետարանի զինուորին բացականչում էր.

»Մի նայիր անբաղդ քո ազգի վրայ

«Տես ինչ ալէկոծ հոգի մէջ է նա.

«Բաղձում ենք, ազգիս Հայրապետ, որ Քո Հովուապետութիւնը լինի մեր խռովայոյդ օրերի խաղաղ հանգրուան, մեր գիշերը կեանքի,—սակէ արշալոյս»

«Ողջոյն Քեզ, սիրոյ բուռն ողջոյն, վշտալից ազգիս վշտակիր Հայր»:

Ծառուբեանի ճառից յետոյ կրկին լսուեցին «Կեցցէ Վեհափառը» խօսքերը:

Այնուհետեւ խօսեց Նորին Սրբութիւնը. նա իր համառօտ ճառի մէջ ասաց, որ ինքը կոչուած լինելով Լուսաւորչի Գահի համար, գտնում է, որ ազատութիւնը պէտքէ պարփակուած լինի օրինականութեան սահմանների մէջ միայն, դրանից դուրս չկայ ազատութիւն, այլ անարխիա, վերջում յայտնեց, որ ինքը մենակ անդօր է կառավարելու Հայոց եկեղեցին, որ իր հօտը նոյնպէս պէտք է աջակցէ իր գործունէութեան ամբողջ ժամանակամիջոցում:

Աղմկալից և բուռն կեցցէների տակ վերջացրեց իր խօսքերը Վեհափառ Հայրապետը:

Կայարանից Նորին Սրբութիւնը դիմեց Հայոց եկեղեցին: Առաջից գնում էին խաչակիր և գաւազանակիր վարդապետները. յետոյ ինքը Վեհափառը շքակառքով, որին լծուած էր վեց ձի, երկու շաթիրները գտնւում էին շքակառքի յետևում կանգնած: Վեհափառի կառքին հետևում էին շքախմբի անդամների և պատուաւոր ծխականների լանդօները և մի քանի հարիւր կառք լցուած: Բոլոր փողոցները, որոնցով անցնում էր Նորին Սրբութիւնը, արտասովոր բնաւորութիւն էին ստացել: Հայոց փողոցը ամբողջովին լցուած էր բազմաթիւ վարչական պաշտօնեաներով, իսկ Հայոց եկեղեցու բակը ծայրէ ի ծայր լցուած էր երկսեռ բազմութեամբ:

եկեղեցու դարպասներից մինչև եկեղեցու ներսը փռուած էր կարմիր մահաւառ, իսկ եկեղեցու բակը զարգարուած էր տրօպիքական բուսականութեամբ և գրողակներով: Վեհափառ դուրս գալով շքակառքից մտաւ ամպհովանու տակ, որի ձողերը բռնած էին Յովհ, Ժամհարեան, Մ. Ասրիբէգեան և Շորշորեան և եկեղեցու երեսփոխանը:

Ժողովրդի բուռն կեցցէներով Ս. Հայրապետը առաջնորդուեց եկեղեցի: Այդտեղ էմմանուէլ քահանայ նազարեանը ողջունեց Ս. Հայրապետին աւելացնելով, որ այսօր Հայոց եկեղեցին ուրախ է, քանի որ նա տեսնում է սիրեցեալ ընտրեալին: Այնուհետև խօսեց ինքը Վեհափառը Յոյց տալով, որ ինքը վշտի և թախիծի հայրենիքից գնում է բաղձատանջ Լուսաւորչական Գահի աթոռանիստ էջմիածինը. աւելացրեց, որ նա շատ գործեր ունի կտարելու ապագայում, բայց որ մենակ անզօր է այդ բոլորը անելու: Նա հաւատացած է, որ Ժողովրդի համերաշխութեամբ և գործակցութեամբ միայն կարող է հասնել իր նպատակին:

Ապա նոյն հանդիսաւորութեամբ Վեհափառ Հայրապետը դուրս գալով եկեղեցուց, գնաց Յովհաննէս Ժամհարեանի տունը, ուր օթեան էր պատրաստած:

Ժամը 4-ին Վեհափառ կաթողիկոսը շքախմբի անդամների ու տեղական գաղութի ներկայացուցիչների հետ միասին գնում է Հայոց գերեզմանատուն, որտեղ ընդհանուր հոգեհանգիստ է կատարում այնտեղ թաղուած նշանաւոր գործիչների յիշատակին:

Այդտեղ բացօդեայ Նորին Սրբութիւնը հիւրասիրւում է թէյով որից յետոյ վերադառնում է իր օթեանը:

Հետեւեալ օրը Ժամը 10-ին Վեհափառ կաթողիկոսը իր շքախմբով այցելեց Լաղարեան ձեմարանը, որի մուտքի մօտ Նորան դիմաւորեց տեսուչ Ի. Թանգեանը պրօֆէսորների, ուսուցիչների և լսարանցիների հետ միասին: Ակտի դահլիճում տեսուչը ողջունեց Վեհին ձեմարանի կողմից և յանձնեց սլարտուաւոր անդամի դիպլոմը, յո-

բեկեանական մետալի հետ միասին՝ Վեհափառը ստանալով դիպլոմը, մեղալը ասաց, «ծանօթ եմ Լազարեան—ձեմարանի պատմութեան հետ և համակրելով այդ կրթական հիմնարկութեանը կատարեալ յաջողութիւն եմ ցանկանում ճեմարանի վարիչներին կրթական—կուլտուրական գործում»:

Այնուհետև Թանգեանը պրոֆէսորներին և ուսուցիչներին ներկայացրեց Վեհափառին, որից յետոյ Նորին Սրբութիւնը դիտեց ձեմարանի գրադարանը և առհասարակ բոլոր սենեակները, շնորհակալութիւն յայտնելով ձեմարանի վարչութեանը սիրալիկ ընդունելութեան համար, մեկնեց Հայոց եկեղեցին, ուր այդ օրը հանդիսաւոր պատարագ էր մատուցանւում: Պատարագիչն էր Թիֆլիսի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոսը:

Պատարագի կիսին Վեհափառը դառնալով դէպի ժողովուրդը քարոզ խօսեց, բնաբան ընտրելով «օձի նման իմաստուն և աղանու պէս միամիտ եղէք»: և ցոյց տուեց որ Գ. դարում Մեծն Ներսէս կաթողիկոսի օրօք, երբ հայերը հալածւում էին յոյներից և պարսիկներից, այն ժամանակուայ հայոց թագաւորը լինելով անտակտ մարդ, Ներսէսի ցուցմունքներով միայն կարողացաւ հայ ժողովրդին ազատել կորստից: Ապա Վեհափառը մատնանշեց հայ ժողովրդի ներկայ կացութիւնը, որը նոյնպէս վատթար դրութեան մէջ է գտնւում և խորհուրդ տուեց հեռու մնալ ծայրայեղ պահանջներից և ընտրել միջին ուղին՝ երկու չարեաց փոքրագոյնը: Նա առաջարկեց գործել չափաւոր, օրինականութեան շրջաններում միայն...

Պատարագից յետոյ իր օթեանում՝ Վեհափառ Հայրապետը ընդունեց եկեղեցական խորհրդի անդամներին, Գասպարեան անկեղանոցի ներկայացուցիչներին, Մոսկվայի հայ կանանց ընկերութեան ներկայացուցչին, ապա Վեհափառին մատուցուեցին մի քանի ընծաներ:

Ժամի 4-ին Վեհափառ Հայրապետը իր չքալումի հետ միասին գնաց Կրեմլը, որտեղից Փրկչի տաճարը, Իվերսկու Աստուածածնի մատուռը, Արխանգելսկի տաճարը, ապա

վերադարձաւ իր օթիւանը, երեկոյեան տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր ճաշ ի պատիւ Հայրապետի:

Հետեւեալ օրը Նորին Վեհափառութիւնը 12 ժամ 55 ր. մեկնեց գէպի Նոր Նախիջևան, գնացքը շարժուեց «կեցցէ Իզմիրլեան» ազադակներով: Մասկվայի հայ գաղութի կողմից Գ. Խալաթեան և պ. Խրմաջեան ուղեկցում են Վեհին մինչև Վարօնէժ:

Յունիսի 8-ին, երեկոյեան ժամը 10-ին արագ գնացքի հետ արքայական վագոնով Նորին Սրբութիւնը ժամանեց Ռոստով: Կայարանի արքայական դահլիճում տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր ընդունելութիւն, Վեհափառին ներկայացան քաղաքապետը, պաշտօնական այլ անձինք, քաղաքագլուխները և հայ գիւղացիութեան ներկայացուցիչները, որոնք մատուցին աղ ու հաց:

Ապա Նոր Նախիջևանի պատգամաւորների առաջնորդութեամբ հանդիսաւոր թափօրը գիմեց գէպի Նոր Նախիջևան: Վեհին ուղեկցում էին անթիւ կառքեր լցուած հայերով, կեցցէներին և ուրաներին վերջ չկար: Շքախմբի մէջ էին ներսէս արքեպիսկոպոս, Գարեգին արքեպիսկոպոս, Աշոտ եպիսկոպոս, Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսիսեան, Մխիթար վարդապետ, Բաբգէն վարդապետ, Գրիգորիս վարդապետ, Մեսրոպ վարդապետ Նշանեան, Արտակ վարդապետ և Մինաս Զերազ:

Նախիջևանը դարդարուած էր և տօնական բնաւորութիւն էր կրում: Շքեղ լուսաւորութիւն, գոյնզգոյն լապտերներ, կանաչ գիւրլեանդաներ: Եկեղեցու զանգերը ղողանջում էին, հոգևորականութիւնը զգեստաւորուած սպասում էր. Վեհի անցնելու ճանապարհը ծածկուած էր կարմիր մահուտով, որի մի ծայրին սպասում էր շքեղ ամպհովանին:

Հնուում երևացին ձիերի վրայ ջահակիր զինուորները և կառքերի շարքերը: Օղբ թնդաց ուրաների և կեցցէների ձայնից:

Ժամանեց Վեհափառը:

Հետեւեալ օրը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցում հանգիսաւոր պատարագ մատուցեց: Պատարագին էր Աշոտ եպիսկոպոսը: Պատարագի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը մի զգացուած քարոզ խօսեց: Բարի յոյսերն էին, որ նա տալիս էր իւր ժողովրդին, մաքուր գաղափարներ էին, որ նա առաջարկում էր իր հօտին: Հետեւեալ օրը Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց այցելել Նախիջևանի հասարակական հիմնարկութիւնները. այդ օրը պաշտօնական ճաշկերոյթ էր ձմերային ակմբանոցի շինութեան մէջ:

Ճաշի ժամանակ Նորին Վեհափառութիւնը առաջարկեց Թագաւոր Կոյսրի կենացը, որին հետեւեցին անվերջ ուռաներ: Երգեցիկ խումբը երգեց «Боже Царя храни», Քաղաքապետը առաջարկեց Վեհափառ Հայրապետի կենացը, որը ընդունուեց ոգևորված ու անկեղծ զգացմունքներով և կեցցէներով, երգեցիկ խումբը երգեց «Տէր կեց՛ն»: Գ. Չալխաշեան առաջարկեց Պ. Մինաս Չերազի կենացը: Ե. Շահազիզ ճառ արտասանեց, ցանկութիւն յայտնելով, որ էջմիածինն իր լուսոյ խորանը վառ պահէ և այն լոյսից սփռէ կայծեր ամեն կողմի հայութեան:

Վեհափառ Հայրապետը ասաց. «էջմիածնի լամպարը մարած չէ, այլ կը պլպլայ. պէտք է համայն հայութիւնը մի մի կաթիլ իւղ բերէ, որ անոր ջահը նորէն վառէ»:

Յունիսի 11-ին Վեհափառ Հայրապետը ճանապարհ ընկաւ դէպի Թիֆլիզ: Նոր Նախիջևանի հայ հասարակութիւնն ամենայն շուքով ու հանգիսաւորութեամբ բարի ճանապարհ մղեց Վեհ. Հայրապետին:

Է.

Աճընգհաս ուղեւորութիւն մինչեւ Թիֆլիզ. — Հանդիպումն Մինեռալնիա Վոզիում, Բալաջարում, Գանձակի կայաւանում եւ Աղսրափայում:

Նոր Նախիջևանից, համաձայն Վեհափառ Հայրապետի հրամանի, հեռագրական կարգադրութիւններով յայտնուած էր, որ մինչև Թիֆլիզ Նորին Սրբութիւնը ոչ մի քաղա-

քում հանգստանալու չէ։ Այդ կարգադրութիւնը մեծ ցաւ պատճառեց նամանաւանդ Արմաւրի, Վլադիկաւկազին Դերբենտի, Բագուի և Գանձակի հայերին, որոնք առանձին եռանդով և բերկրանքով պաարաստութիւններ էին տեսնում ազգընտիր Հայրապետին տեսնելու իրանց մէջ, պատուելու և իրանց խորին յարգանքները յայտնել նորան։ Այդ իսկ պատճառով թէ վերը յիշուած քաղաքները և թէ այլ հայաբնակ վայրեր, ինչպէս Դերբենտ, հանքային ջրեր, Գէորգիսկ, Մոզդուկ, Պետրովսկ, ամենքն շտապել էին իրանց պատգամաւորներն ուղարկել մօտիկ կայարանները ողջունելու Վեհափառ Հայրապետին իրանց քաղաքների հայ ազգաբնակչութեան կողմից։

Առանձին հանգիստւորութեամբ դիմաւորեցին նորին Սրբութեանը բազուցիները Բալաշարի կայարանում։ Բագուի կարգադրիչ յանձնաժողովը երկաթուղային վարչութիւնից խնդրել և պատրաստել էր Վեհի համար առանձին արտակարգ գնացք Բալաշարից մինչև Թիֆլիս։ Բացի դրանից կառավարութեան թոյլտուութեամբ Բալաշարի կայարանը զարդարել էին ծաղիկներով, կանաչով և ռուսական ազգային դրոշակներով։ Շամախութեմի առաջնորդ Անանիա արքեպիսկոպոսը, Բագուի գործակալ Զաւէն վարդապետը և Բագուի հասարակութեան ներկայացուցիչներ Ա. Կրասիլնիկեան, Կ. Խաթիսեան, Բ. Դօլուխանեան և բժիշկ Թ. Ջաբարեան ընդ առաջ էին գնացել նորին Սրբութեանը։

Բալաշարի կայարանը Յունիսի 13-ին տօնական կերպարանք էր ստացել։ Ջարդարուած կայարանը հետզհետէ լցում էր երկսեռ բազմութեամբ, որոնց անընդհատ բերել էին Բագուից արտակարգ գնացքները։ Այդտեղ էին նաև զանազան պատգամաւորութիւններ, որոնց թւում Ղարաբաղի թեմի պատգամաւոր Հ. Առաքելեանը և Շամախութեմի պատգամաւոր Ս. Թադիանոսեանը, կայարանի պատֆորմի վրայ պատրաստուած էր մի աթոռ ամպհովանիով,

որը չըջատուեալ էին քահանաները, Բագի ազգային դա-
նազան հիմնարկութիւնների ներկայացուցիչները, Բալա-
ջար էին եկել նաև Բագուի քաղաքագլուխը մի քանի
ձայնաւորների հետ, ուստի հոգեւորականութեան ներկա-
յացուցիչ գործակալ Իւնիցկի աւագ քահանան, հայ բո-
ղոքականների ներկայացուցիչները, վրաց հասարակութեան
ներկայացուցիչները, հրէաների պատգամաւորութիւնը, բո-
ղոքականների պատուորը եայլն:

Ժամը 4¹/₂-ին գնացքը հասաւ կայարան բուռն կեց-
ցէների ողջոյնով: Երեւոյ Վեհափառը սալօն վագօնում...
կեցցէներին վերջ չկար:

Նորին Սրբութիւնը սովորական ցերեմոնիայով դուրս
եկաւ վագօնից չըջատուած չքախմբի անդամներով:
Ամենից առաջ դիմաւորում է Իւնիցկի քահանան, ապա
քաղաքագլուխը մատուցանում է աղ ու հաց. յետոյ ող-
ջունում է Վեհին վրաց հասարակութեան ներկայացու-
ցիչը ընդգծելով երկու հարեան հայ և վրացի ազգերի
դարաւոր բարեկամութիւնը և ազգակցութիւնը: Այնու-
հետեւ Բագուի ծխական հայ դպրոցների հոգաբարձու-
թեան և հայ ժողովրդի կողմից Միք. Պապաշանեանը
ասում է հետեւեալ ճառը:

«Վեհափառ Տէր:

«Իբրև ծխական-եկեղեցական հոգաբարձութեան նա-
խագահ՝ ինձ վիճակուեց այս բարձր պատիւը՝ շնորհաւորել
Ձերդ Վեհափառութեան բարի դալուստը և ջերմ սրտա-
գին կերպով բարեմաղթել Ձեզ առողջութիւն և երկար
կեանք: Բագուի հայ հասարակութիւնը անհամբերութեամբ
սպասում էր այն օրուան, երբ Ձերդ Սրբութիւնը կը բաղ-
դաւորացնէ իրան գոնէ կարճ ժամանակեայ այցելութեամբ:
Սպասում էր և օրդիական բերկրութեամբ պատրաստուում
ընդունել Ձերդ Վեհափառութեանը:

Անակնկալ հանգամանքներ արգելք եղան մեզ վայելել
Ձեր հայրապետական օրհնութիւնը: Այլ սակայն եթէ առ-
այժմ հնար չունեցանք մխիթարուել Ձեր տեսութեամբ,
մենք քաջայայտ ենք ըստ կարելոյն մօտիկ ապագայում

տեսնել Ձեզ մեզ մօտ, անձամբ լսել Ձերդ Սրբութեան իմաստալից ցուցմունքները և պարզել մեր անհրաժեշտ կարիքները:

«Առ այժմ Ձեր ճանապարհը դէպի Էջմիածին է, ուր Լուսաւորչի թափուր Աթոռը վաղուց ի վեր սպասում է իր արժանաւոր Գահակալին՝ իմաստուն և կամքով հաստատուն: Բայց ս. Էջմիածնի ներկայ վիճակը միայն մի թոյլ անդրադարձումն է ազգի մեծամեծ կարիքների, ազգի, որ այժմասպառ է լինում ձախորդութեանց ծանրութեան ներքոյ:

«Ձեր ստուար ռուսահայ հօտի կարիքները պահանջում են հսկայական աշխատանք՝ ազգի հոգևոր զարգացման և ուղղութեան ապարիզում, եկեղեցու բարեշինութեան և ժողովրդական լուսաւորութեան գործում: Մեր՝ Կովկասի հայերիս կեանքի այս սուր վարկեանին՝ կարևոր է մի դերագոյն հովիւ ղեկավար, որ հօր, հաստատուն և խոհուն կերպով ուղղէր ժողովրդի կեանքը բարոյական վերանորոգման և խաղաղ բարգաւաճման շաղկապով, ղեկավար, որ օգնէր մեզ լոյս ցերեկի պարզութեամբ բացայայտել ամենաքին իսկական յոյսերն ու ակնկալութիւնները հայերի, որոնք երկար տարիների բնթացքում կարողացել են հանդիսացնել իրանց հաւատարմութեան զգացմունքները մեծ քրիստոնեայ Ռուսիոյ պետութեան և նրա գահակալներին:

«Յանձին Ձերդ Վեհափառութեան՝ ժողովուրդը տեսնում է յատկապէս այդպիսի մի ղեկավար:

«Եւ եթէ այս գործի մեջ մենք՝ Բագուի հայերս կարող լինենք օգտակար լինել՝ ուրախ կը լինենք ծառայել Ձերդ Վեհափառութեանը, թոյլ տուէք դարձեալ մի անգամ՝ ևս արտայայտել Ձեզ մեր լաւագոյն ցանկութիւնները և ասել՝ բարի ճանապարհ Ձեզ, Հայր, և ցնոր տեսութիւն ըստ կարելոյն փութով:

Նորին Սրբութիւնը պատասխանում է հետեւեալը. «Հայ ժողովուրդը ունեցել է և պէտք է ունենայ միայն մի նպատակ՝ զարգանալ խաղաղութեան, կրթութեան և ուսման մէջ, պահպանելով անդրդուելի իր հանրաժանութ

հաւատարիմ հպատակութիւնը դէպի Ռուսական հզօր կայսրութիւնը և գահը և պաշտպանելով իր եկեղեցին և լեզուն՝ իբրև անհրաժեշտ պայմաններ իր ազգութեան։ Ապա Նորին Վեհափառութիւնը յորդորեց ամենքին օրինական ճանապարհներով և խիստ օրինականութեան սահմաններում պաշտպանել ազգային իրաւունքները։

Նորին Սրբութիւնը լսելով և միւս պատգամաւորների ողջոյնները, մտաւ Բագուի հայ հասարակութեան կողմից պատրաստած արտակարգ դնացքը, որը ճիշտ ժամի 5 և կէսին շարժուեց դէպի Թիֆլիզ։ Հազարաւոր ամբօխը կեցցէների թնդիւնով ճանապարհ ձգեց Վեհին։

Դնացքի մէջ Վեհափառին ողջունեց Հ. Առաքելեանը Ղարաբաղի և Ատրպատականի թեմերի հայ ազգաբնակչութեան կողմից։

Քիւրտամիր և մի քանի այլ կայարաններում Նորին Սրբութեանը ողջունեցին բազմաթիւ Հայեր, Ռուսներ և Թուրքեր։ Գանձակի կայարանում չը տեսնուած բազմութիւն էր խմբուել. այդտեղ էր նաև Թիֆլիզի Կոնսիստորիայի նախանդամ Եփրեմ վարդապետ Սուքիասեանը, որ Կոնսիստորիայի անդամ քահանայի հետ միասին ընդառաջ էր եկել Վեհին։

Քահանայական դասը, պատգամաւորների խմբերը, հոգաբարձութեան կազմը, ազգային հիմնարկութիւնների վարչութիւնները, կանանց և օրիորդների ներկայացուցիչները, կանգնած էին իրանց համար որոշուած տեղերում։

Վեհի դնացքը երբ մօտեցաւ կայարանին, խուռն բազմութիւնը բռնկուեց և կեցցէները աւետեցին Վեհափառ Հայրապետի գալուստը։

Նորին Սրբութիւնը իջաւ վազօնից և մտաւ արքայական դահլիճը, ուր ներկայացան պատգամաւորութիւնները և արտասանեցին ճառեր, որոնց պատասխանեց Ս. Հայրապետը յորդորելով ամենքին անձնուէր հաւատարիմ հպատակութիւն ռուսական կայսրութեան և գահին, դէպի

խաղաղ, քաղաքակրթական գործունէութիւն և մաքուր աշխատանք, դէպի ջերմեռանդ սէր առ հայ լեզուն, եկեղեցին և պատմութիւնը:

Ամբողջ մի ժամ «կեցցէները» թնդումէին կայարանի կամարների ներքոյ:

Առաւօտեան ժամի 5-ին գնացքը մեկնեց. 7 և կէսին կանգ առաւ Աղստաֆա կայարանում: Այդտեղ հաւաքուել էր հայերի և թուրքերի մեծ բազմութիւն, որ եկել էր Ղազախի գաւառից: Եկել էին նոյնպէս յատուկ պատգամաւորութիւններ Քարվանսարայից, Աչաջրից և Սեքարից:

Աղստաֆա էին եկել նաև Թիֆլիզի հայ հասարակութեան պատգամաւորները Ըժ. Բ. Նաւասարդեան, Ալ. Քալանթար, գնտապետ Ա. Սուրէնեան, Ռ. Յովհաննիսեան, Ս. Կաֆեան, Ե. Լալայեան և Տ. Նազարեան:

Վեհափառ Հայրապետը մօտեցաւ սուրն վագոնի լուսամուտին և օրհնեց ժողովրդին:

Ղազախի քահանայ Զաքարիա Ապրէսեանը մի ճառով ողջունեց Վեհին. ապա Ղազախի գաւառի թուրք հասարակութեան ներկայացուցիչ Մահմադ էֆէնտի եազուբովը, կարդաց մի ճառ թուրք լեզուով, արծարծելով այն միտքը թէ հայ ու թուրք դարերով իրար հետ ապրող ժողովուրդները պարտաւոր են միմեանց հետ ապրել համերաշխօրէն, միմեանց ցաւերին ու ուրախութիւններին մասնակցել, միմեանց օգնել և որ Մատթէոս II կաթողիկոսի դալուստը, որի օգտակար և ուղղամիտ գործունէութիւնը յայտնի է իրանց՝ թուրքերին լրագիրներից, մի գրաւական է բարի դրացիական համերաշխութեան հաստատման:

Նորին Սրբութիւնը գեղեցիկ օսմանեան թուրքերէնով պատասխանելով այդ ճառին՝ ցոյց տուեց, որ երկու տարրերը՝ հայ ու թուրք, լինելով միեւնոյն մեծազօր կայսրութեան հաւատարիմ՝ հպատակներ, պարտաւոր են ապրել եզրայրաքար և միասին աշխատել ի վառս իրանց ընդհանուր հայրենիքի՝ մեծ Ռուսաստանի, պահելով իրանց ազգային գոյութիւնը, բարգաւաճելով տնտեսապէս. վերջացնելով իր խօսքը Նորին Վեհափառութիւնը շնորհակա-

լութիւն յայտնեց Թուրք ժողովրդին, նրանց արտայայտած զգացմունքների համար, որից յետոյ նման յորդորով դիմեց և հայ ժողովրդին:

Երբ գնացքը մեկնեց Աղսթափայից, Թիֆլիսի պատգամաւորները և մամուլի ներկայացուցիչները շարուեցին սալօն-վազօնի ընդունարանում, ուր դուրս եկաւ Վեհափառը և Գարեգին արքեպիսկոպոսը ներկայացրեց նրան պատգամաւորութեան անգամներին Բժ. Բ. Նաւասարդեան յանուն Թիֆլիսի հասարակութեան և Ալ. Քալանթար յանուն հայ մամուլի արտասանեցին ճառեր, որ Վեհափառը լսեց մեծ ուշադրութեամբ, ոտքի կանգնած:

Բժ. Նաւասարդեան ընդգծեց Թիֆլիսի, իբրեւ հայ մտաւորական կենտրոնի նշանակութիւնը և յայտնեց հայ հասարակութեան բերկրանքը Վեհափառի գալստեան առիթով:

Ա. Քալանթարի ասածի ամփոփումը հետեւեալն էր.

«Մենք եկել ենք ողջունելու Ձերդ Վեհափառութեան գալուստը հայ մամուլի կողմից: Հայ մամուլը, իբրեւ հասարակական կեանքի հոսանքների և հասարակական կարծիքի արտայայտող, արձանագրել է իր էջերում այն ցաւ ու հոգսերը և այն բիւրաւոր կարիքները, որ ունի մեր ժողովուրդը. նա միևնոյն ժամանակ ցոլացրել է իր մէջ և այն մտածողութիւնները և խորհրդածութիւնները, որոնք նպատակ են ունեցել գտնելու ուղիներ այդ ցաւերը բուժելու և մեր առաջադիմութիւնը ապահովելու համար: Որքան էլ համեստ և անկատար լինի հայ մամուլի գործունէութիւնը, նա մեր հասարակական գործողների մէջ էական տեղ է բռնել, և այսօր մենք, նրա ներկայացուցիչներս, եկել ենք Ձեզ մօտ տողորուած պատրաստակամութեան զգացմունքով գործակից լինելու Ձեզ այն ծանրակշիռ խնդիրների քննութեան և մշակութեան մէջ, որոնք դրուած են Ձեր Վեհափառութեան և մեր հասարակութեան առաջ: Ողջոյն Ձեզ ջերմաբին զգամունքներով»:

Ի պատասխանի այդ ճառերին Մատթէոս II. մի երկար ճառ խօսեց, որի մէջ որոշեց իր ուղղութիւնն ու կա-

քողիկոսական ապագայ գործունէութեան քննանու-
ծագիրը: Յոյց տալով, թէ ինչ է ներկայացնում իրանից
հայ ազգը, ինչ պայմանների մէջ է ապրում նա, բացա-
ւորելով թէ հայ ազգը իր մտաւոր—հոգեւոր—բարոյական
էութեամբ 1600 տարիներից ի վեր շաղկապուած է անբալ-
տելի կերպով իր ազգային—ժողովրդական եկեղեցու հետ,
նա յայտնեց, թէ այդպիսի մի փոքր և աշխարհիս երեսին
ցիրուցան եղած ժողովուրդ պարտաւոր է լրջութեամբ, խո-
հեմութեամբ, կշռադատութեամբ գործել և ապրել ձգտել
խաղաղ, աշխատաւոր բարգաւաճմամբ, հեռու մնալ յախուռն
և վտանգաւոր քայլերից, որոնք կարող են վտանգի են-
թարկել նրա գոյութիւնը, և մանաւանդ գործել ուղղա-
մտութեամբ, ամուր պահպանելով այն բոլոր պայմանները,
որոնց շնորհիւ նա կարող է պահպանել իր ազգային ինք-
նուրոյնութիւնը և իր իրաւունքների պաշտպանութիւնը
առաջ տանել միայն օրինական միջոցներով, օրէնքների
սահմաններում: «Տեսարբ,—ասաց Վեհը,—մեր ամենալա-
գործելակերպը անկեղծութիւնն է. հեռու մեզմէ կեղծիքը,
մենք պէտք է անկեծութեամբ խօսինք, հասկցնենք ուրիշ-
ներուն թէ ինչ են մեր իղձերը և փափագները, ինչ է մեր
նպատակը: Եւ այդ համոզմամբ ես ամենայն անկեղծու-
թեամբ և համարձակութեամբ բացատրեցի թէ Նորին Կայ-
սերական Մեծութիւն Ռուսաց Կայսրի և թէ Անոր մինիստր-
Նախագահ պ. Ստոլոպինի առաջ իմ ծրագիրը, իմ ուղ-
ղութիւնը: Եւ յայտնեցի Նորին Մեծութեանը, թէ ես՝ Ձեր
Մեծութեան հաւատարիմ հպատակս, ցարդ ամեն կուսակ-
ցութենէ բարձր մնացած եմ, թէ իմ հայեացքն է, որ հայ
հոգեւորականութիւնը ընդհանրապէս և Ռուսաստանի մէջ
մասնաւորապէս բոլոր կուսակցութիւններէ իսպառ հեռի
մնայ, և այդ նպատակին պէտք է հրաւիրեմ՝ և Ձեր Մե-
ծութեան անկեղծ հպատակ հայ ժողովուրդը և ջերմեռան-
դօրէն պիտի աշխատիմ, որ քրիստոնէական վսեմագոյն
բարոյականին մէջ կրթուին հայ հոգեւորականութիւնը և
հայ ժողովուրդը: Մինիստր—Նախագահ Ստոլիպինին ան-
կեղծօրէն յայտնեցի իմ հայեացքներս մի քանի էական

խնդիրներու մասին, օրինակ՝ երդման խնդրոյ մասին եւ յայտնեցի, որ այնտեղ, ուր երգումը կատարած է հայոց եկեղեցւոյ և հայ քահանայի հետ, այսինքն երբ երգումը կատարում է հայոց եկեղեցւում կամ մի որեւէ տեղ հայ քահանայի ձեռքով, այդ դէպքում նա անպայման պէտք է հայոց եկեղեցական (գրաբառ) լեզուով կատարուի, ինչպէս կը պահանջէ հայոց եկեղեցւոյ ծէսը, նուիրագործուած 1836 թ. Պօլսթենիայով։ Իմ գործունէութեան էութիւնը լինելու է. գործենք խոհեմաբար, չդիմենք յախուռն և անկըշտադատ գործողութիւններու, պաշտպանենք, այո, մեր իրաւունքները, բայց օրէնքի սահմաններուն մէջ, օրինական ճանապարհով. մտցնենք կարգ, կանոն և կարգապահութիւն մեր բոլոր գործերուն մէջ։ Այս ուղիով պիտի ընթանայ ձեր ընտրեալ Հայրապետը. եթէ Ռուսաստանի հայ ժողովուրդը համաձայն չէ իմ այդ ուղղութեան, ես պատրաստ եմ հրաժարուել։ Ես ընաւ չեմ ձգտել ոչ պատրիարքական, ոչ կաթողիկոսական իշխանութեան, որովհետեւ խորապէս համոզուած եմ, որ հայ եկեղեցականը, նոյնիսկ սոսկ վարդապետի պաշտօնում, կարող է մեծապէս օգտակար լինել հայ ժողովրդին և եկեղեցւոյն, եթէ կամենայ անկեղծօրէն և անձնանուիրութեամբ գործել։

Այնուհետեւ տեղի ունեցաւ մասնաւոր խօսակցութիւն, մօտ մի ժամ, երբ կաթողիկոսը առանձնացաւ իր սենեակը։

Ը.

Վեհափառ Հայրապետ Թիֆլիզի կայարանում. — Մուսքը բաղաւ։

Արտակարգ գնացքը մտաւ Թիֆլիսի կայարանը կիրակի, յունիսի 14-ին, առաւօտեան ժ. 11¹/₂-ին. Երբ գնացքը կանգ առաւ, սալօն-վադօնը մտան գնդապետ Լազարեւի, պալատի կամերէէր իշխան Ն. Վ. Արդուտինսկի-Դօլգօրուկով, Թիֆլիսի քաղաքագլխի պաշտօնակատար Ալ Խա-տիսեան, վարչութեան անդամներ՝ իշխան Ա. Մ. Արդուտինսկի-Դօլգօրուկով Ն. Կեօկչանովի հետ, և կարգադիր

յանձնաժողովի հետ՝ նախագահ Ալ. Քիչմիշեան։ Գնդապետ Լազարեվ յայտնեց, որ եկած է ողջունելու Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Մատթէոս Իզմիրեանի գալուստը Նորին կայսերական Մեծութեան կովկասի Փոխարքայի կողմից։ Վեհափառը խնդրեց իր շնորհակալութիւնը յայտնել Նորին Պայծառափայլութեանը, Ապա կարգադիր յանձնաժողովի նախագահ Ալէքսանդր Քիչմիշեան բարի գալուստ մաղթեց Նորին Վեհափառութեանը Թիֆլիսի հայ հասարակութեան կողմից։

Սալօն-վազօնի աստիճաններից մինչև արքայական դահլիճը տարածութիւնը ծածկուած էր կարմիր մահուգով։ Գահլիճում և նրա առաջ, մուտքի երկու կողմերին, շարուած էին աղգային, հասարակական հիմնարկութիւնների պատգամաւորներ, պատուաւոր անձինք հայ հասարակութեան զանազան խաւերից, բազմաթիւ տիկնայք, մամուլի, գրականութեան ներկայացուցիչներ, բժիշկներ, որոնց թւում և բժկապետ Յ. Գասպարեան և բոլոր նրանք, որոնք ստացել էին մուտքի տոմսակ,

Սալօն-վազօնից Վեհափառը իջաւ և առաջնորդուեց դահլիճ այս կարգով—առաջ գնում էին արծաթագունդ գաւազաններ բռնած կարմրազգեստ երկու շաթիրներ, երկու քահանայ տանում էին խաչը և գաւազանը. կաթողիկոսի ետևից գալիս էին հրաւիրակ եպիսկոպոսները, Մինաս Չերազ և կարգադիր յանձնաժողովի մի քանի անդամները։ Երբ Վեհափառը կանգ առաւ դահլիճում, Թիֆլիզի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոսը ողջունեց Ամենայն Հայոց Հայրապետի գալուստը թեմի հայ հոգևորականութեան կողմից։ Ապա մի կարճ ճառ ասաց Թիֆլիսի թեմի կաթողիկոսական պատգամաւոր Սամսոն Յարութիւնեան։ Դրանից յետոյ Անդրկովկասի հայ-կաթողիկոսների համայնքի կողմից իբրև ներկայացուցիչ, Առաքել Սարուխանեան հետևեալ ճառն արտասանեց.

Վեհափառ Տէր,

Թիֆլիսի հայ-կաթողիկ հասարակութիւնը պարտակա-

նութիւն է գրել իմ ընկերների և իմ վրա շնորհաւորել
Ձեր Վեհափառութեան բարի գալուստը Կովկաս Նոյնպի-
սի պարտականութիւն է գրուած իմ վրա նաև Անդրկովկասի
Հայ-կաթօլիկ Հոգևոր Կառավարութեան կողմից, որի կեն-
տրոնը գեռես Ախալցխայումն է: Ես առանձնապէս բաղ-
դաւոր են համարում ինձ, որ ինձ վիճակուեց թարգման
հանդիսանալ այն ամենախորին մեծարանքի զգացմանց,
որով համակված է մեր Հայ-կաթօլիկ Հոգևոր Կառավա-
րութիւնը և հաօարակութիւնը Ձեր Վեհափառութեան
նկատմամբ:

Վեհափառ Տէր, ես անձամբ ներկայ և տկանատես
էի, թէ ինչպէս Կ. Պօլսում, ամբողջ Հայ ժողովուրդը, ա-
ռանց գաւանթութեան խտրութեան, հաւասար կերպով
հրճում էր և տօնում Ձեր յաղթական վերադարձը եր-
կարամեայ արքայից: Այժմ էլ նոյնպիսի միահամուռ հրճ-
ւանքին ժամանկում է նաև մեր Հայ-կաթօլիկ համայնքը,
տեսնելով ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աթոռի վրա բաղմած
այնպիսի արժանընտիր տնձն, որ վայելում է ամբողջ Հայ
ազգի ընդհանուր սէրն և յարգանքը և որի մուտքն, այ-
սօր, թիֆլիս, ողջունում ենք ի բոլոր սրտէս:

Հայրապետը իր շնորհակալութիւնը յայտնելով, մի
համառօտ պատասխանից յետոյ, օրհնեց ամենքին և դուրս
եկաւ դահլիճից:

Հանդիսաւոր երթը կայարանից մինչև Ալէքսանդրեան
այգին այսպէս կազմուեց: Վեհափառը բաղմած էր 6 ձիւ-
րով լծուած մի շքակառքի մէջ, որի ետևում կանգնած
էին շաթիրները, կառքի առջևից մի քահանայ ձիու վրա
նստած տանում էր Կաթօղիկոսի փոքր գաւաղանը, իսկ
երկու քահանաներ, նոյնպէս ձիու վրա նստած, տանում
էիր կաթօղիկոսական մեծ խաչը և գաւաղանը, կառքի
առջևից տանում էին և երկու պարսկական եղակներ,
զարդարուած մետաքսադօրծ ծածկոյներով: Կառքին, առ-
ջևից, ուղեկցում էին Փօխրարայի ուղարկած պատուաւոր

պահակախմբի կողակները կարմիր զգեստով, մօտ 50 հոգի կաթուղիկոսի շքակառքին հետևում էին լանդօյի մէջ Գարեգին և Աշոտ սրբազան ներք և կառքերի մէջ նստած հրաւիրակ Մեսրոպ և Բարդէն վարդապետները, ինչպէս և Վեհափառի հետ եկած Մեսրոպ և Գրիգորիս վարդապետները, Մինաս Չերազ և պատգամաւորներն ու մասնաւոր անձինք բազմաթիւ կառքերով։ Երթը, որ բաւական դանդաղ էր, կատարուեց Սադովայա և Միքայէլեան փողոցներով։ Ճանապարհին խռնուած էր ժողովրդի ահագին բազմութիւն։ Հայ տների պատշգամբներն ու լուսամուտները զարդարուած էին դորգերով, ծաղիկներով։ Հասնել, լով Ալէքսանդրեան այգու առաջ, ուր աւելի մեծ և հոծ էր բազմութիւնը, Վեհափառն իջաւ կառքից, այդտեղից սկսուեց եկեղեցական թափօրը, շքեղ ամպհովանու տակ մտաւ Կաթուղիկոսը՝ շուրջառ և գաւազան առած. ամպհովանու շրս ձողերը բռնել էին իշխան Ն. Վ. Արգուտինսկի, գեներալ Կորգանով, Մարկոս Դօլուխանեան, Գաւիթ Իւզբաշեան, Ալ. Քալանթար, իշխան Արսէն Բէհրութեան՝ հերթով։ Ամպհովանու առաջ 4 քահանաներ բռնեցին Կաթուղիկոսական քօղը, և հոգեւորականութեան «Հրաշափառ Աստուած» չարականի երգեցողութեամբ թափօրը մեծ հանդէսով գիմեց դէպի Վանքի աւագ եկեղեցին։ Այդ բօպէին քաղաքի բոլոր հայ եկեղեցիների զանդալները սկսեցին զօղանել։ Թափօրի ճանապարհի վրա կանգնած էին հայ դըպրոցների սաները և սանուհիները, որոնք ծաղիկներ էին ձգում ամպհովանին մօտենալիս։ Վանքի մօտ մի տանիքի վրա կանգնած էր, մի քանի ուստիկիներին հետ միասին, կոմսուհի Վօրօնցովա-Գաշկովան, Փոխարքայի ամուսինը, որին Վեհափառը, երբ նկատեց, խաչով օրհնեց (կոմսուհին ապա, իջնելով, մտաւ եկեղեցի)։ Վանքի դրան մօտ կարգը, որ մինչ այդ հիանալի էր, մի քիչ խանգարուեց, ժողովրդի խռնման և մուտքի նեղութեան պատճառով, բայց և շուտով վերականգնուեց շնորհիւ ընդհանուր կարգադրիչ բժշկապետ Բ. Նաւասարդեանի և միւս կարգադրիչների աջակցութեան։ Վանքի բաւում, ինչպէս ա-

սում՝ են, ասեղ ձգելու տեղ չը կար: Վերջապէս թափօրը մտաւ եկեղեցի, և հոգեւորականութեան կատարած մի համառօտ մաղթանքից յետոյ, Վեհափառը խօսեց մի ազգութիւն և զգացուած քարոզ, որ մեծ տպաւորութիւն թողեց ժողովրդի վրա:

Ժամը 1-ին Վեհափառը նոյն թափօրով եկեղեցուց բարձրացաւ վեհարան, ուր պատրաստուած էր հայրապետական աթոռ և ուր կանգնած էին բազմաթիւ անձինք: Մի փոքր հանգստանալով առանձնասենեակում, Վեհափառը նախ ընդունեց Թիֆլիսի նահանգապետ Լօզինա-Լօզինսկուն, որ սղջունեց բարի գալուստ մաղթելով, ապա՝ Էջմիածնի Սինօգի պրօկուրօր Փարսադան Մելիք-Օհանջանեանին: Դրանից յետոյ Վեհը, դառնալով դահլիճի մէջ հաւաքուած հանգիստականներին, մի համառօտ ճառով կրկնեց եկեղեցում քարոզածը:

Թէ կայարանի դահլիճում, թէ եկեղեցում և թէ վեհարանում՝ արտասանած քարոզ-ճառերի ընդհանուր իմաստը կարելի է ամփոփել հետեւեալ մտքերի մէջ. — ամեն բանից առաջ օրինապահութիւն, կարգապահութիւն, խօհեմ և զգուշաւոր գործողութիւն, խուսափումն յախուսն և չը մտածուած ու հետեւանքները չը կշռուած գործողութիւններից, պաշտպանութիւն, նոյն իսկ եռանդուն պաշտպանութիւն ազգային-եկեղեցական իրաւունքների, բողոք ոյդ իրաւունքների դէմ եղած ռանձգութիւնների առիթով, բայց այդ ամենը օրէնքների թոյլատրած սահմաններում, ամրապնդումն այն հաւատարմական զգացումների, որ հայ ժողովուրդը միշտ արտայայտել է դէպի ռուսական հզօր կայսրութիւնը, խուսափումն աւելորդ ցոյցերից և ոգեւորութիւնից: «Այս ծափերը, կեցցէները կանցնին կերթան, — ասաց Իզմիրլեան, — կանհետանան: Անոնք անցողական են. ձեր ոգեւորութիւնը ձեր հայրապետի նկատմամբ պէտք է ցոյց տաք գործով՝ աջակցելով անոր:»

թ.

Քաղաքագլխի եւ քաղաքական վարչութեան անդամների ներկայացալը Վեհին: Վաճափառ Կաթողիկոսը Սիօնի ճանաչում: Կաթողիկոսի այցելութիւնը Փոխարհային:

Կէս ժամից յետոյ Մատթէոս II հանդիսով և ուղեկցութեամբ հոգեւորականների ու մի քանի աշխարհականների մեկնեց վեհարանից և գնաց Վրաստանի մայր տաճար Սիօնը, իր յարգանքն և երկրպագութիւնը մատուցանելու Վրաստանի Լուսաւորիչ ս. Նունէին և վրացօրթողոքս եկեղեցուն, ինչպէս արել էր և Պետերբուրգում ռուսօրթողոքս եկեղեցուն:

Կաթողիկոսը, համբուրելով ս. սեղանը, խաղողի ողկոյղներից խաչը, որ փաթածութեամբ է Վրաստանի լուսաւորիչ ս. Նունէի մազերով, և Աստուածամօր պատկերը կանգնեց ամբիօնի վրա և դիմեց տաճարում ներկայ եղող ժողովրդին մի կարճ ճառով, որ թարգմանում էր ռուսերէն Ա. Խատիսեան: Վեհափառ Կաթողիկոսը յայտնեց, որ այդ հին տաճարի այցելութիւնը նրա վրա խորը տպաւորութիւն գործեց: Բերելով Պօղոս առաքեալի խօսքերը, Կաթողիկոսն ասաց, որ քրիստոնէական կրօնը պարունակում է իր մէջ ամենալայն քաղաքակրթական գաղափար և որ բոլոր ժողովուրդները, որոնք խաչի դրօշակի հովանու տակ էին, աշխատում էին Քրիստոսի վարդապետութեան սկզբունքների բազմակողմանի տարածման: Ս. Նունէն, առաջին անգամ խաչը ձեռքին յայտնուելով հայերին հարեան երկրում, սկսեց իւր գործունէութիւնը, բացեց ճանապարհ միացնելու այդ երկրի ժողովուրդը Քրիստոսի վարդապետութեան հետ, և այդ ժամանակից շարունակվում է հայ-լուսաւորչական և իմէրեան եկեղեցիների միութիւնը: Գտնուելով այս հին տաճարում և յիշելով իմէրեան եղբայրական եկեղեցու պատմութիւնը, Կաթողիկոսը ազօթում է այդ եկեղեցու ժողովրդի համար, ցանկանալով նրան այսուհետեւ ևս բարեկեցութիւն,

թ.

Քաղաքագլխի եւ քաղաքական վարչութեան անդամների ներկայանալը Վեհին, Վահափառ Կաթողիկոսը Սիօնի ճանաչում: Կաթողիկոսի այցելութիւնը Փոխարքային:

Կէս ժամից յետոյ Մատթէոս II հանգիստով և ուղեկցութեամբ հոգևորականների ու մի քանի աշխարհականների մեկնեց վեհարանից և գնաց Վրաստանի մայր տաճար Սիօնը, իր յարգանքն և երկրպագութիւնը մատուցանելու Վրաստանի Լուսաւորիչ ս. Նունէին և վրաց. օրթոդոքս եկեղեցուն, ինչպէս արել էր և Պետերբուրգում ուս.— օրթոդոքս եկեղեցուն.

Կաթողիկոսը, համբուրելով ս. սեղանը, խաղողի ողկոյղներից խաչը, որ փաթաթուած է Վրաստանի լուսաւորիչ ս. Նունէի մագերով, և Աստուածամօր պատկերը կանգնեց ամբիօնի վրա և դիմեց տաճարում ներկայ եղող ժողովրդին մի կարճ ճառով, որ թարգմանում էր ուսսերէն Ս. Խատիսեան: Վեհափառ Կաթողիկոսը յայտնեց, որ այդ հին տաճարի այցելութիւնը նրա վրա խորը տպաւորութիւն գործեց: Բերելով Պօղոս առաքեալի խօսքերը, Կաթողիկոսն ասաց, որ քրիստոնէական կրօնը պարունակում է իր մէջ ամենալայն քաղաքակրթական գաղափար և որ բոլոր ժողովուրդները, որոնք խաչի դրօշակի հովանու տակ էին, աշխատում էին Քրիստոսի վարդապետութեան սկզբունքների բազմակողմանի տարածման: Ս. Նունէն, առաջին անգամ խաչը ձեռքին յայտնուելով հայերին հարևան երկրում, սկսեց իւր գործունէութիւնը, բացեց ճանապարհ միացնելու այդ երկրի ժողովուրդը Քրիստոսի վարդապետութեան հետ, և այդ ժամանակից շարունակվում է հայ-լուսաւորչական և իվէրեան եկեղեցիների միութիւնը: Կանուելով այս հին տաճարում և յիշելով իվէրեան եղբայրական եկեղեցու պատմութիւնը, Կաթողիկոսը ազօթում է այդ եկեղեցու ժողովրդի համար, ցանկանալով նրան այսուհետեւ ևս բարեկեցութիւն,

թ.

Քաղաքագլխի եւ քաղաքական վարչութեան անդամների ներկայանալը Վեհին, Վահափառ Կաթողիկոսը Սիօնի ճանաչում: Կաթողիկոսի այցելութիւնը Փոխարքային:

Կէս ժամից յետոյ Մատթէոս II հանգիստով և ուղեկցութեամբ հոգևորականների ու մի քանի աշխարհականների մեկնեց վեհարանից և գնաց Վրաստանի մայր տաճար Սիօնը, իր յարգանքն և երկրպագութիւնը մատուցանելու Վրաստանի Լուսաւորիչ ս. Նունէին և վրաց. օրթոդոքս եկեղեցուն, ինչպէս արել էր և Պետերբուրգում ուս.— օրթոդոքս եկեղեցուն.

Կաթողիկոսը, համբուրելով ս. սեղանը, խաղողի ողկոյղներից խաչը, որ փաթաթուած է Վրաստանի լուսաւորիչ ս. Նունէի մագերով, և Աստուածամօր պատկերը կանգնեց ամբիօնի վրա և դիմեց տաճարում ներկայ եղող ժողովրդին մի կարճ ճառով, որ թարգմանում էր ուսսերէն Ս. Խատիսեան: Վեհափառ Կաթողիկոսը յայտնեց, որ այդ հին տաճարի այցելութիւնը նրա վրա խորը տպաւորութիւն գործեց: Բերելով Պօղոս առաքեալի խօսքերը, Կաթողիկոսն ասաց, որ քրիստոնէական կրօնը պարունակում է իր մէջ ամենալայն քաղաքակրթական գաղափար և որ բոլոր ժողովուրդները, որոնք խաչի դրօշակի հովանու տակ էին, աշխատում էին Քրիստոսի վարդապետութեան սկզբունքների բազմակողմանի տարածման: Ս. Նունէն, առաջին անգամ խաչը ձեռքին յայտնուելով հայերին հարևան երկրում, սկսեց իւր գործունէութիւնը, բացեց ճանապարհ միացնելու այդ երկրի ժողովուրդը Քրիստոսի վարդապետութեան հետ, և այդ ժամանակից շարունակվում է հայ-լուսաւորչական և իվէրեան եկեղեցիների միութիւնը: Կանուելով այս հին տաճարում և յիշելով իվէրեան եղբայրական եկեղեցու պատմութիւնը, Կաթողիկոսը ազօթում է այդ եկեղեցու ժողովրդի համար, յանկանալով նրան այսուհետեւ ևս բարեկեցութիւն,

երկար տարիներ: Տեսնելով Սիօնի տաճարը, Կաթողիկոսը վերադարձաւ տուն:

Ժամը 4-ին Մատթէոս II նոյն հանգէսով դիմեց Կովկասի Փոխարքայի պալատը, ուղեկցութեամբ հրաւիրակ եպիսկոպոսների և վարդապետների (որոնցից մէկը՝ Մեսրոպ վարդապետ Թարգմանի պաշտօնով): Ընդունելութիւնը կայացաւ պալատի Սպիտակ դահլիճում: Փոխարքան շրջապատուած իր օգնականներով, — ըստ զինուորական մասին՝ գեներալ Շատիլովի և ըստ քաղաքացիականին՝ սենատոր Միցկեվիչի, դիւանատան կառավարիչ հօփմէյստր Պետերսօնի և իւր ու իր շքախմբի անձանց կողմից դիմեց Կաթողիկոսին հետեւեալ խօսքերով.

«Ողջունում եմ Ձեր Սրբութեան բարեկաշող գալըստեան համար Թիֆլիս, ուր Ձեզ անհամբեր ոպասում էր Ձեր հօտը և ցնծութեամբ ընդունեց Ձեզ: Միանալով Ձեր հօտի ուրախութեան, ես իմ կողմից կաւելացնեմ — բարեկեցք»:

Այս խօսքերին Մատթէոս II հայերէն պատասխանեց. «Խորապէս շնորհակալ եմ Ձեր Պայծառափայլութեանը՝ ինձ արտայայտուած զգացմանց համար: Ես ուրախ եմ անձամբ ողջունելու Ձեր Պայծառափայլութեանը այն հաւաստիքով, որ Ձեր աջակցութեամբ ինձ հնարաւորութիւն կը տրուի աշխատել յօգուտ եկեղեցու և իմ հօտի»:

Ապա Փոխարքան իր օգնականներին, դիւանատան կառավարչին և շքախմբի անդամներին ներկայացրեց Կաթողիկոսին և, մօտ մի քառորդ ժամ առանձին խօսակցելով կարինետում, առաջնորդեց Կաթողիկոսին կոմսուհու սենեակը, ուր առաջարկուեց ամենքին թէյ: Ժամը 4 և 40 րօպէին Կաթողիկոսը հրաժեշտ առաւ և վերադարձաւ վեհարան: Ժամը 5-ին նորին Կայսերական Մեծութեան Փոխարքան փոխ-այցելութիւն տուեց Կաթողիկոսին, իսկ 10 րօպէից յետոյ եկաւ այցելութեան նաև կոմսուհին՝ նրա ամուսինը:

Կոմսի և Կոմսուհու գնալուց յետոյ Կաթողիկոսը փոքր ինչ հանգստացաւ: Ժամը 6-ին Նորին Վեհափառութեանը ներկայացան քաղաքագլխի պաշտօնակատար Ալ. Խատիսեանը և քաղաքային վարչութեան անդամները. Խատիսեան ողջունեց Կաթողիկոսին հետեւեալ ճառով.

«Ձերդ Վեհափառութիւն,

«Թոյլ տուէք ինձ արտայայտել սրտագին ուրախութեան զգացումս Ձեր Սրբութեան բարեյաջող ժամանման առիթով մեր հին քաղաքը: Դուք ականատես եղաք այն անկեղծ ոգևորութեան և բուռն սրբանշացման, որով ազգաբնակչութիւնը ողջունեց Ձեզ: Դուք լսեցիք այն բացազանչութիւնները, որոնք լսում էին Ձեր՝ քաղաք մուտք գործելու օրը: Այդ բոլորից երևում է այն մեծ յարգանքը. որ գէպի Ձեր Վեհափառութիւնը տածում է թէ Ձեր հօտը և թէ մեր քաղաքի տարբեր ցեղերին պատկանող ազգաբնակչութիւնը, որին ես մեծ պատիւ ունեմ ներկայացնելու իմ անձի մէջ:

«Սակայն ուրախութիւնից և նրա արտայայտութիւններից յետոյ հայ ազգաբնակչութիւնը ունի նոյնպէս կարիքներ, վշտեր և ցաւոտ հարցեր, որոնք պահանջում են Ձեր Վեհափառութեան բարձր հոգածութիւնը: Թոյլ տուէք յայտնել այն համոզումը, որ ձեր հաստատակամ և զօրեղ հոգին, Ձեր փորձուած խելքը և ջերմ անձնուիրութիւնը ժողովրդի շահերին կօգնեն Ձեզ բուժելու մայրենի ժողովրդի ցաւոտ կարիքները և երջանկութիւն ու բարօրութիւն կը մտցնեն մեր երկրի հայ ազգաբնակչութեան և առհասարակ բոլոր հայերի մէջ, որոնց շահերի հոգածութիւնը դնում է Ձեր Վեհափառութեան վրա Ձեր բարձր աստիճանը: Տայ Աստուած, որպէսզի ժողովրդի ոգևորութեան և յոյսերի մէջ քաղէք անսպառ այժ Ձեր ծանր պաշտօնավարութեան համար:

«Յանձնելով ինձ Ձեր Վեհափառութեան սուրբ աղօթքներին, խոնարհաբար խնդրում եմ թոյլ տալ բարեմաղթելու այժ, առողջութիւն և թարմութիւն երկար տարիներ:

«Բարի դալուստ Ձեր Վեհափառութեան»:

Ժ.

Վեհաճափառ Կարողիկոսը Թիֆլիզում. ընդունելութիւնը պատգամաւորքիւնների, ներկայացուցիչների եւայլն.

Երեկոյեան Վանքի գլխաւոր մուտքը, բակը, առաջնորդարանի ամբողջ ֆասադը լուսաւորուած էր էլէքտրական լոյսով և այդ լոյսի մէջ շատ գեղեցիկ տպաւորութիւն էին թողնում շողազարդ խաչերը և կաթողիկոսական աստիճանի էմբլեմաները: Ժողովրդի ահագին բազմութիւն էր խոռուած բակում: Ժողովրդի ցանկութեան համաձայն, ժամը 9-ին Կաթողիկոսը դուրս եկաւ պաշտգամբը և օրհնեց ժողովրդին, որը, ոգևորուած, ցնծութեան աղաղակներով և կեցցէներով ընդունեց Հովուապետին: Սակայն երբ ժողովուրդը երկրորդ անգամ խնդրեց, Մատթէոս II պատուիրեց յայտնել, թէ ամեն բանի մէջ շափաւորութիւն պէտք է և ծափերն ու կեցցէները աւելորդ տեղ չը պէտք է շռայլել:

Երեքշաբթի օրը, յունիսի 16-ին, առաւօտեան ժամը 10-ից սկսած մինչև երեկոյեան ժամը 8-ը. ընդմիջումներով, տեղի ունեցաւ ազգային-եկեղեցական-կրթական և կուլտուրական հաստատութիւնների ու զանազան դասակարգերի պատգամաւորութիւնների ընդունելութիւնը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմից:

Առաւօտեան ժամը 10-ին Վեհափառին ներկայացան Թիֆլիսի քահանայական դասը, թուով մօտ 60, և թեմի մի քանի տեղերից եկած քահանաները, ներկայացրեց թեմակալ առաջնորդը, արտասանելով հետեւեալ խօսքերը և մատուցանելով պատրաստի տեղեկագիր իր թեմի դրութեան մասին.

Վեհափառ ս. Հայրապետ.

«Թիֆլիսի հայ հոգևորականութիւնը, ներկայանալով Ձերդ Սրբութեան, իր խոնարհ մաղթանքներն է անում վասն աջողութեան Ձեր Վեհափառութեան և խնդրում Հովուապետիդ ս. օրհնութիւնը: Ընդարձակ լինելով մեր վիճակը, ազգային եկեղեցական և կրթական գործերը այն

վիճակի մէջ չեն, որ գահացուցիչ լինեն: մենք մեր վիճակում ունենք բազմաթիւ ուսումնարաններ, որոնց տարեկան համագումար 200,000 ռուբլի ծախս է լինում, սակայն դժբաղդաբար արդիւնաւոր լինելուց հետու են:

Այս տեղեկագրի համաձայն ամբողջ թեմում կան գալոցներ՝ 82, ուսուցիչներ՝ 122, ուսուցչուհիներ՝ 107, աշակերտներ՝ 4356, աշակերտուհիներ՝ 4216, ելեմուտք՝ 150,602 ռուբլի 41 կոպ., թիւ քաղաքների՝ 14, գիւղութիւն՝ 377, տների՝ 44,885, բնակիչների՝ 274,176 (որից արական 147,099, իգական՝ 127,909), եկեղեցիների՝ 369, քահանաների՝ 336, թիւ վանօրէից՝ 7, թիւ ուխտատեղեաց՝ 8, վանահայր-վարդապետաց՝ 6, Հոգևոր Կառավարութիւնների՝ 3, գործակալութիւնների՝ 16, Վիճ. Ատեան՝ 1:

Ձեր Վեհափառութիւն, Քահանաները այժմ պիտի կարգան այն ճառը, որով յայտնում են իրանց փափագները ու ցանկութիւնները:

Քահանաների ճառը.

«Վեհափառ Տէր.

«Հայոց համայն ազգի ցանկութեամբ կոչուեցիր վերացնելու Լուսաւորչի Հայրապետական Գահի տրամութեան թախիծը և սգոյ քողը, և այսօր ամբողջ հայութեան ապնջական զաւակները մի ըօպէ հեռու վանելով իրանց մօքի ու որտի վրա ծանրացած համազգային վիշտը՝ ամենուրեք ուրախաձայն աղաղակներով ողջունում են իրանց բազմաշխատ Հովուապետի ողջամբ գալուստը և նրա ոգևորութիւնը դէպի Մայր Աթոռ:

«Թոյլ տուէք, Վեհափառ Տէր, Թիֆլիսի հայ քահանայական գասին ևս որդիական խոնարհութեամբ իր սրտի բերկրանքը խառնել համայն ազգի ուրախական ձայների հետ:

«Ծանր է այն խաչը, որ ազգը դնում է Ձերգ Վեհափառութեան ուսին, այն ըօպէին մանաւանդ, երբ շուրջը եղեկիէլ մարգարէի նման մեռեալների ոսկորներ է տեսնում միայն, բայց ինչպէս նա չը յուսահատուեց Տիրոջ նրանց համար կենդանութիւն շնորհելու հաւատքով, չենք յուսահատուում և մենք, «քանզի յուսացեալ եմք, եթէ

տակաւին փրկեսցէ օգնականութեամբ աղօթից ձերոց...

«Թիֆլիսի հայ քահանայական դասը մեծ յոյս ունի, թէ Ձերդ Վեհափառութիւնը խորը ուսումնասիրելով իր խիստ աշխարհի ցրուած հօտի վիճակը և բազմազան ցաւերը, դեղ ու դարման կը գտնի: Յիրաւի բազմաթիւ և բազմազան են հայ ազգի և նրա եկեղեցու ցաւերը և նրանցից բղխող պահանջները, սակայն մեր ընդհանրութիւնը տանջող ցաւերից կարևորագոյնը և ամենը իր մէջ բովանդակողը՝ եկեղեցական-համայնական օրէնքի բացակայութիւնն է, մի աւերող վիճակ, որի ձանրութիւնն ու դառնութիւնը իր վրա կրել և կրում է դարերի ընթացքում հայ քայանայութիւնը մանաւանդ: Եւ արդարեւ երկու-հազարամեակին մօտեցած արևելեան հնագոյն եկեղեցիներից մինը, հայ եկեղեցին, դեռ ցայսօր չունի իր մշակած վաշտական օրէնքը, դեռ այսօր էլ նա կառավարւում է աւանդութեամբ և անհատական հասկացողութեամբ: Ուրեմն և ամենից առաջ մեզ անհրաժեշտ է օրէնք, ընդհանրական կարողանար ընդգրկել մեր ազգային-կուլտուրական և կրօնական բոլոր երևոյթները, օրէնք, որ տողորմած լինէր միշտ առաջ գնացող ժամանակի կենդանարար ոգով:

«Վեհափառ Տէր, Ձեր անբասիր անցեալը և դէպի հայ եկեղեցին ու նրա նուիրապետութեան պատմական դերը ունեցած հաւատքը մեծ գրաւական են, որ հայ ազգի իղձերը Ձեզանով կը գտնեն իրանց դրական լուծումը: Նոյն հաւատով և Թիֆլիսի հայ քահանայական դասը որդիական ակնածութեամբ Ձերդ Վեհառութեան հայրախնամ ուշադրութեան մատուցանելով սրա հետ իր խոհերն ու իղձերը՝ միացնում է ազգի բոլոր խաւերի բարեմաղթութիւններին և իր մաղթանքօնները սաղմոսերգուի խօսքերով:

«Տէր պահեսցէ զքեզ յամենայն չարէ... Ի թիկնամէջս իւր ընկալցի զքեզ և ի հովանի թևոց նորա յուսացիս»:

Ստորագրութիւններ Թիֆլիզի աւագ և յմիաբան քահանաների:

Նորին Սրբութիւնը բարեհաճեց հետեւեալ յորդորը ուղղել քահանայական դասին:

«Այն օրը, որ մենք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պաշտօնեայ եղանք, ուխտեցինք առաջի Աստուծոյ և ժողովրդեան հաւատարիմ լինել մեր նուիրական սուրբ կոչման: Այս բաղձաշարչար եկեղեցին այժմ՝ շատ ցաւեր ունի և շատ դարձաններու կը կարօտի. մենք գիտակցաբար պէտք է մտնենք այս ասպարէզը. մեզմէ ոչ ոք բռնի կը կոչուի այս նուիրական հոգեւոր պաշտօնին, այլ կատարեալ յօժարութեամբ: Արդ՝ մենք պէտք է կատարեալ հաւատքով կատարենք մեր ս. պաշտօնը և պատուաւոր կենցաղով մեր դիւքը բարձրացնենք ժողովրդեան առջև և անթերի կատարել վութեանը այն խոստումը, որ առաջի ս. Սեղանին կընենք սիրով: Իբր գիտակից եկեղեցւոյ անցեալ դարաւոր գործունէութեան մենք պէտք է քաջ յիշենք թէ մեր սուրբ նախնի հայերը առյցուն հաւատով անվիժար պահած են Հայաստանեայց եկեղեցին, մեր դժբաղդ օրերու ու հալածանքներու մէջ մխիթարած և սփոխած են հայ ժողովուրդը և քաջալերած ու խրախուսած իր դժուարին և տազնապալի օրերուն մէջ: Արդ, դուք ևս, հայ քահանայ եղբարք, նոյն ուխտն ունիք ըրած, նոյն նուիրական կոչման մէջ կը գտնուիք և նոյն դժուարին պայմաններով ժամանակի մէջ:

Ստոյգ է թէ հոգեւոր բարձր իշխանութեան պատասխանատւութիւնը ծանր է և մեծ, սակայն պէտք է գիտնաք թէ միայն իմ վրայ չի ծանրանար, այլ և ձեզ վրայ և ժողովրդեան վրայ. այո՛, դուք ամենքդ ալ պատասխանատւութեան բաժին ունիք ու ձեր մեծ պարտաւորութիւնն է քրիստոնէական հաւատքը տարածել ժողովրդեան բոլոր խաւերու մէջ:

«Դուք, քրիստոնէական կրօնի բարձր սկզբունքներով տոգորուած, պէտք է կարգապահութեան օրինակ լինիք ոչ թէ բարձր հոգեւոր իշխանութեան սաստէն ու պատժէն վախնալով, այլ ձեր սուրբ ուխտի ներքին գիտակցութեամբ:

«Հայ քահանայ եղբայրներ, ձեզմէ կը պահանջուի

հնազանդութիւն և կարգապահութիւն. եթէ դուք չհնազանդիք ձեր առաջնորդներու հրամաններուն, այն ատեն դուք հակասած կը լինիք ձեր գրաւորապէս արտայայտած քաղձանքներուն և հերքած կը լինիք ձեր փափագին. և եթէ ձեր քահանայական պարտաւորութեանց մէջ թերանաք և կարգապահ չլինիք, ակներև է թէ խստութիւն պիտի տեսնէք:

Վերջ մեծ մասամբ կրօնի ուսուցիչներ էք. պէտք է կատարէք ձեր այս փափուկ պաշտօնը մեծ աշարժութեամբ, ոչ թէ դասագրքի մէջ համարներ ցոյց տալով ձեր պարտքը կատարած համարել, այլ կրօնի ոգին, քրիստոնէական անկեղծ հաւատով ներշնչէք հայ զաւակներուն: Հեռատեսութեամբ ի նկատի առնելով, որ աշխարհի հոսանքներու դէմ պատրաստուելու հարկադրուած են նոր սերունդները, պէտք է ըստ այնմ կրթել մանուկներու միտքն և առաւելապէս հոգին:

Վերջ այս գործին մէջ դեր ունիք կատարելիք, իսկ թէ դուք ձեր այս յոյժ փափուկ պաշտօնը և դերը ինչ աստիճան խնամքով կը կատարէք, այդ ձեր խիղճը կրնայ վկայել:

Վերջ տանը դատաւոր էք. հայրն, սփոփիչն ու մխիթարիչն էք. և դուք պէտք է ձեր ժողովրդին ուրախութեան ուրախակից և տրտմութեան տրտմակից լինիք. դուք քրիստոնէական ոգին իբր առանին քարոզիչներ ծաւալեցէք հոն. եկեղեցւոյ մէջ, Աստուծոյ Տանը, կը քարոզէք, իսկ դուրս ձեր գործքով և խօսքով հակառակ օրինակը ցոյց կուտաք: Ձեր կեանքը և ձեր նիստ ու կացը ձեր քարոզած ճշմարտութեան համաձայն պէտք է լինի:

Վերջ պէտք է զգոյշ լինիք և չթերանաք ձեր պաշտօնին մէջ. հակառակ պարագային դառնապէս կը ցաւիմ ըսել թէ արդարութիւնը պիտի գործադրուի. ինչպէս որ արժանաւորները կը վարձատրենք, այնպէս ալ յանցաւորները պիտի պատժուին:

Վերջ իբր խաղաղութեան և քրիստոնէական սիրոյ

պաշտօնեայ պէտք է ձեր սիրոյ յորդորներով դիւրացնէք հոգեւոր բարձր իշխանութեան գործը, որպէսզի հետզհետէ ծաւալ գտած և յաճախակի ամուսնալուծման դժբաղդ-դէպքերը նուազին և քրիստոնէական սէրը տիրէ հայ ըն-տանիքներու մէջ, որպէսզի կարենայ մնալ իր հին բարի համբաւին մէջ:

«Եթէ դուք կըտէք, թէ օրէնքը խառնակ է, և կըտէք, որ ձեր վիճակը բարելաւի. դուք եղէք առաջին օրինակ օրինապահութեան: Այո, հայ ժողովուրդը կրօնասէր է, բայց երբ տեսնէ, որ իր քահանան եկեղեցւոյ մէջ սուրբ կեանք կը քարոզէ և ինքն անսուրբ կենցաղ ունի, կը գայ-թակզի, ու հետեանքը ծանր կը լինի հովուին և հօտին համար:

«Կը կրկնեմ. դուք, հայ քահանաներ, իբր խաղաղու-թեան պաշտօնեաներ պէտք է երկպառակութիւններ չձգէք և կուսակցութիւններէ բարձր գտնուիք. Դուք ձեր պա-տասխանատուութեան և պատուոյ բաժինը գիտցէք, ձեր ուժերը միացած հոգեւոր բարձր իշխանութեան ուժերուն, եկեղեցին բարեկարգ կլինի և պայծառ ու կառաջադիմէ յօգուտ քրիստոնէական ոգւոյ զարգացման և հայ ժողո-վրդական մաքուր կենցաղին: Օրհնեալ լինիք և Տէրը զօրացնէ ձեզ բոլորիդ ձեր նուիրական սուրբ պաշտօնին մէջ»:

Ապա ներկայացան Վեհին

1. Արհեստաւորների համբարների ներկայացուցիչները,
 2. Մեչյանների ընկերութեան ներկայացուցիչները,
 3. Արդութեան իշխանների տոհմը,
 4. Գեղարուեստի խմբագրութիւնը,
 5. Ազգագրական ընկերութիւնը,
 6. Բանւորութեան ներկայացուցիչները,
 7. Թիֆլիզի մանր վաճառականների ընկերութեան ներկայացուցիչները,
 8. Այլ քաղաքներից եկած պատգամաւորութիւններ:
- Նոյն օրը ցերեկուայ ժամը 3-ին Նորին Վեհափառու-թեանը այցելեց Թիֆլիզի Պարսից հիւպատոս Սարգար Հիւ-

մայունը պարսկահայ Խոսրով Արզումանեանի ուղեկցութեամբ:

Ընդհանուր հիւպատոսը ողջոյնի հետեւեալ խօսքերն ասաց.

«Խորին յարգանքով ողջունում եմ ժամանումը Մեծիդ Խալիֆային, մեծապէս դո՛հ եմ, որ իմ գալուստը ևս տեղի ունեցաւ մի քանի օր առաջ և դրանով ես հնարաւորութիւն ունեցայ անձամբ Ձեզ ողջունելու բաղդին արժանանալ ու հաւաստիացնել Ձեզ, Մեծ Խալիֆայիդ, թէ Իրանի մեծաշուք տէրութիւնը բարեացակամ է դէպի Հայոց յարգելի ժողովուրդը: Հաւատացած եմ, որ ինչպէս մինչև այսօր միշտ սէր և համակրութիւն է տիրել Իրանի հզօր պետութեան և Հայ ազգի միջև, այժմ՝ Ձեր Վեհափառութեան յորդորանքով աւելի ևս կամրապնդուեն այդ սէրը և համակրութիւնը: Յատկապէս այդ կէտը Ձեր բարձր ուշադրութեան եմ յանձնում:»

Վեհափառ Հայրապետը սիրալիր ընդունելութիւն ցոյց տուեց հիւպատոսին, որին և շնորհակալութիւն յայտնեց այցելութեան համար:

Նոյն օրը ներկայացան Վեհափառին Տիկին Հ. Աւթանդիլեան և պ. Ա. Սարուխանեան և ներկայացրին յոգուտ աղանացիների կազմակերպած զբօսանքից գոյացած 3500 ռ.

Յունիսի 17-ին Նորին Սրբութիւնը հետոն ունենալով Գարեգին Արքեպիսկոպոսին և Մեսրոպ վարդապետին այցելեց Փոխարքայի ժամանակաւոր պաշտօնակատար գեներալ Շախլովին:

Գեներալը շատ սիրով ընդունեց Վեհին այս խօսքերով. Շնորհաւորում եմ Ձերդ Վեհափառութեան գալուստը: Ուրախ եմ և ես Ձեր հօտի հետ միասին: Համոզուած եմ, որ Ձեր Վեհափառութիւնը կընթանայ այն օրինակելի և անըասիր ճանապարհով և ցոյց կը տայ այն դործունէութիւնը, որ ունեցել էք անցեալում: Եւ յատկապէս Ձեր ոգով և ուղղութեամբ կը կրթէք հայ մատաղ սերունդը, կը զարգացնէք քրիստոնէական վարդապետութեամբ:

որով նրանք կը սնունեն իբրև քրիստոնէութեան հաւատարիմ գաւակներ և հնազանդ քաղաքացիներ պետութեան համար»։

Նորին Վեհափառութիւնը գեներալի խօսքերին պատասխանեց այսպէս. «Շատ շնորհակալ եմ ձեզանից, որ օրինակ բերիք իմ անցեալ գործունէութիւնը։ Հաւատացած եղէք, որ գործելու եմ այնպէս, ինչպէս եղել եմ անցեալում, և պիտի վստահացնեմ ձեզ, որ ինձ յանձնուած հօտի մատաղ սերունդը իմ օրով կրթուելու է օրինական ընթացքով և իմ ոգով, ըստ որում ապագայում ունենալու ենք իսկական քրիստոնեաներ և հաւատարիմ հպատակներ»։

Ապա մատուցուեց սուրճ։ Տեսակցութիւնը տեւեց 25 րոպէ։

Նոյն օրը Վեհափառին այցելել են Անդրակովկասի Շէյխուլ—Իսլամը. թիւրքաց հիւպատոսը, պետական բանկի Թիֆլիզի բաժանմունքի կառավարիչ Բեզրբրազովը և Էջմիածնի Սինոդի Պրօկուրօր Մելիք. Օհանջանեանը, նոյն օրը Վեհափառին ներկայացան

1. Կովկասեան Հայոց բարեգործական ընկերութեան խորհուրդը,

2. Գայեանեան դպրոցի հոգաբարձութիւնը,

3. Յովնանեան դպրոցի հոգաբարձութիւնը,

4. Ուսուցչական միութեան վարչութիւնը,

5. Հայ գիւղատնտեսական և Տնայնագործական ընկերութիւնը,

6. Կուսանայ վանքի միանձնուհիները,

7. Կենտրոնական նպաստամատոյց յանձնաժողովը,

8. Մշակի խմբագրութիւնը.

ԺԱ.

Հանգ. Արիսակէս Արեւիսկոպոս Սեդրակեանի տապանաքարի նուիրագործումն։ Ընդունելութիւններ. Վեհ. Հայրապետը այցելում է Մեսեխի քանք եւ Կուսանաց վանքը. Ներսիսեան հոգ. դպրոցի ճիւղնարկութիւն։ Վեհափառի մեկնումն Թիֆլիզից։

Յունիսի 18-ին համաձայն Վեհափառ Հայրապետի

կարգադրութեան տեղի ունեցաւ հանգուցեալ Արիստակէս արքեպիսկոպոս Սեդրակեանի մահարձանի բացումը, որին բարեհաճեց Վեհը ներկայ գտնուել:

Պատարագը Վանքի աւագ եկեղեցում սկսուեց ժամը 10 և կէսին: Հայրապետը վեհարանից եկեղեցի իջաւ հոգևորականութեան ուղեկցութեամբ ժամը 11-ին: Թէ վանքի բակում և թէ տաճարի մէջ խռնուել էր ժողովրդի ահագին բազմութիւն. բազմաթիւ էին և Թիֆլիսի հայ ինտելիգենտ հասարակութեան, գրողների, մամուլի և զանազան դասակարգերի ներկայացուցիչները: Ամենքը եկել էին լսելու Հայոց Հայրապետի քարոզը եկեղեցում ազգային-եկեղեցական այնպիսի նուիրական գործիչների մասին, ինչպէս են Սահակ, Մեսրոպ Թարգմանիչները, այնպիսի արժանաւոր և բազմերախտ եկեղեցականի մասին, ինչպէս էր հանգուցեալ Սեդրակեանը, և մատուցանելու նրա յիշատակին արժանավայել յարգանք, մասնակից լինելով նրա մահարձանի բացման:

Պատարագիչն էր Ղարաբաղի թեմի առաջնորդ Աշոտ եպիսկոպոս Շախեան:

Գրքի ընթերցումից յետոյ Վեհափառ Հայրապետը դաւազան ի ձեռին հետեւեալ քարոզը խօսեց:

«Հայոց եկեղեցին այսօր կը կատարէ անմահներու յիշատակը: Այսօր, շնորհիւ Թարգմանչաց, Հայոց եկեղեցւոյ մէջ Աստուծոյ խօսքը, Աստուծոյ խաղաղութիւնը կը հնչէ հայ լեզուով:

Այն ժամանակ, երբ Հայոց եկեղեցւոյ մէջ «Տէր Ողորմեան» կը հնչէր ասորական և յունական լեզուներով, ս. Մեսրոպ այս ամենը տեսնելով կը ցաւէր և կը տքնէր հայ այբուբենը գտնել, որպէսզի աստուածային օրհներգութիւնը հնչէ հայ լեզուով: Ս. Սահակ և Մեսրոպ միմեանց գործակցութեամբ ոչ միայն Աստուածաշունչը այլև մի շարք արժէքաւոր աշխատութիւններ նուիրեցին հայ եկեղեցիին: Հետեւապէս պէտք է ամեն ժամանակ յիշենք զանոնք և թէև անոնք մեռած են, բայց անոնց հոգիները կիշխեն հայ եկեղեցւոյ մէջ: Յիշեցէք

անոնց աշակերտները՝ եղնիկ, Կորիւն և այլ մի շարք
թարգմանիչներ, որոնք հայ գրականութեան համար չա-
րաշար աշխատեցան և մեզի հասցուցին իրենց բեղմնաւոր
փաստակները: Մի գուցէ դուք հայ կեանքի մասին խօսե-
լու ժամանակ անուշադրութեամբ անցնիք և չը յիշէք
զանոնք: Ո՛չ, մենք պէտք է առանձին երախտագլտու-
թեամբ յիշենք զանոնք և ընդմիշտ տածենք մեր յար-
գանքը դէպի այդ յարգելի անձնաւորութիւնները: Անոնց
չնորհիւ էին, որ հետզհետէ Հայաստանի խուլ անկիւննե-
րը բացուեցան դպրոցներ և, իբրև լուսոյ մի-մի խորան,
տարածեցին իրենց ճառագայթները լուսաւորելու հայաս-
տանի խաւար անկիւնները: Ուրեմն մեր յարգանքը տա-
ծենք. և յաւէտ օրհնեալ լինի անոնց յիշատակը, որոնք
իմացան դործել և առաջ տանել հայ կեանքը և գրակա-
նութիւնը:

«Թէ հայ ժողովուրդի, թէ եկեղեցւոյ կեանքը փոթոր-
կալից էր. սակայն անոնք իրենց քարոզներով կարողացան
խաղաղութիւն տարածել և այդ խաղաղութիւնն է, որ
ամեն յաջող գործունէութիւն առաջ կը բերէ:

«Հին գործիչներուն յաջորդեցին նորերը: Եւ այսօր,
պահ մը ետքը, մենք ամենքս պէտք է կանգնինք մի նոր
գործչի գերեզմանի առաջ, զոր նոյնպէս պէտք է ցօղենք
մեր արտասուքով: Այդ գերեզմանը հանգուցեալ Արիստա-
կէս արքեպիսկոպոսի գերեզմանն է, մի եկեղեցականի, որ
երկար տարինէս գործած է իբրև Թիֆլիսի, Աստրախանի
թեմի առաջնորդ, իբրև սինոդական, գործած է ուղղա-
մտութեամբ, հաստատակամութեամբ, անսասան և խորին
համոզմունքով, անդրդուելի սկզբունքներու վրայ հիմնու-
ած, մի եկեղեցական, որ մեծ թափով և եռանդով աշ-
խատեցաւ բարձրացնել հայ եկեղեցւոյ և հոգևորականու-
թեան պատիւը իր հմուտ եկեղեցական-փարչական գոր-
ծունէութեամբ: Եւ այն ըսպէին, երբ հայ եկեղեցին և
ժողովուրդը մեծապէս պէտք ունէին այդպիսի մի արժա-
նաւոր հովուի, մահը դժբաղդաբար, խլեց զայն մեղմէ,
թողլով քաղցր յիշատակ ժողովրդի սրտում: Հարկաւ աշ-

խարհիս վրայ ոչ ոք անսխալ կամ անսրբագրելի չէ. անսրբագրելին կարող է լինել միայն յաւիտենականը: Մաղթենք, որ Տէրը ընդունի զայն յաւիտենականութեան մէջ: Անոր յիշատակը թող անմահ մնայ ամենուս սրտում: Ուրեմն ամենքս երթանք այդ մեծ եկեղեցականի և մարդու գերեզմանի մահարձանի բացմանը ներկայ լինելու և մեր յարգանքը մատուցանելու անոր:

Խորին տպաւորիչ և վեհ ազդեցութիւն գործեց ժողովրդի վրա այս բարոգը:

Պատարագի աւարտումից յետոյ ամբողջ հոգևորականութիւնը, առաջնորդութեամբ Հայրապետի, որ զգեստաւորուած էր և բռնած ունէր հայրապետական գաւազան ու խաչ, եկեղեցական մեծաշուք թափօրով դիմեց դէպի Սեդրակեանի գերեզմանը: Այնտեղ դուռն էր Հայրապետի համար աթոռ: Մահարձանը ծածկուած էր սպիտակ շղարշով, կապուած սև ժապաւենով: Նրա շուրջը խռնուած էր հանդիսականների ահագին բազմութիւն երկու սեռի:

Սկսուեց հանդիսաւոր հագեհանդիսութիւն, որի վերջում Հ. Առաքելեան և Ա. Քալանթար ճառեր խօսեցին, որից յետոյ Վեհափառ Հայրապետը փակեց հանգէսը աղօթքով և մեկնեց վեհարան:

Նոյն օրը Վեհափառին ներկայացան

1. Հայուհեաց բարեգործական ընկերութեան վարչութիւնը,
2. Որբախնամ ընկերութեան վարչութիւնը,
3. Ներսիսեան դպրոցի ուսուցչական խումբը,
4. Նոյն դպրոցի հոգաբարձութիւնը,
5. Թիֆլիսի ծխական դպրոցների հոգաբարձութիւնները,
6. Թիֆլիսի եկեղեցիների ստորին պաշտօնեաները,
7. Կոնսիստորիայի պաշտօնեաները,
8. Թեմական խորհրդի անդամները,
9. Հայ գրականագէտները,

10. «Գիւղատնտիսի» խմբագրութիւնը:

11. «Մեղու» ընկերութեան վարչութիւնը և այլն:

Յունիսի 19-ին Վեհափառ Հայրապետը ուղեկցութեամբ իր շքախմբի անդամների այցելեց Մետեխի բանտը, որի մուտքին Վեհափառին ընդունեցին բանտի կառավարիչը, Թիֆլիսի փոխ-նահանգապետ Չերնեաւսկին, բանտի վերատեսուչներ Ալ. Խատիսեան, գեներալ Գր. Դօրղանեան և Թիֆլիսի ոստիկանապետը:

Վեհափառը առաջնորդուեց բանտի գլխաւոր եկեղեցին, ուր ընդունեց եկեղեցու ռուս քահանան և ուր գանուում է և Վարդան սպարապետի դստեր՝ Շուշանիկի դամբարանը:

Բարձրանալով եկեղեցու սեղանը, Կաթողիկոսը համբուրեց, համառօտ աղօթք արտասանեց և ապա մատուցեց Շուշանիկի դամբարանը և երկրպագեց: Այգտեղից Վեհափառը առաջնորդուեց հայոց մատուռը յանուն Վարդան Զօրավարի: Հայ բանտարկեալներից բազկացած երգեցիկ խումբը մատուռի քահ. Մատինեանցի հետ շարականով ընդունեց Կաթողիկոսին, Ընդարձակ մատուռի մէջ հաւաքուել էին հայ բանտարկեալները: Աղօթքից յետոյ Գր. քահ. Մատինեան մի համառօտ ճառով բացատրեց հայ մատուռի հիմնադրութեան պատմութիւնը: Ապա Վեհափառը մի քարոզ խօսեց, ուղղեալ հայ բանտարկեալներին, որ բառ առ բառ թարգմանեց յետոյ Ալ. Խատիսեան ռուսերէն:

Իր քարոզում Վեհը այն միտքը յայտնեց, թէ բանտարկութիւնը ծանր փորձութիւն է, բայց այդ փորձութիւնը տրուում է մարդուն ի հատուցումն անդգոյշ քայլերի: Բանտարկութեան մէջ մարդիկ աւելի ժամանակ և միջոց ունեն ինքնամփոփման, մտածողութեան և հնարաւորութիւն ուղղուելու: Բայց նրանք չը պէտք է յուսահատուեն. նրանք, ընդունելով այդ փորձութիւնը, պէտք է հպատակուեն երկրի տիրող օրէնքներին և յոյս ունենան

արդարադատութեան վրա: «Ես ինքս, — ասաց Վեհափառը, — կրած եմ բանտարկութեան ծանր հոգեկան տանջանքը: Կը մխիթարեմ ձեզ, կը յորդորեմ չը յուսահատիլ և յոյս կապել նորին Կայսերական Մեծութիւն Կայսր Նիկողայ Ալէքսանդրովիչի ողորմութեան և գթութեան վրա: Իսկ իմ պարտքն է մտածել ձեր ամենքի վիճակը թեթեւացնելու մասին: Օրհնեալ լինիք, օրհնեալ լինի Ռուսաց Մեծագոր Կայսրը, որուն հովանաւորութիւնը ամենք կը վայելենք»:

Բանտից Վեհափառը գնաց Կուսանաց վանքը, ուր մեծ շուքով ընդունուեց և հիւրասիրուեց միաբան կոյսերի կողմից:

Նայն օրը երեկոյեան ներկայացան Վեհին երկրորդ անգամ Ներսիսեան դպրանոցի հոգաբարձուները, որոնց հետ Վեհը երկար խօսակցութիւն ունեցաւ:

Յունիսի 20-ին, մեծ հանգէսով և շուքով կայացաւ Ներսիսեան դպրոցի նոր շինութեան հիմնարկութիւնը, որին ներկայ էին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մատթէոս II, ամբողջ հայ հոգեւորականութիւնը, Թիֆլիսի նահանգապետ Լօղինա-Լօղինսկին, փոխ-նահանգապետ Չերնեաւքսկին, ոստիկանապետը, քաղաքագլխի պաշտօնակատար Ալ. Խատիսեան, հայ ինտելիգենցիայի և ազգային կուլտուրական, հասարակական բոլոր հաստատութիւնների ներկայացուցիչները և ժողովրդի խուռն բազմութիւնը:

Կաթողիկոսը ամպհովանու ներքոյ, զգեստաւորուած, ներկայ եղաւ հիմնարկութեան օրհնութեանը, ինքն իր ձեռքով դրեց հիմնարկութեան առաջին քարը, իսկ երկրորդ քարը տուեց դնելու Թիֆլիսի նահանգապետին: Երրորդ քարը դրեց Թիֆլիսի թեմի առաջնորդ և Ներսիսեան դպրոցի հոգաբարձութեան նախագահ Փարեգին արքեպիսկոպոս Սաթունեան: Իբրեւ պատիւ տուեցին դնելու քարեր հասարակութիւններից զանազան անձերի — Մինաս Չերազին, Ալ. Խատիսեանին, հոգաբարձութեան անդամ-

ներին, Ալ. Քալանթարին, Հ. Առաքելեանին, Ա. Սարու-
խանեանին և այլոց: Հոգաբարձութեան կողմից մի հա-
մառում՝ բայց գեղեցիկ ճառ խօսեց հոգաբարձու Ա. Պո-
պովեան: Մի ճառ ևս խօսեց Յ. Տէր-Միրաքեան: Ապա
Մատթէոս II. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը մի իմաստա-
լից քարոզ խօսեց, ցոյց տալով Ներսէս Աշտարակեցու
վեժմ նշանակութիւնը, նրա հիմնած գործի մեծութիւնը,
օրհնեց բարերար Ալ. Մանթաշեանին՝ արծարծելով այն
միտքը, թէ Ռուսաստանում մտաւորական բարգաւաճումն
և քաղաքակրթական զարգացումն հայ ժողովուրդը պար-
տաւոր է Ռուսաց Մեծազօր Պետութեան հովանաւորու-
թեան, օրհնեց Կայսր Նիկօլայ II Ալէքսանդրովիչին:

Օրհնութեան հանդէսը վերջանալուց յետոյ, Կաթո-
ղիկոսը և հանդէսին բոլոր մասնակցողներն ու հիւրերը
հրաւիրուեցին շքեղօրէն զարդարուած վրանի ներքոյ, ուր
պատրաստուած էր ճոխ սեղան հիւրերի համար և առան-
ձին սեղան, բարձրավանդակի վրա, Կաթողիկոսի համար:

Առաջին բաժակը Մատթէոս II Վեհափառ Կաթողի-
կոսը առաջարկեց Կայսր Նիկօլայ Ալէքսանդրովիչի կեննա-
ցը, ասելով որ Նորին Մեծութեան սրտին միշտ մօտ է
եղել ժողովրդի լուսաւորութեան գործը և նա հաւատա-
ցած է, որ Ներսիսեան դպրոցը կը դաստիարակէ պե-
տութեան հաւատարիմ հպատակներ, արժանաւոր քաղա-
քացիներ և հայ ազգի պիտանի անդամներ:

Կենացը ընդունուեց մեծ ոգևորութեամբ և «կեցցէ-
ներով»:

Երկրորդ բաժակը Թիֆլիսի նահանգապետ Լօղինա-
Լօղինակին առաջարկեց Վեհափառ Կաթողիկոսի կեննացը
և իր ճառի մէջ յայտնեց այն միտքը, թէ երբ Ամենայն
Հայոց Կաթողիկոս Մատթէոս II. Հայոց եկեղեցու Պետը,
իրան արեց մեծ պատիւ՝ հրաւիրելով դնել հիմնարկութեան
երկրորդ քարը, նա մեծ հպարտութեամբ ընդունեց այդ
պատիւը, որովհետեւ Վեհափառի այդ հրաւերի մէջ տե-
սաւ մի մեծ գրաւական պետութեան և եկեղեցու լծակ-
ցութեան, և համերաշխ, միաբան գործակցութեան լու-

սաւորութեան ասպարէզում: Մատթէոս 11 իբրեւ հայոց եկեղեցու Պետ, և ինքն, իբրեւ ներկայացուցիչ ուսուսական կառավարութեան, դնում են առաջին և երկրորդ վէմերը այն շինութեան, որ կոչուած է ուսման և կրթութեան ջահ հանդիսանալ: Ի հարկէ, — ասաց նահանգապետը, — այդ քարերը նման չեն այն քարերին, որ մի գիծ գցում է մի հորի մէջ և 10 խելօք չեն կարողանում հանել, բայց սրանք հիմնաքարեր են այն մեծ կոթողի, որ եկեղեցու և պետութեան ներկայացուցիչների ձեռքով ձգւում է իբրեւ հիմք կրթարանի, ուստի նա առաջարկում է նորին Վահագնաւորութեան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կենացը, Կաթողիկոսի, որի հայեացքները եկեղեցու և պետութեան յարաբերութիւնների մասին նրան շատ լաւ յայտնի են:

Այս բաժակը նոյնպէս ընդունուեց մեծ ոգևորութեամբ և կեցցէներով:

Երրորդ բաժակը առաջարկեց Թիֆլիսի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոսը նորին Կայսերական Մեծութեան Կովկասի Փոխարքայ Կոմս Վօրօնցով-Դաշկովի կենացը, որ եղել է հաւատարիմ թարգման և արտայայտիչ նորին Կայսերական Մեծութեան ցանկութիւնների և հայեացքների:

Նոյն ոգևորութեամբ և կեցցէներով ընդունուեց այս բաժակը:

Հետզհետէ առաջարկուեցին Փոխարքայի օգնական գեներալ Շատիրլովի, Թիֆլիսի նահանգապետի, փոխ-նահանգապետի կենացները:

Ապա Գարեգին արքեպիսկոպոսը համառօտակի զեկուցանելով պատմութիւնը՝ թէ ինչ հանգամանքների և պայմանների մէջ Ալ. Մանթաշեան ընդունեց դպրոցի նոր շինութեան ծախսերն իր վրա առնելու առաջարկը, յայտնելով որ իր համար մեծ բաղդաւորութիւն և պատիւ է համարում կցելու իր անունը ներսէս Աշտարակեցու անուն հետ, առաջարկեց Մանթաշեանի կենացը, որ մեծ որստներով ընդունուեց և որին պատասխանեց Առա-

քել Մարութանեան, իբրև ներկայացուցիչ Մանթաշեանի, մի քանի շնորհակալական խօսքերով:

Աշտ եպիսկոպոս Շախեան առաջարկեց խմել Էջմիածնի Աթոռի բարգաւաճման և ծաղկման համար, որ ընդունուեց ուրախութեամբ:

Ապա առաջարկուեցին բաժակներ հոգաբարձութեան, նրա նախագահի և Թիֆլիսի քաղաքապետին Չէքքէզովի ու նրա պաշտօնակատար Խատիսեանի կենացը: Վերջինս արտասանեց մի սրամիտ ու գեղեցիկ ճառ, ցոյց տալով որ եկեղեցու և պետութեան ներկայացուցիչների միաբան հիմնարկութիւնը կրթութեան մի մեծ տաճարի՝ պէտք է ունենայ մեծ նշանակութիւն համապետական և ժողովրդական տեսակէտից:

Հոգաբարձութեան կողմից կարգացուեց ընագիրը այն հեռագրի, որ նոյն օրը պէտք է ուղղուէր հիմնադիր Ալ. Մանթաշեանին, որով յայտնուում է նրան դպրոցի հիմնարկութիւնը Մատթէոս 11-ի օրհնութեամբ և աջակցութեամբ պետութեան ներկայացուցչի:

Վեհափառը, նորից օրհնելով ժողովրդին, մեկնեց նոյն հանդէսով:

Վեհափառ կաթողիկոսը իր կողմից ուղարկեց Ալ. Մանթաշեանին հետևեալ հեռագիրը:

«Այսօր ներկայութեամբ կառավարութեան, հայ հոգևորականութեան ու հասարակական հաստատութիւնների ներկայացուցիչների և մասնակցութեամբ ժողովրդի ահագին բազմութեան՝ ես առանձին հաճութեամբ դրեցի առաջին քարը Ներսիսեան դպրոցի շինութեան, որի ծախքերը ինքնայօժար խոստացել էք հոգալու ձեր միջոցներով: Օրհնում եմ ձեր մարդասիրական այս մեծ գործը և մաղթում եմ ձեզ և ձեր ազնիւ գերդաստանին երկար կեանք ու ամեն առողջութիւն:

«ՄԱՏԹԷՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ»

Վեհափառ Հայրապետի Թիֆլիս եղած ժամանակ ա-

մենայն օր Վանքի մայր եկեղեցու բակը առաւօտից մինչև գիշերուայ ժամը 11-ը լի էր լինում ժողովրդի ահագին բազմութեամբ, որը կամենում էր տեսնել սիրեցեալ Հայրապետին և գոհացումն տալ իւր զգացմունքներին։ Ս. Հայրապետը օրական մի անգամ երևում էր պատշգամբից իր ժողովրդին, որի բուռն կեցցէները և յախուռն ուրախեանքը գլորեցնում էին օդը երկար ժամանակ։

Կիւրակի և երկուշաբթի օրերը, որոշ ժամեր վանքի բակում հաւաքուած բազմութիւնը հերթով ընդունւում էր առաջնորդարան ս. Հայրապետի ս. աջը համբուրելու։

Երեկոյեան ժամը 8¹/₂-ին, Կաթողիկոսին ներկայանալու և իր վերջին հրաժեշտը տալու պատիւն ունեցաւ կարգադիր յանձնաժողովը, որի կողմից բժշկապետ Բ. Նաւասարդեան խնդրեց ներողամիտ լինել, եթէ յանձնաժողովը չը կարողացաւ ընդունելութեան վերաբերեալ կատարել այն ամենը, ինչ որ ցանկանում էր և ինչ որ վայել էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին։

Մատթէոս 11 պատասխանեց, թէ, ընդհակառակը, նա մեծապէս գոհ է իրան ցոյց տրուած ընդունելութեան համար, որ պատիւ է բերում Թիֆլիսի հասարակութեանը, բայց իրան ցոյց տրուած փառաւոր ընդունելութիւնը նա վերագրում է ոչ իր անձին, այլ Հայրապետական իշխանութեանը, որի բարձրացման համար այնքան նախանձախնդիր ցոյց տուեց իրան կարգադիր յանձնաժողովը, ուստի և շնորհակալութիւն է յայտնում և օրհնում ամենքին։

Յունիսի 23-ին, առաւօտեան ժամը 9 և կէսից սկսեցին առաջնորդարան հաւաքուել Թիֆլիսի հայ հասարակութեան, մամուլի ու զանազան կրթական—կուլտուրական հաստատութիւնների ներկայացուցիչները, ընտրուած կարգադիր յանձնաժողովի անդամները և հոգևորական գասը՝ Նորին Վեհափառութեանը երկաթուղու կայարան ուղեկցելու համար։ Ժամը 10-ին եկաւ նաև Թիֆլիսի նահանգապետի ներկայացուցիչը և բարի ճանա-

պարհ մաղթեց Նորին Վեհափառութեան, Վանքի գաւթում ժողովրդի ահագին բազմութիւն էր հաւաքուել:

Ժամը 10 և կէսին Նորին Վեհափառութիւնը իր շքախմբի և հոգեւորականութեան հետ միասին իջաւ մայր տաճարը, ուր կարճատեւ աղօթքից յետոյ, օրհնեց ժողովրդին, ապա դուրս գալով ժանդարմերիական պահակախմբով ու բազմաթիւ ուղեկիցներով ուղևորուեց կայարան: յորտեղ ժողովրդի երկսեռ խումբն բազմութիւնը, տեղական յայտնի հասարակական գործիչները, պաշտօնատար անձանց հետ միասին, վաղուց արդէն սպասում էին Վեհի գալստեանը:

Վեհափառը 11 ժամին և 10 րոպէին հասաւ երկաթուղու կայարան և իջաւ արքայական օթեանի սենեակներում:

Այդտեղ ներկայացաւ Վեհին կովկասեան Փոխարքայի օգնական գեներալ Շատիրովի կողմից ուղարկուած գնդապետ Պաւլով ողջերթ մաղթելու Վեհափառին:

Վեհափառը յանձնարարեց յայտնել իր շնորհակալութիւնը Փոխարքայի օգնականին իր օրհնութեամբ:

Նոյնպէս ներկայացաւ կայարանի գլխաւորը և համբուրեց Վեհափառի աջը:

Այնուհետեւ մօտեցան հասարակութեան անդամներից շատերը աջն առնելու, որոնց թւում և Թիֆլիսի քաղաքագլխի պաշտօնակատար Ա. Խատիսեան և քաղվարչութեան անգամ իշխան Ն. Արղուլեան:

Երբ մօտեցաւ գնալու ժամը՝ Թիֆլիսի հասարակութեան կողմից ողջերթ մաղթեցին Վեհափառին՝ Ա. Գիշմիշեան մի քանի համակրական խօսքերով և Ա. Քալանթար մի ճառով:

Վեհափառը հակիրճ խօսքով շնորհակալութիւն յայտնեց Թիֆլիսի հասարակութեանը, որը այնքան սիրալիր կերպով ընդունեց իրան և իր Թիֆլիսում անցկացրած օրերը դարձրեց անմոռանալի և յիշատակելի: Այնուհետեւ օրհնելով ժողովրդին մտաւ վագօն:

Երբ գնացքը շարժուեց՝ օդը թնդաց կեցեցներով:

Թիֆլիսից Վեհափառ Հայրապետին ուղեկցում էին շքախումբը բաղկացած Թիֆլիսի թեմի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթուհեանից, Շուշու թեմի առաջնորդ Աշոտ եպիսկոպոսից, Սինոդի անդամներ Մեսրոպ և Բարգէն վարդապետներից, Թիֆլիսի Կանսիստորիայի նախանգամ եփրեմ վարդապետ Սուքիասեանից, Խորէն վարդապետ Մուրադբէգեանից, Թիւրքահայ Գրիգորիս և Մեսրոպ վարդապետներից և աղգային ժողովի նախագահ Մինաս Չերազից:

Կարգադրիչ յանձնաժողովի կողմից ուղեկցում էին Ա. Քիշմիշեան, Տիկ. Հեղինէ Աւթանդիլեան, Տիկ. Ե. Յարութիւնեան, Ս. Յարութիւնեան, Ես. Յարութիւնեան, ինժ. Կիրակոսեան, Գիւտ ա. քահանայ Աղանեան, Հ. Առաքելեան, Ե. Լալայեան և Ս. Եսայեան:

Թիֆլիսից արտակարգ գնացքը դուրս եկաւ ժամի 11 և կէսին:

Ժամը 1-ին գնացքը կանգ առաւ Շուշուփերի մօտ Աշախ-Սալար կայարանում, ուր հաւաքուել էին ահագին բազմութեամբ Շուշուփերցիները, քահանայի ու տանուտէրի գլխաւորութեամբ: Այդտեղ էր նաև գաւառապետի պաշտօնակատարը: Հայերը ներկայացրին աղ ու հաց, տեղայիններից մէկը կարգաց ուղերձ: Նորին Սրբութիւնը յորդորներ կարգաց և օրհնեց ժողովրդին: Ապա հայ երիտասարդները երգեցին աղգային երգեր և այդ միջոցին գնացքը շարժուեց ժողովրդի ցնծութեան ուղաղակների ուղեկցութեամբ: Ախտալա կայարանում Վեհափառ Հայրապետին դիմաւորեց կալուածատէր Միքայէլ Արամեանը իր դստեր և փեսայի հետ միասին: Պ. Արամեանը Վեհին ուղեկցեց մինչև Սանահնի վանքը և դրեց նրա տրամադրութեան տակ իր կողքը: Ժամը 6-ին Նորին Սրբութիւնը իր հետևորդներով հասաւ Սանահնի վանքը, ուր ժողովրդի ահագին բազմութիւնը զուռնայով դիմաւորեց նորան:

Հետեւեալ օրը Յունիսի 24-ին առաւօտեան ժամը 10-ին Նորին Սրբութիւնը վանքից իջաւ կայարան, ուր արդէն պատրաստ էր արտակարգ գնացքը:

ԺԲ.

Վեհափառ Կաթողիկոսը Մեծ Ղարաքիլիսայում, նաճապարհը մինչեւ Ալեքսանդրոպոլ. Վեհափառը Ալեքսանդրոպոլում, եւ Անիում. Վեհափառի վերադարձը Ալեքսանդրոպոլ եւ ընդունելութիւնները Ալեքսանդրոպոլից Ս. Էջմիածին մեկնելը:

Ժամը 3-ին գնացքը հասաւ Մեծ Ղարաքիլիսա, երեւի Ղարաքիլիսայում ոչ ոք չէր մնացել, բոլորն էլ շտապել եկել էին կայարան:

Կայարանի առաջ թարմ ծաղիկներից եւ կանաչներից շինուած էր մի շքեղ կամար. կամարի մէջտեղը կախուած էր Վեհափառի պատկերը: Նոյնպէս թարմ ծաղիկներից եւ կանաչներից շինուած էր մի ամպհովանի, որտեղ փըռուած էին խալիչաներ եւ դրուած մի բազկաթոռ:

Երիտասարդների մի խումբ, զարդարուած ծաղիկների փնջերով, շրջապատել էր ամպհովանին:

Այստեղ հաւաքուած էին նաեւ շրջակայ գիւղերից պատգամաւորութիւններ:

Այստեղ ցերեկուայ ժամը 1-ին ճեպընթաց գնացքով ժամանեց Վեհը իր չքախմբով: Հազարաւոր ամբոխի անվերջ «կեցցէները» թնդացրին օդը:

Գնացքը կանգ առաւ. Վեհափառը վագօնի լուսամուտից խաչակնքեց ժողովրդին: Ապա Սաթունեան արքեպիսկոպոսի հետ իջաւ ցած, մտաւ ամպհովանիի տակ ու նստեց բազկաթոռի վրա:

Ներկայացաւ տանուտէր Նալբանդեանը, աղ ու հաց մատուցանելով Վեհին:

Ժողովրդի կողմից ուղերձ կարգաց Գ. Մ. Գէորգեանը: Տեղական ուսուցչական խմբի կողմից խօսեց ուսուցիչ Տէրունեանը: Յետոյ ինտորուկտօր Սողոմոնեանը խօսեց տեղիս գիւղատնտեսական ճիւղի մասին եւ ներկայացրեց կաթնատնտեսական կուրսերում պատրաստուած իւղից, ծաղիկներով եւ ամփէի մէջ, որը Վեհափառը ուրախութեամբ ընդունեց:

Այդ բոլորից յետոյ Հայրապետը պատասխանեց հետեւեալը,

«Շատ ուրախ և բաղձաւոր կը զգամ զիս՝ ձեր այս ընդունելութեան համար։ Դուք գիտէք, թէ իմ ուսերու վրայ ինչպիսի ծանր պարտականութիւններ են դրուած, զորս թեթեւցնելու համար՝ ժողովուրդը պէտք է գիտակցի իմ այդ պարտականութիւնները ու մասնակից ըլլայ անոնց։

«Շատ ահաւոր սարսափներ են անցեր հայ ժողովրդի գլխէն. շատ տանջանքներ է կրեր ան և ապրել. շատ ծանր, խոր և բազմազան են անոր վէրքերը։ Մենք պէտք է կրթութեամբ բժշկենք այդ ցաւոտ վէրքերը։ Մենք արդէն ճաշակած ենք եւրօպական կրթութիւնը, այնտեղի լուսաւոր ջահի շողերը թափանցեր են մինչև այստեղ՝ Կովկասի խուլ անկիւնները, և մենք միշտ պիտի ձգտինք դէպի կրթութիւն, և անոր մէջ փնտռենք մեր լուսաւոր ապագան։ Բաւական չէ ըսելը, խօսելը, այլ պէտք է գործել ալ գիտնալ։

«Ուրեմն յառաջ երթանք լուսաւոր դարու գաղափարներով։ Յառաջ ճշտութեամբ, յառաջ՝ պաշտպանելով կարգապահութիւնը, յառաջ, յառաջ դէպի ազնիւ գործեր...»

«Թող ըլլանք օրինաց հնազանդ և ապրինք խաղաղ։ Վեհափառը, վերջացնելով իր ճառը, բարձրացաւ վագօն։ «Կեցցէները» դարձեալ թնդացրին օդը։ Առաջ եկան շրջակայ գիւղերի պատգամաւորները և ներկայացան։

Պատգամաւորներին ընդունելուց յետոյ, Վեհափառ մի փոքր ճաշեց։ Ծաշից յետոյ Մինաս Չերազը ժողովրդի խնդրանօք նկարուեց։ Նկարուեց նաև Վեհափառ հայրապետը։

Ծաշից առաջ ներկայացան մի քանի պաշտօնեաներ՝ տեղական պրիստաւը, հաշտարար գատաւորը և հաշտարար միջնորդը։

Ժամը 2-ից անց՝ գնացքը շարժուեց, իսկ մուգիկան նուագում էր ողջնրթի եղանակ։

«Կեցցէ՛ Իգմիրլեան, կեցցէ՛ նորընտիր Կաթողիկոսը», — ձայնում էր ժողովուրդը։

Հազարաւոր բերաններէց թռչող կեցցէներին վերջ
չը կար:

Կաթողիկոսական արտակարգ գնացքը Ղարաքիլիսա-
յից մեկնեց չորեքշաբթի, յունիսի 24-ին, ցերեկուայ ժամը
3-ին: Ճանապարհին, բոլոր այն կայարաններում, ուր
գնացքը մի երկու րօպէով կանգ էր առնում, շրջակայ
տեղերից հայ գիւղացիներ և բանւորներ, հաւաքուած,
գիմաւորում էին Կաթողիկոսին և նրա օրհնութիւնը խնդ-
րում: Մի կիսա-կայարանում գնացքը կանգ չառաւ. բայց
այդտեղ հաւաքուել էին շատ հայ գիւղացիներ, և ահա
նրանք սկսեցին վազել գնացքի ետեւից և առջևից և կա-
մենում էին կանգնեցնել գնացքը. անմիջապէս գնացքի
ընդհանուր կառավարիչ ինժեներ Գ. Կիրակոսեանը կար-
գադրեց կանգնեցնել գնացքը. Կաթողիկոսը շատ յու-
զուեց այդ գէպից:

Համաժողովի կայարանում հաւաքուել էր հայ ժողո-
վրդի ահագին բազմութիւն. այդտեղ ևս Կաթողիկոսին
ներկայացուեց աղ ու հաց, իսկ տեղական հայ ջուլհա-
կանոցի կողմից մի երեխայիք—մի մեծ քառակուսի
սփռոց: Կաթողիկոսը, դառնալով իր շրջապատողներին,
ասաց. «Օրհնեալ լինին անոնք, որք ստեղծեր են գիւղա-
ցիին համար այսպիսի արհեստներ և աշխատութիւն. ար-
հեստը ծաղկեցնելու է հայ գիւղերու մէջ»:

Թէ Ղարաքիլիսայից, թէ Համաժողովից մեր գնացքն
էին մտնում պատգամաւորներ՝ ուղեկցելու Կաթողիկոսին
մինչև Ալէքսանդրօպօլ:

Վերջապէս երեկոյեան ժամը 5¹/₂-ին, արտակարգ
գնացքը մօտեցաւ Ալէքսանդրօպօլ կայարանին: Դեռ հե-
ռուից նկատուում էր ժողովրդի ահագին բազմութիւն,
խոնուած պլատֆօրմի վրա և կայարանի առջևի փողոց-
ներում: Ժողովրդի մի լայնատարած ծով. երբ գնացքը
կանգ առաւ և ժողովուրդը նկատեց Վեհափառին, կանգ-

նաժ սալօն-վագօնի լուսամուտի առաջ, հաղարաւոր կրծքերից թնդաց՝ «կեցցէ, կեցցէ Մատթէոս II ։ Անմիջապէս վագօնը մօտն քաղաքագլուխ Յովսէփ Տիգրանեան, գաւառապետ Մակարով, տեղական զօրքերի հրամանատարը և Ալէքսանդրօպօլի կարգադիր մասնաժողովի անդամները, Կաթողիկոսը հանդիսով իջաւ և ուղղուեց գէպի դահլիճը, իսկ այդտեղից՝ գէպի կառքը։ Այս ետևակարելի եղաւ պահպանել կարգը. հաղարաւոր մարդիկ չըջապատեցին կառքը, դէն հրեցին կարգապահներին, և ոտտիկանութիւնը, շնորհիւ գաւառապետ Մակարովի խոհեմութեան, չը ցրեց ժողովրդին, այլ թոյլ տուեց, որ նա իր ցնծութեան և յարգանքի զեղումներն արտայայտէ լիովին։ Այդտեղ էր Ալէքսանդրօպօլի ամբողջ հայ ժողովուրդը՝ այր, կին, ծեր, երիտասարդ, երեխայ, այդտեղ էին համբարներն իրանց դրօշակներով և նշաններով, որոնց թիւը հաշուեցի մօտ 30 և որոնց մէջ կային նաև թուրքեր։ Յաջորդարանը պատրաստուած և զարգարուած էր շատ շքեղ և ճաշակով, Կաթողիկոսի կառքը ժողովրդի անհուն բազմութեան մէջ դանդաղօրէն առաջանալով՝ բանական ուշ հասաւ մինչև փողոցի ծայրը, ուր վեհը պէտք է իջնէր և մտնէր ամպհովանու ներքոյ ու եկեղեցական թափօրով առաջնորդուէր մայր եկեղեցին, որ յաջորդարանի մօտ է։

Թափօրը կազմուեց այսպէս. առաջից գնում էին համբարները իրանց դրօշակներով, ապա գալիս էին երգեցիկ խումբը և քահանաները, Կաթողիկոսական խաչք և գաւաղանը բռնող վարդապետները, ամպհովանու առջևից բռնել էին հայրապետական քօղը, յետոյ խնկարկելով գալիս էին սարկաւագները։ Ամպհովանու ձողերը բռնել էին քաղաքագլուխ Յովսէփ Տիգրանեան, Կ. Կոստանեան, Բաղդասարեան և Իսահակեան իբրև պատուաւոր քաղաքացիներ։ Աւագ եկեղեցում, կարճ աղօթքից յետոյ, Կաթողիկոսը քարոզ խօսեց, օրհնելով ժողովրդին, և ապա նոյն թափօրով առաջնորդուեց յաջորդարանը, ուր ներկայացան պատգամաւորութիւններ ազգային, եկեղեց-

ցական և հասարակական զանազան հաստատութիւնների և կարգացուցիչ ուղերձներ:

Երեկոյեան ժամը 8-ին յաջորդարանում տրուեց ճաշկերոյթ Կաթողիկոսի շքախմբին և հիւրերին: Կաթողիկոսը ճաշեց առանձին: Առաջին բաժակը առաջարկեց Թիֆլիսի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոսը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մատթէոս Ա-ի կենացը, նկարագրելով այն հոգեւոր և բարոյական մեծ մխիթարութիւնը, որ թէ Կաթողիկոսը, թէ ամբողջ հայ հոգեւորականութիւնը զգում են տեսնելով հայ ժողովրդի անկեղծ ցնծութիւնն և ջերմ ուրախութիւնը, որով նա ընդունում է Հովուապետին: Քաղաքագլուխ Յ. Տիգրանեան առաջարկեց Գարեգին արքեպիսկոպոսի և Աշոտ եպիսկոպոսի կենացները: Ապա առաջարկուեցին Մինաս Չերազի, հրաւիրակ վարդապետների, քաղաքագլուխ Տիգրանեանի, Ալէքսանդրօպօլի հայ հասարակութեան, Էջմիածնի միաբանութեան, Թուրքիայի և Ռուսաստանի հայ ժողովուրդների, հայ մամուլի և գրականութեան բարգաւաճման, սեղանակից գաւառապետ Մակարօվի, Թիֆլիսի և Ալէքսանդրօպօլի կարգադիր մասնաժողովների կենացը: Արտասանեցին ճառեր՝ Սաթուհեան արքեպիսկոպոս, Աշոտ եպիսկոպոս, Մեսրոպ, Բարգէն և Խորէն վարդապետները, Մինաս Չերազ, Համբարձում Առաքելեան, Սամսոն Յարութիւնեան, Իսահակ Յարութիւնեան, Տարախչեան (ներկայաց. «Ախուրեանի») և Ալէքսանդրօպօլի կարգադիր մասնաժողովի անդամներից մինը ու Ալէքսանդրօպօլի քահանաներից մինը, վերջինս այն խելացի միտքն յայտնեց, թէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անմիջական աջակիցը լինելու է Էջմիածնի միաբանութիւնը, ուստի և մաղթեց, որ այդ միաբանութիւնն այսօրուանից սկսած, երբ սկսում է ազդի համակրութիւնը վայելող Կաթողիկոսի գործունէութիւնը, կարողանայ կանգնել իր կոչման բարձրութեան վրա, հեռու վանելով երկպառակութիւն, գծաւորութիւն, սիրով, համերաշխ գործակցութեամբ փարելով հայրապետի աթոռի շուրջը:

Սեղանը, որ սկսուեց Կաթողիկոսի կենացով, վերջա-

ցաւ դարձեալ այդ կենացով, որ առաջարկեց գաւառապետ Մակարովը:

Հինգշաբթի յունիսի 25-ին, առաւօտեան ժամը 7-ին, Վեհափառը իր շքախմբով կառքերով դուրս եկաւ Ալէքսանդրօպօլից Անի գնալու համար:

Շքախմբի անդամներն էին Գարեգին արքեպիսկոպոս Սաթուհեան, Աշոտ եպիսկոպոս Շախեան, Եփրեմ վրդ. Սուքիասեան, Մեսրոպ վրդ. Տէր-Մովսէսեան, Բարգէն վրդ. Աղաւելեան, Խորէն վրդ. Մուրադբէգեան, Գրիգորիս վրդ. Պալաքեան, Մեսրոպ վրդ. Նշանեան, Մինաս-Չերազ, Թիֆլիսի կարգադիր մասնաժողովի անդամներ Սամ. Յարութիւնեան, Իս. Յարութիւնեան, Ս. Եօայեան, տիկնայք Երանուհի Յարութիւնեան, Հ. Աւթանդիլեան, Միացել էին և «Ախուրեան» թերթի աշխատակիցն ու տիկ. Արտէմեան:

Վեհափառի քառաձի կառքը, շրջապատուած հեծեալ պահակներով, պրիստաւի առաջնորդութեամբ գնում էր հանդիսաւոր գնացքի առջևից:

Ալէքսանդրօպօլի կարգադիր յանձնաժողովի անդամները, գլուխ ունենալով քաղաքագլուխ Յ. Տիգրանեանին, եկան մինչև Արգինայի կամուրջը, որտեղից և վերադարձան քաղաք:

Յիշենք որ յաջորդարանի մօտից մինչև քաղաքից դուրս ելնելը երկշաբ կանգնած էր ժողովրդի մեծ բազմութիւն, որ «կեցցէներով» և «ուրաններով» ճանապարհ դրեց Վեհին:

Ճանապարհի մշտական փողին, շնորհիւ գիշերն եկած անձրևի, մի փոքր սլակասել էր:

Եղանակը, որ սկզբում զով էր, սկսեց տաքանալ, Վեհափառը գիտում էր շրջակայքը, որ թաղուած էր հարուստ բուսականութեան մէջ:

Մի ժամից յետոյ կառքերի շարքը հասաւ առաջին գիւղը, ուր Վեհափառն իջաւ կառքից և 10 րօպէի չափ հանգստացաւ Մելիք-Յակոբեան ընտանիքի կալուածքում:

Ժամը 8¹/₂-ին գնացքն առաջացաւ նոյն կարգով:

Ճանապարհին, մի քանի տեղերում, գիւղացիները հանգիպեցին եկեղեցական թափուրով և աղ ու հացով, եւ ամեն անգամ Վեհը իջնում էր կառքից, մի կտոր բերանն էր առնում աղ ու հացը և օրհնում էր գիւղացիներին:

Պէտք էր նայել, թէ ինչպէս զանազան կողմերից վազում էին շնչասպառ կերպով թէ այր և թէ կին երեխաներով Վեհին իջնելու տեղը, տեսնելու իրանց հայրապետին և առնելու նրա օրհնութիւնը: Հայ շինականի այդ տեսակ օգևորութիւնը մեծ տպաւորութիւն էր թողնում Վեհափառի վրայ:

Հեռու տարածութեան վրա, հորիզօնում երևաց ալեգարդ Մասիսը իր ձիւնապատ զագաթով: Ժողովրդի հայրը աչքերը յառած գէպի ոյն կողմը՝ նայում էր երկնի, թախծութեամբ և վշտապատ նայուածքով: Ի՞նչ էր մտածում այդ բապէին նա... Հայի այժմեան տարագիր վիճակի մտածմունքն էր տիրել նրա հոգուն և սրտին, թէ հայի անցեալ պանծալի փառքի հինաւուրց վկայից նա տեղեկութիւններ էր ուղում իմանալ: Միայն նրա հայեացքը՝ վշտալի ու փութը՝ բեռնած էր հեռուն, գէպի Մասիսը...

Մերթ ընդ մերթ հանգիստիւմբին միանում էին հեծեալ գիւղացիներ, որոնք, ընկնելով առաջ, եկան մինչև Անի, ուր հասանք ցերեկուայ ժամը 1-ի մօտերը:

Դեռ հեռւից, Անիի պարիսպների մօտ երևում էր ահագին բազմութիւն: Եւ, յիրաւի, երբ մօտեցանք, տեսանք մի այնպիսի հոծ ժողովուրդ, որպիսին երբէք չէ եղել Անիում, աւերակների այդ աշխարհում: Պարօպի առաջ գրուած էր սեղան, որի շուրջը բոլորուել էին յարգելի պրօֆեսսոր Ակադեմիկ Մարրի պեղումների վրա աշխատող մշակները իրանց բահերով, պրօֆեսսորի ձեռքի տակ աշխատող ուսանողները և եկւոր ահագին բազմութիւն: Երկու պարիսպները միացուած էին մեծ տախտա-

կով, որի վրա խոշոր, կարմիր տառերով գրուած էր
«բարի գալուստ»

Վեհն իջաւ կառքից և մօտեցաւ սեղանին։

Պրօֆեսօր Ակագիմիկ նիկ, Մարքը Անիի հիւսիսային
դրան տուաջ մատուցեց նորին Սրբութեանը աղ ու հաց
և արտասանեց հետեւեալ ճառը.

Վեհափառ Տէր!

«Բարեհաճեաց և ընկալ սիրով զոր մատուցանեմ՝
պատկառանօք առաջի Քո զաղ և հաց տեղւոյս այսորիկ։

«Ի վսեմէ և թանկագնոյ, զկնի դրեա թէ ինն գարուց,
յեղելոյ յառաջնոյ Հայրապետական այցելութենէդ վայ-
րիս, յակամայս հրաւիրիմ համարձակ խօսիլ ի դիմաց ա-
ւերեալ և թափուր շինիս։

«Բարեօք եկեսցէ կամօքն Աստուծոյ, ընտրեալ յաղ-
գէն հայոց, հաստասեալ ի կայսերէն համայն Ռուսիոյ
օծանելիք վաղորդայն, և ի բարիս եղիցի ի մոռացոնս
եկելոց յիշատակարանացս՝ քաղցր գալուստդ, որ մխի-
թարէ և յորդորէ և խրատէ։ Ահաւասիկ տեղի իմն, յո-
րում՝ յաւէտ անկ իցէ ի միտս ածել, ի զգաստութիւն
մեծամեծաց աշխարհիս, զառաւին զայն թէ «աւաղ փառաց
անցաւորի», սակայն նիւթեղէն կենացն անտի, ընդ միշտ
անցելոց, յար կան և մնան նոցին շինարար հոգւոյ պերճ
իրեղէն վկայութիւնքն, որք ի ձեռն պեղմանց ի լոյս հա-
նեալ և իմաստասիրութեամբ կենդանացուցեալ մշտնջե-
նաւոր ճշմարտութեան ակամբք պատուականօք լցցեն
զգանձարանն ընդհանուր մարդկային գիտութեան, ուստի
և զիմացական շտեմարանն զաւակաց Քոց հոգևորաց
որդւոցն Հայկայ։

«Զայստօսիկ ոչ եթէ վարդապետեմ, քաւ լիցի, այլ
խօստովանիմ և վկայեմ. Աստ հմտալից իմաստութեանդ
չէ պիտոյ թարգմանիչ կամ մեկնիչ։ Գեղեցկագոյն քան
զայլ որ ի շնչաւորաց վարդապետից են, զորս վաղվաղակի
տեսչիք աչօք ձերովքդ զբարինսն անշունչս Անւոյ, բազ-
մազարդս, բազմագիրս և բազմալեզուս։

«Եւ արդեամբ Անուոյ նիւթականի մեռելոյ՝ կեայ վերին Անի, Անի տեսականն, Անի գիտականն:

«Եւ զի հաճոյ եղև Քեզ փոյթ առնել զկանխեալ ընթացալոյ ընդ դժուարինս ի հանգուցեալ մայրաքաղաքս երբեմն, արդ անապատս, այդոքիկ զյոյս մեր ամրացուցանեն թէ ոչ միայն կեայ Անի գիտականն այլ և կեցցէ:

«Եւ իրաւամբ արեւատ լիցի և փառաւորեսցի յուսոյ այսորիկ նորագոյն և վեհ պատճառն զորմէ ի խորոց սրտի գոհանամ զՎեհափառութենէդ:

«Բարի լիցի գալուստդ.

«Կեցցէ Վեհափառն:

Նորին Վեհափառութիւնը պրօֆէսսորին պատասխանեց այսպէս. «Այո, յարգելի պրօֆէսսոր, այս աւերակները որ լուռ կանգնած են այստեղ, կը յիշեցնեն հայուն իր անցեալը, անցեալ փառաւոր, անցեալ երջանիկ... Կը յիշեցնեն այն ժամանակները, երբ հայ կեանքը ևս կը պայծառանար յաղթ և հոյակապ:

«Դուք, յարգարժան պրօֆէսսոր, որ ձեր ամբողջ եռանդը և սէրը նուիրած էք այս աւերակներուն, ձեր պեղումներով հսկայական ծառայութիւն կը մատուցանէք գիտութեան: Դուք ձեր պեղումներով ի լուր աշխարհի կը յայտնէք մի ժողովրդի, տարուբաղդ և տարագիր, անցեալ պանծալի կեանքի պատկերը ամբողջովին: Յոյց կուտաք հայ ազգին իր նախնիներուն վսեմ անցեալը...

«Ես իմ ամբողջ կեանքիս մէջ կը բաղձայի տեսնել այս աւերակները և տեսայ, ու այս բոպէիս ես ուրախ եմ: Շարունակեցէք ձեր բազմարդիւն և բեղմնաւոր աշխատանքը, ազնիւ Մարրա:

Վեհի այս ճառը նոյնպէս մեծ տպաւորութիւն լուրջեց թէ պրօֆէսսորի և թէ միւս լսողների վրա:

Իջնելով Միքայէլ հայրսուրբի պատրաստած սեննեակները, Վեհափառը նախաճաշեց, յետոյ հանգիստ տուեց իր յոգնած մարմինն:

Հանգստանալուց յետոյ Վեհափառը ցանկութիւն յայտնեց շրջել աւերակները և տեսնել հնութիւնները:

Ամենից առաջ նա առաջնորդուեց իր չքախմբով հնա-
գարանը, յետոյ թանգարանը, Այստեղ երկար և սիրալի-
րացատրութիւններ էր տալիս պրօֆ. Մարր:

Այնուհետեւ Վեհափառը այցելեց և դիտեց ս. Գրի-
գոր Լուսաւորչի եկեղեցին, մայր տաճարը, Գազկաշէն ս.
Գրիգորի եկեղեցին, իշխանաց տունը, վրաց եկեղեցին,
4 սիւնաղարդ փոքրիկ շինութիւնը, պալատը, 2 հիւրա-
նոցները, Առաքելոց եկեղեցին և այլն: Այս բոլոր տեղե-
րումն էլ մանրամասն բացատրութիւններ տուն պրօֆէ-
սոր Մարր և ճարտարապետ Թ. Թօրամանեան, որի հետ
Վեհը ճաշից յետոյ խօսակցեց մի ժամուայ չափ հայկական
ճարտարապետութեան վերաբերեալ խնդիրների մասին:

Նորին Սրբութիւնը Գաղիկ Ա. ի արձանի մօտ լու-
սանկարվեց, որը և յարգելի պրօֆէսորը պատրաստեց
միւս տոմարտեան:

Աւելացնենք, որ Վեհը այցելեց նաև պրօֆէսորի
աշխատելու սենեակը, ուր այդ ժամանակ աշխատում էր
Նկարիչ Պօլտարացիին Բարսեղ կաթողիկոսի խաչքարի նկա-
րի վրա:

Երեկոյեան ամբողջ շրջակայքը ուրախութեան մէջ էր:
Վանքի շուրջը շինել էին տաղաւարներ, կառքերի ձիերի
խրինջոցը, զանգերի զօղանջիւնը, նուագածուների ձայնը,
զուռնան և երգ ու պարը որին տալիս էին տօնական ու
ուխտի կերպարանք և այդ ամենի ազդեցութիւնը այնքան
գեղեցիկ, այնքան հաճելի և տպաւորիչ էր այնտեղ, Անի-
ում, ուր միայն աւերակներն են ապրում, ուր սոսկ մեռե-
լութիւն է տիրում... Վեհի այցելութիւնը կենդանացրել
էր այդ օրը Անին, և նա էլ ասես գէթ մի օր պայծա-
ռացաւ, հիւրընկալելով հայ ժողովրդի յոյսերի ու ակնկա-
լութիւնների մարմնացումն Հայրապետին:

Ամբողջ մի ժամ Վեհը ընդունեց այդ օրը այդտեղ
գտնուող մարդկանց, եւ պէտք էր տեսնել՝ թէ ինչպէս հայ
գեղջուկը ակնածութեամբ մօտենում էր իր հոգևոր պե-
տին և, նախքան համբուրելը նրա աջը, ծունր էր դնում
և երկրպագում էր նրան:

— Դարեր են հարկաւոր այս ժողովրդի կրթութեան համար, — յուզմունքով նկատում էր Վեհը և կրկին ընկնում իր խորհրդաւոր մտածմունքների մէջ, որ երևում էր նրա խոհուն աչքերից և թախծոտ դէմքից:

Հետեւեալ օրը, յունիսի 26-ին, Վեհափառը դարձեալ շրջեց մի երկու տեղ և լուսանկարվեց մայր տաճարի առաջ իր շքախմբի հետ միասին:

Թեթև նախաճաշելուց յետոյ, ցերեկուայ ժամը ուղիղ 12-ին ճանապարհ ընկանք դէպի Խօշափանք: Վեհը շնորհակալութիւն յայտնեց պրօֆ. Մարրին, Թ. Թօրամանեանին և միւսներին և աջողութիւն ցանկացաւ նրանց:

Ժամը 2-ի մօտերը հասանք Ղօշափանք, ուր Վեհափառը դիտեց այգտեղի հնութիւնները, մի ժամ հանգստանալուց յետոյ ուղեորվեցինք դէպի Ալէքսանդրօպօլ:

Նոյնպիսի շքեղ կարգով հասանք Արգինա գիւղը, ուր Վեհի ուղեկցողների համար Մելիք-Յակոբեան ընտանիքը պատրաստել էր գեղեցիկ սեղան նախաճաշելու համար: Կէս ժամ յարգելի ընտանիքի հիւրասիրութիւնը վայելելուց և շնորհակալութիւն յայտնելուց յետոյ, Վեհը իր շքախմբով ճանապարհ ընկաւ:

Ինչպէս գնալիս, այնպէս և վերադարձին, հայ և թուրք գիւղացիները դիմաւորում էին աղ ու հացով: Նաև միանում էին զանազան ձիաւորներ:

Քաղաքի կամուրջի մօտ, կառքերով ընդառաջ էին եկել Ալէքսանդրօպօլի կարգադիր յանձնաժողովի անդամները Յ. Տիգրանեանի առաջնորդութեամբ:

Մի հիանալի հանդէս սկսվեց. Վեհափառի կառքը շրջապատել էին պահակները և հեծեալ կամաւորները, ապա հետևում էին միւս կառքերը, որոնց թիւը հասաւ մօտ 50-ի, և այդպէս շքեղ հանդէսով թափօրը մտաւ քաղաք, ուր փողոցների երկու կողմերով կանգնած սպասում էր ահագին հասարակութիւն: Այդ գնացքը կամուրջից մինչև, յաջորդարան շատ գեղեցիկ էր և ազդեցիկ:

Ժամը 6-ի մօտերը Վեհափառը իջաւ յաջորդարան հանգստանալու:

Հետեւեալ օրը առաւօտեան ժամը 10-ին սկսեցին հաւաքուիլ վեհարանում այն պատգամաւորութիւնները, որոնք ներկայանալու էին Նորին Վեհափառութեան: 10 ժ. 20 ր. Վեհափառը դուրս եկաւ դահլիճը և բաղմեց իր համար յատուկ պատրաստուած բազկաթոռի վերայ, որի երկու կողմից դրած էին Հայրապետական Խաչն ու դաւազանը: Նախ ներկայացան Վեհափառին ընդունող մասնաժողովի անդամները: Պ. Յ. Տիգրանեան դիմեց Հայրապետին հետեւեալ խօսքերով.

Վեհափառ Տէր

«Ռախտ ունիմ շնորհաւորելու Ձերդ Վեհափառութեան շնորհաբեր դալուստը Աղէքսանդնապօլի հայ հասարակութեան կողմից, շնորհակալ ենք, որ շնորհ արիք և կանգ առաք մեր քաղաքում և պատուեցիք մեզ Ձեր ներկայութեամբ:

Այնուհետև ներկայացան հայ քահանաները գլուխ ունենալով փոխ-թեմակալ Հմայեակ վարդապետին հայ կաթողիկ հասարակութեան ներկայացուցիչները իրանց քահանայի հեա միասին:

Հայ կաթողիկ քահանան դիմեց Վեհափառին մի քանի խօսքերով. որ Նորին Վեհափառութիւնը իր օրհնութիւնը տարածում է հայ կաթողիկ համայնքի վրայ, որովհետև իրանք իրանց երբէք խորթ չեն համարել, նրանք նայն հայ ազգի հարազատ զաւակներն են:

Հայրապետը յայտնեց իր շնորհակալութիւնները այն ջերմ ղգացմանց համար, որ յայտնեցին պատգամաւորները, Հայրապետը յայտնեց, որ ինքը երբէք խտրութիւն դրած չէ հայերի մէջ, հայ արմատից ծագած բոլորեքեան եղբայրներ են: Այդ պատճառաւ բոլորեքեան միևնոյն նպատակ պէտք է ունենան մէկ տեղ պահպանեն ազգային հնադարեան աւանդները, նրա սովորութիւնները, Վեհափառը յոյս յայտնեց, որ իր ցոյց տւած ուղիով կընթանան այսուհետև:

Ապա ներկայացաւ տեղիս բոլոր ծխական դպրոցների հոգաբարձութիւնը: Հոգաբարձու պ. Աղ. Ամիրեան հետեւալը ասաց.

Վեհափառ տէր.

Տեղիս ծխական դպրոցների հոգաբարձութիւնը ինձ վրայ քաղցր պարտականութիւն դրեց, ողջունելու Ձերդ Վեհափառութեան գալուստը: Ընդ սմին ինձ պարտաւորութիւն եմ համարում հակիրճ տեղեկութիւն տալու քաղաքիս կրթական գործի մասին. քաղաքս ունի երկու միջնակարգ դպրոց, չորս ծխական, և չորս քաղաքային դպրոցներ: Չնայելով սրան մենք քաղաքում դեռ շատ տղաներ ունինք, որոնք բաղխելով դպրոցի դռները ձեռնունայն յետ են դառնում և փողոցներում թափառում: Հոգաբարձութիւնը աշխատում է ամեն կերպ այդ ցուր մէջտեղից բառնալ, աշխատում է, որ ոչ մի երեխայ դուրսը չմնայ: Սակայն մեզ հարկաւոր է Ձերդ Վեհափառութեան հեղինակաւոր ձայնը, որը յուսով ենք մեծ դեր պիտի կատարէ այս գործում:

Վեհափառը պատասխանեց պ. Ամիրեանի խօսքերին շատ գեղեցիկ խօսքերով: Նա բացատրեց ուսման նշանակութիւնը, նրա ազնուացուցիչ դերը ազգերի կեանքում, յայտնեց ուսուցիչների պարտաւորութիւնը դէպի ժողովուրդը: Նա ասաց, որ ես տեսայ շատ գիւղեր, ժողովուրդը աղին, բայց, աւանդ, տգէտ, զուրկ կրթութեան բարիքներից, յորդորեց նուիրել կրթական գործին, բայց հեռաւորութեամբ և շրջահայեցութեամբ:

Այնուհետեւ ներկայացան տեղիս հայ ուսուցիչ ուսուցչուհիները, որոնց կողմից խօսեց պ. Հայկ Յովհաննիսեանը:

Վեհափառ Տէր.

Ալէքսանդրապոլի հայ ուսուցչուհիները և ուսուցիչներն այսօր երջանիկ են զգում իրենց Ձերդ Վեհափառութեան ուրախառիթ և շնորհաբեր գալուստն ողջունելու և Ձեզ իրենց որդիական անկեղծ սիրոյ բուռն և ջերմ զգացմունքներն արտայայտել կարողանալու համար:

Շատ չէ անցել այն օրից, երբ Դուք, Սրբազնասուրբ

Հայրապետ, բանտի մուայլ կամարների տակ հեծում էիք — այն երկրում, ուր առաջին անգամ սիրոյ և ազատութեան, եղբայրութեան և հաւասարութեան քարոզն է արձագանք տուել և Գողգոթայի կատարն անմեղ արիւնով ներկուել: Բայց հասաւ ժամը, նոր Գողգոթայի խաչազէն դմբեթից հնչեց Յարութեան ժամը. Գաղափարի յաղթանակի ժամն էր այդ: Եւ Դուք դափնիներով պսակուած Պօլիս մտաք: Թնդաց ամբողջ հայութեան սիրտն ապագայի նոր յոյսերով, մարմնացած գաղափարի յաղթանակը տեսներով:

Եւ մինչ դեռ Դուք կամենում էիք փոքր ինչ ազաւջունչ քաշել և կազդուրուել երկարամեայ տառապանքներից, որոտաց մի այլ, աւելի զօրաւոր ձայն: Ամբողջ հայութեան ձայնն էր այդ, միախառնուած նոր արիւնների, նոր կոտորածների, նոր մարտիրոսների աղեկէզ և սրտակոտոր հեծեծանքների հետ, որ հասնում էր Ձեր ականջին արեան և տառապանքի ծովի, լացի և արցունքի հովտից, և որը Ձեզ աւելի դժուարին և պատասխանատու պաշտօնի էր կանչում: Ասուած է «ում Եւս է տրուած, Եւս է պահանջում»:

Այդ ահեղ ձայնի, այդ ծանր վշտի տակ մի անգամ ևս կծկեց Ձեր հայրական սիրտն և Դուք ստիպուած եղաք մոռանալ Ձեր հանգիստն և հետեւել այդ ձայնին, Ձեր հորազատների ձայնին, որովհետեւ սիրտ ունէիք, որովհետեւ հոգի ունէիք, որովհետեւ խիղճ ունէիք: Ամբողջ հայ ժողովրդի ցնծագին բացագանչութիւններն ուղեկցեցին Ձեզ Բոսֆորի գեղածիծաղ ամերից սկսած և՛ Պոնտոսի սև ալիքների վերայ և կապտագոյն նեայի ամերում և ցամաքի վերայ մինչև այստեղ:

Եւ այսօր, երբ Դուք ողջամբ մեր քաղաքն էք ժամանում, թող տւէք մեր ձայնն էլ միացնել ամբողջ հայութեան ձայնի հետ՝ կրկնելով. — «Բա՛րեաւ եկ Քո եւ օրհնեալ»: Այս բոլոր բացագանչութիւններն ապացոյց են, սակայն թէ որպիսի վստահութիւն ունի դէպի Ձերդ Վեհափառութիւնը՝ Ձեզ ընտրող ազգն և թէ որպիսի ակն-

կարութիւններ ունի նա Ձեզնից իւր անհամար ցաւերի համար։ Այո, Վեհափառ Տէր, մեր կեանքը տխուր է, մեր սիրտը խոցոտ, մեր հոգին վիրտ, մեր ճամբան քարոտ, մեր հացն արիւնոտ, մեր ջուրն արցունքոտ, աղի ու լիզի, մեր երկինքը մութ, աստղերը խաւար։ Մեր պատմութիւնը մարտիրոսագրութեան անընդհատ շղթայ է, որ արիւնով սկսում է, արցունքով վերջանում և արցունքով սկսում, արիւնով վերջանում։ Եւ այս բոլոր վէրքերի համար Ձեզնից է բալասան սպասում հայ ժողովուրդը։

Այս բոլոր բացագանչութիւնները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ կատաղի ծովի լեռնացած կոհակների վերայ տարուբերւող և ընկղմող նաւակի նաւաստիների յուսահատական և միևնոյն ժամանակ ուրախական ճիչերը, երբ նոքա հօրիզոնի վերայ փրկարար փարոսի ճառագայթներն են նըշմարում։

Հայ ուսուցչութիւնն էլ ընդհանրապէս և քաղաքիս մասնաւորապէս, իբրեւ այդ ժողովրդի մատաղ սերնդի դաստիարակող դասը, քայլում է բոկոտն հայ դպրոցական իրականութեան փշոտ ասպարիզում, ծանր խաչի տակ հեւլով և արեան հետքեր թողնելով իր անցած ճանապարհին. բայց միշտ լաւատես, միշտ անդրդւելի դէպի իւր սրբազան գործը. յուսալիւ աչքերը դէպի յառաջագիծութեան բեեռային աստղը յառած, քայլում է նա անընդհատ հետեւելով «մի՛ս գէպի վե՛ր, մի՛ս առա՛ջ» նշանաբանին, հաւատալով իր բարձր, նախատիպ գաղափարների իրականացմանը։ Բայց նորա ոյժերն անհատնում չեն և նա կընկնէ անշուշտ մի օր ուժասպառ բազմութիւ խոչնդոտների անհաւասար կռուում, եթէ մի երկաթէ ձեռք օգնութեան չհասնի։ Եւ ահա յանձին Ձերդ Վեհափառութեան գալիս է այդ երկաթէ ձեռքը Լուսաւորիչների և Թարգմանիչների գործը շարունակելու։ Հայ ուսուցչութիւնը մեծ յոյս է տաւում. որ Ձեր հզօր և օրինասիրական կամքի առաջ տեղի կտան և կչքանան մեր դպրոցների վերայից խեղդող, մղձաւանջային սև ուրուրներն և ներկայ խառնակ դրութեանը կը յաջորդէ մի խիստ կար-

ձեր աջակցութիւնը, մենք միասին պէտք է սրբենք ժողովրդի արցունքներն ու թարախները, շնորհակալ եմ ձեր բարեմաղթութեանց համար»:

Ապա ներկայացան Կ. Հ. Բ. Ընկ. տեղիս ճիւղի վարչութեան անդամները, որոնց կողմից խօսեց փոխ-նախագահ Վ. Գիւլբէնկեան:

Հայրապետը յորդորեց, որ ժողովրդին ձրիակերութիւն չը սովորեցնեն, որ աշխատանք տան, աշխատանք, որ միայն կարող է աղնւացնել ժողովրդի բարբերը:

Այնուհետև ներկայացան Աղգագրական Ընկերութեան տեղիս վարչութեան անդամները, թուրքերի ներկայացուցիչները, Յար. Արաքաջեանի յօբելանական մասնաժողովի անդամները, որոնք Նորին Վեհափառութեան ներկայացրին գրաւոր խնդիր. Կարսի պատգամաւորները, Սարիղամիշի պատգամաւոր պ. Կ. Իսահակեան, Շիրակի գաւառի ներկայացուցիչները Ղևոնդ ք. Աթանասեանի գլխաւորութեամբ:

Ընդունելութիւնը տևեց 45 րոպէ:

Երեկոյեան յաջորդարանում տեղի ունեցաւ պաշտօնական ճաշ: Հրաւիրուած էին գաւառապետը և բոլոր պատգամաւորութեանց ներկայացուցիչները:

Առաջին կենացը առաջարկեց Նորին Սրբութիւնը ի պատիւ Թագաւոր Կայսեր, որը ընդունուեց ուռաներով:

Ապա քաղաքագլուխ Պ. Տիգրանեանը առաջարկեց Նորին Վեհափառութեան կենացը, որը ընդունուեց բուռն կեցցէներով:

Երրորդ բաժակը առաջարկեց Նորին Սրբութիւնը Ալէքսանդրապօլի հայ հասարակութեան կենացը, յայտնելով իւր շնորհակալութիւնը և օրհնութիւնը, որից յետոյ Վեհը սեղանակիցների կեցցէների ուղեկցութեամբ անցաւ իր սենեակը:

Ճաշկերոյթը վերջացաւ ժամը 10-ին և ամենքը գոհ սրտով հեռացան:

Հետեւեալ օրը, կիւրակի յունիսի 28-ին Վեհափառ Հայրապետը իր շքախմբի անդամներով և բաղձաթիւ քա-

ղաքացիների ուղեկցութեամբ, մեկնեց Ալէքսանդրապօլից դէպի Ս. Էջմիածին։ Ալէքսանդրապօլի կայարանում Վեհին սպասում էր ժողովրդի հոծ բազմութիւն։ Սալօն վագօն մտան քաղաքազուխը, գաւառապետը, որոնք բարի երթ մաղթեցին Վեհափառ Հայրապետին, ապա ներկայացան կարգադրիչ մասնաժողովի անդամները համբուրեցին Վեհի Ս. Աջը և բարի ճանապարհ մաղթեցին։

Ժամը 8 և կէսին գնացքը շարժուեց։ Ժողովրդի բուռն կեցցէները թնդացնում էր օդը։

Ալէքսանդրապօլից ուղեկցում էին Նորին Սրբութեանը Երեանի պատգամաւորները։

ԺԳ.

Վեհափառի մուտքը Վաղարշապատ.—ընդունելութիւնը Վեհաւանում։

Գնացքը ուղիղ ժամը 1-ին հասաւ Էջմիածին կայարանը, ուր խմբուած էր բաւական ժողովուրդ Երեանից և շրջակայքից և ուր պլատֆորմի վրայ փիլոնները ծածկած սպասում էին Սինօգի անդամները և որոնք գնացքը կանգնելուն պէս մտան Սալօն-վագօնը և ողջունեցին Վեհափառ Հայրապետին՝ Սալօն վագօնում։ Վաղարշապատացիների կողմից ողջոյնի ճառով դիմեց Վեհին Յովհաննէս Մուշեղեանը որից յետոյ ողջունեցին Վեհին Ճեմարանի ժամանակաւոր տեսուչ Ստ. Կանայեանը և Գաւառապետը։ Վեհափառը իջաւ վագօնից նստաւ յատուկ Հայրապետական կառքը և բազմութիւ կառքերի ուղեկցութեամբ անվերջ կեցցէներով դիմեց դէպի Ս. Էջմիածին։ Երեանի քահանայական դասն ու բաւական բազմութիւն սովորական գնացքով հասնում է Էջմիածնի կայարան այն ժամանակ՝ երբ Վեհափառ Հայրապետը արդէն մեկնել էր։

Էջմիածին կայարանից մինչև Ս. Էջմիածին՝ ճանապարհին Կարխունում թիւրքերն և Խաթունարխում թիւրքերն ու հայերը կեցցէներով ողջունեցին Վեհին և աղ ու հաց մատուցին։

Վերջապէս ժամը 3 և կէսին Նորին Սրբութիւնը մուտք գործեց Վաղարշապատ:

Վաղարշապատը տօնական կերպարանք էր ստացել: Մուտքի մօտ շինուած էր կանաչներով զարդարուած սիւններով կամար, որի վերևում «Բարի գալուստ» խօսքերն էին դրոշմուած: Վեհի անցած փողոցների բոլոր տները զարդարուած էին գորգերով, ծաղիկներով, կանաչներով և դրօշակներով: Շատ տեղեր փողոցի լայնութեամբ անց էին կացրել կիսադրօշակներից կազմուած շղթաներ «Բարի գալուստ» մակագրութեամբ:

Վեհափառ Հայրապետը հասաւ գլխաւոր կամարին, որի մօտ խռնուած էր ահագին բազմութիւն և սպասում էր հոգեւորականութիւնը ամենայն հանդիսաւորութեամբ: Ժողովրդի ստուար բազմութիւնը բուռն ոգևորութեամբ ընդունեց Վեհին ծնդացներով օդը անվերջ կեցցէներով, իսկ կամարի երկու սիւներին ամրացրած փոքրիկ օթեակների մէջ տեղաւորուած սպիտակազգեստ երկու հրեշտականման փոքրիկ օրիորդները թարմ ծաղիկներ էին ցանում Վեհափառ Հայրապետի շուրջը: Կամարի տակ Վաղարշապատի կողմից աղ ու հաց մատուցեց Վեհին Դ. Մուշեղեանը, ապա երևանցիների կողմից Նորին Սրբութեանը ողջունեց Ա. Հասան—Ջալալեանը: Հնչեց «Հրաշափառ» շարականը և թափօրը առաջ անցաւ...

Մայր Տաճարում «Ուրախ եղէ ես»: Սաղմօսը ասելուց յետոյ Նորին Սրբութիւնը ծնկաչօք և վերարը վերցրած համբուրեց Իջման սեղանի Խաչը և Աւետարանը:

Ապա Տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը գիմեց Նորին Սրբութեանը հետևեալ խօսքերով.

«Վեհափառ Տէր.

«Այսօր Հայաստանեայց Մայր տաճարիս մէջ կողջունէ Ձեզ ամբողջ Հայ ազգը: Այսօր սուրբ տաճարիս մէջ խորին յարգանք և ակնածութեամբ կողջունէ Ձեր շնորհաբեր գալուստը Մայր Աթոռոյս միաբանութիւնը: Վեհափառ Տէր, արիացիր մեծ ասպարէզիդ մէջ, զի չես

միայն, այլ Վեհափառութեանդ հետ է ամբողջ ազգը
և համայն հոգևորականութիւնը, հաւատացած ենք, որ
Դուք լիովին կը պսակէք ազգի յոյսը և ակնկալութիւնը
և Ս. Գրիգորի հօտը կը հովուէք և կը սնուցանէք ի վայրի
դալարւոյ և առ ջուրս հանգստեան: Եւ մենք ամենքս
միաբերան Միաճնաէջ Սուրբ սեղանի առաջ կը մաղթենք
առ Բարձրեալն Աստուած, որ պարգևէ Ձեզ առողջ և եր-
կար կեանք, ոյժ և կարողութիւն, որ գործէք արդիւնա-
ւոր կերպով ի փառս ազգի և ի պայծառութիւն եկե-
ղեցւոյ:

Նորին Սրբութիւնը պատասխանեց հետեւեալը.

«Ի դիմաց միաբանութեան, Տէր Տեղակալից լսեցի
միաբանութեան բարեմաղթութիւնները մեր գալստեան
առիթով: Այդ խօսքերն իրենց մէջ կը պարունակեն Մայր
Աթոռի ներկայ տխուր վիճակը և յիրաւի շատ ցաւեր կան
դարմանելու և բուժելու: Մենք մի սիրտ մի հոգի առած
պէտքէ աշխատենք այդ ցաւերը դարմանելու: Մեր ամե-
նուս սրբազան պարտքն է, որ վառ պահենք Հայաստա-
նեայց սուրբ եկեղեցին: Մենք սրբազան ուխտ կատա-
րենք, որ սիրենք և գործենք միասին մեր դարաւոր եկե-
ղեցու պայծառութեան համար: Մենք պէտքէ բարձր
միասն բոլոր կուսակցութիւններից և ծառայենք մի ճշ-
մարիտ կուսակցութեան՝ այն է Աւետարանին լոյս տարա-
ծելու պարտիք յանձն առնելով:

Ես այլ ևս տեղի կունենամ խօսելու ձեզ հետ: Այժմ
կը մաղթեմ ամբողջ միաբանութեանը ոյժ և կարողու-
թիւն, որ միասին ծառայենք Մայր Աթոռին նիւթական
և բարոյական շահերի համար: Աստուածային օրհնու-
թեամբ կօրհնեմ ձեզ և մեր սիրեցեալ հայ հօտին, մաղ-
թելով, որ ամենքս կարողանանք կատարել մեր պարտքը
դէպի եկեղեցին և ազգը:

Նորին Սրբութեանը նոյն շուքով առաջնորդեցին վե-
հաբան:

Երեկոյեան ժամի վեցին ներկայացան Վեհափառ
Հայրապետին Նոր Բայազիտի պատգամաւորները Խորէն

վարդապետ Մուրատբէգեանի առաջնորդութեամբ, որը Նորին Սրբութեանը ողջունեց Նոր Բայազիտի գաւառի ազգաբնակչութեան կողմից, ապա պատգամաւորներէից մէկը աւագ ուսուցիչ Պ. Նիկ. Հայրապետեանը մի գեղեցիկ գրաբառ ճառով ողջունեց Վեհին Նոր Բայազիտի շրջանի ուսուցչութեան և աշակերտութեան կողմից:

Երեկոյեան 7 ժամին Վանքի սեղանատանը ի պատիւ Վեհափառի գալստեան ընդհանուր ճաշկերոյթ կար, որին մասնակցում էին մօտ 200 հոգի: Նորին Սրբութիւնը իրան յոգնած զգալով անկարող եղաւ մասնակցել ճաշկերոյթին:

Տեղակալ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսը առաջի բաժակը առաջարկեց Նորին Վեհափառութեան կենացը հետևեալ խօսքերով.

«Երկու տարի շարունակ Մայր Աթոռը զրկուած էր իր արժանաւոր Գահակալից: Երկու տարի է հայ ժողովուրդը սրտատրոփ սպասում էր իր Կաթողիկոսին: Այսօր հայ ազգը բազմ ունի տեսնելու իր արժանաւոր ընտրեալին, որի վրայ կենդրոնացած է բոլորի յոյսը: Խմենք Նրա կենացը, օրհնենք Նրա կեանքը:

Ամենքը ոտքի ելան, բուռն կեցցէները տեղի տուն «Էջմիածինն ի Հօրէ» շարականի քաղցրիկ ելեէջներին:

Երկրորդ բաժակը առաջարկեց Տ. Տեղակալը Էջմիածնի հաստատութեան և Մայր Աթոռի յարատեւութեան համար,

Երրորդ բաժակը առաջարկեց աւագագոյն միաբան Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոսը Տ. Տեղակալի կենացը յայտնելով շնորհակալութիւն, որ երկու տարի ամենայն բարեխղճութեամբ կատարեց իր ծանր պարտականութիւնները: Ապա առաջարկուեցան զանազան կենացներ:

Ճաշկերոյթի վերջում Տ. Աշոտ եպիսկոպոսը առաջարկեց կրկին անգամ Վեհի կենացը, Կոմիտաս վարդապետը երգեց «Տէր կեցո» օրհներգը:

Ճաշկերոյթը վերջացաւ ժամը 9¹/₂-ին.

Երեկոյեան մինչև գիշերուայ 1 ժամը վանքի բակում ճրագալոյց կար։ Վանքի բակը լցուած էր բազմութեամբ։ Ժողովուրդը ուրախ էր. երգում էին լելէներ և պարում էին ժողովրդական պարեր։

Հետևեալ օրը Յունիսի 29-ին առաւօտեան 9 ժամին Մայր Աթոռի ամբողջ միաբանութիւնը Տ. Տեղակալի առաջնորդութեամբ բարձրացան վեհարան և ներկայացան Նորին Սրբութեանը։

Վեհափառ Հայրապետը դիմեց նրանց հետևեալ խօսքով.

Պատուական եղբայրներ.

Հայոց ազգին և Հայաստանեայց եկեղեցւոյն տրդիկացութիւնը ամենքիդ ծանօթ է. թէ Թուրքիոյ և թէ, մասնաւորապէս Ռուսիոյ, մէջ ազգային եկեղեցական, կրթական կալուածական և այլ խնդիրներ կան ստիպողական կարգադրութեան կարօտ, որոց պաշտօնական ղեկը միայն եկեղեցականութեան յանձնուած է.

Գիտէք թէ 1868-էն ի վեր Թուրք Կառավարութիւնը Հայոց Պոլսոյ պատրիարքը ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Փոխանորդ ընդունած է, այն պայմանաւ, որ ի Թուրքիա և ի Ռուսիա հոգևոր գործոց մէջ ամենայն Հայոց Հայրապետական իշխանութեան իրաւունքներն անխախտ պահուին։

Կը յիշէք անշուշտ նաև թէ մեր մէջ վանքերը պատմական մեծ դեր կատարած են. Վանքերը եղած են լուսոյ վառարաններ պատմական և կրօնական թանկագին ձեռագիրներ պատրաստած, պատմութիւնների գրած և տպագրական գործին մղում տուած են։ Մենք ևս ամէնուն հանդէպ կատարելիք նուիրական պարտականութիւններ ունինք։ Մասնաւորապէս պարտաւորութիւն ունինք նկատմամբ արդի կացութեան Մայր Աթոռոյ։

Եթէ խղճի մտօք և համերաշխ ոգով միաբանական սիրով կատարած լինէինք մեր պարտքը, այսօր անտարակոյս Մայր Աթոռոյ վիճակը խիստ տարբեր կացութեան

մը մէջ գըտնուած կըլլար. իրաց այս ախուր վիճակին և խանդարման վերջերս պատահած Կովկասեան գործերու հետեանք կը համարիմ, ճշմարիտ է որ Կովկասեան գէպքերը բաւական գործ կատարած են սակայն նոյնպէս ճշմարիտ է, որ նոյն գէպքերէն առաջ ալ Մայր Աթոռոյ կացութիւնը նոյնն ըլլալէ հետո գտնուած չէ Ուստի մենք պէտք չէ զմեզ խաբենք. այս հետեանք է նոյն կացութեան, որ մենք եղած չենք այն վանականներն ինչ որ պէտք էր լինէինք իսկապէս. չեմ ուզեր ըսել ի հարկէ ճգնաւորական վանականութիւնը. ես հոս կը տեսնեմ, որ միաբանութեան անուան տակ անմիաբանութիւն կայ. բաժան բաժան եղած առանձին կը ճաշէք ու առանձին կը գործէք: Ձեմ գիտեր թէ ասոր ինչ անուն տամ:

Կը տեսնենք միաբանութիւնը խումբերու բաժնուած չըսեմ խօսակցութեանց տարբեր սկզբունքներու կը ծառայէ: Պէտք է գիտնալ, որ սկզբունքներու տարբերութիւնը աւեր և աւար յառաջ կը բերէ. Ամենուս նպատակն է օրինապահութեան և կարգապահութեան սահմանին մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ և Հայոց ազգին շահերն և ամենայն Հայոց հայրապետական իշխանութեան իրաւունքները պահել անվթար և պահպանել. Կարծիքներու ազատութիւն և տարբերութիւն կրնայ լինել, որոնք այն կերպով իրարու հետ շփոթուելու են, որ կեանք և լոյս սփռեն: Որքան ցաւալի է իրաց այս վիճակը այնքան անհրաժեշտ է դարմանը փութացնել:

Հետեապէս մենք, որ յօժար և ազատ կամքով յանձն առած ենք վանական կեանքը և ուխտած առաջի Աստուծոյ և հաւատացեալ ժողովրդեան, պէտք է փութանք կատարել մեր պարտականութիւնները խղճի մօտք, և գործել միասիրտ և միահոգի ի բաց թողլով ամէն բաժանում, երկպառակութիւն և նախանձ. այն ատեն միայն օգտակար կրնանք հանգիստանալ Մայր Աթոռոյ, որ ազգին միութեան կենդրոնն է:

Յաւալի է յիշել նոյնպէս, թէ կրօնի ուսումը մեր ծխական, թեմական և պետական վարժարաններու մէջ

ամենեւին խնամքով չաւանդուիր և բերանացի ըսելէ անդին չանցնիր: Որմէ առաջ եկած է այնպիսի տխուր վիճակ մը, որ հայ ժողովրդեան զաւակները իբր եկեղեցւոյ հարազատ և հաւատարիմ զաւակներ չեն պատրաստուեր, կրօնի և քրիստոնէութեան վսեմ՝ ոգին դատագրքերու մէջ այս ինչ տեղէն այն ինչ տեղը ցոյց տալով և գոց ըրէ ըսելով չկրնար տարածուել մատաղ մանուկներու մէջ: Կրօնի ուսուցիչները պէտքէ Աւետարանի սիրոյ, գթութեան կատարելութեան հոգին ներշնչեն և իրանց անձնական բարի օրինակով երկսեռ ուսանողներուն վրայ ազդեն և պատրաստեն զանոնք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հարազատ զաւակներ և երկրին համար բարի քաղաքացիներ:

Եկեղեցական բարեկարգութեան խօսքեր և հրատարակութիւններ տեղի ունեցած են և կունենան: Գիտեմ՝ քրիստոնէութեան թէ պատմական և թէ հաւատոյ էական սկզբունքներու մասին պատմական, գիտութեան և քննութեան առաջ բերած փաստերը: Բայց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանաբանական խնդիրներու, որոնք արդէն փակուած են, չենք կրնար դիպչել երբէք. հակառակ պարագային եկեղեցւոյն մէջ քաւոռային դրութիւն մը յառաջ կուգայ և եկեղեցին կը պառակտի ու Հայաստանեայց եկեղեցւոյ շահերը և իրաւունքները բարոյապէս կը վտանգուին: Ծխական և այլ խնդրոց բարեփոխութեան մասին հարկ եղածն ալ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ և Հայոց ազգին ամբողջութեան հաւանութեամբ և որոշմամբ միայն կարելի է ինկատ առնել և տնօրէնութիւն մը ընել:

Մեր ամբողջ ճանապարհորդութեան միջոցին, սկսեալ Օգեսայէն, ուր որ գնացինք առանց մանիչակագոյն փրկոնի, առանց լանջախաչի, առանց կամիրաւկայի քահանայ չը տեսանք: Դուք կրնա՞նք վկայել թէ ասոնք ամենքն ալ արժանաւորներ են. չեմ կարծեր: Այս ընթացքը պարզապէս քահանայութիւնը սնամիառութեան մղել և անարժանները քաջալերել ըսել է. հոգեւոր իշխանութիւնը ինչ աստիճանի մէջ ալ լինի, պատասխանատու է այս վիճա-

կին: Քահանաներէն բազմաշխատ ծառայութեամբ վաստակաւորները միայն կրնան արժանի ըլլալ նման վարձատրութեանց: Այստեղ ամեն քահանայ աւագերէց է, սակայն աւագ քահանայութիւնը վարձատրութիւն չէ, այլ եկեղեցւոյ մէջ պատասխանատու պաշտօն:

Հարք և եղբարք, ամենայն Հայոց Հայրապետական ծանր պաշտօնին և պարտականութեանց հետ ունինք և Ռուսիոյ սահմանին մէջ կրթական մեծ հարցը: Մէկ կողմէ թեմական և ծխական դպրոցներու կանոնադրական խնդիրները, իսկ միւս կողմանէ նիւթապէս անբաւական դպրոցներու օգնութեան հասնելու պէտքը:

Ունինք մեր առջև Մայր Աթոռոյ և վիճակային կալուածական խնդիրներու կարգադրութեան ծանր հարցը ևս: Դուք գիտէք թէ կալուածներու արդիւնաւորման խնդիրը զարդիս ինչ վիճակի մէջ կը գտնուի ընդհանրապէս: Դիտէք նաև մասնաւորապէս Մայր Աթոռոյ կալուածական մատակարարութեան և հասոյթից գանձման և ծախուց կացութիւնը: Դիտէք արդէն թէ, որոնք թերացած են այդ գործերուն մէջ: Առաջնորդներ կան, որոնք երկար տարիներ աթոռապատկան հասոյթները վճարելու բարեյօժարութիւնը չեն ունեցած: Նիւթական տեսակէտով ազգին վստահութիւնը ապահովելու համար, անհրաժեշտ հարկ է ամեն տարի առաջնորդական բոլոր թեմերի և Մայր Աթոռոյ ելեմտական գործողութեանց հաշիւները ներկայացնել ազգին ի գիտութիւն և ի կըշռադատութիւն:

Այս կամայականութեանց վերջ տալու համար, հարկ անհրաժեշտ է, որ իւրաքանչիւր եկեղեցի ունենայ իր մօլից և ելից նախահաշիւը, ինչպէս և պէտք է ունենայ և Մայր Աթոռն իր յատուկ ելեմտական ընդհանուր բիւրօն, որ պիտի բազկանայ Դէորդեան ձեմարանի, Թանգարանի, Տպարանի, միաբանութեան սնունդին, խնամքին ու դարմանի, գրական պիտոյքի և այլ մասնաւոր բիւտջներէն:

Մայր Աթոռի ելեմտեքը պէտքէ այնպիսի իմաս-

տութեամբ անտեսել, որ կարելի լինի թէ Հայրապետական իշխանութիւնը իր բարձրութեան մէջ պահել, թէ Մայր Աթոռոյ վերեւ յիշուած անհրաժեշտ պէտքերը հոգալ և թէ, եթէ կարելի է, բան մ' ալ աւելանայ աղքատիկ դպրոցներուն օգնելու համար:

Մեր ճամբորդութեան մէջ ուր որ հանդիպեցանք, նոյն հարցը գտանք, դպրոց կուգին և օգնութիւն կը խնդրեն: Ծաղկեայ փիլոնը ուսին առած և խաչը կրծքին կախած քահանայ մը, պօռոտախօս ուղերձով մը իրենց աղքատիկ դպրոցին օգնութիւն կը խնդրէր: Կըսուի իւրովի, եթէ այդ քահանան ծաղկեայ փիլոն և խաչ ստանալու համար տուած աշխատանքը, դպրոցին կարօտութիւնը բառնալու ընծայէր, անտարակոյս քանի մի րուբլի ձեռք կրնար բերել և իր ներկայացուցած օժանդակութեան պէտք չէր մնար այլ ևս:

Հիմա պիտի ըսէք թէ, խոշոր խոշոր կը խօսիք և մեր վրայ ծանր պարտականութիւններ կը դնէք, հապա Ձեր պարտականութիւնները ինչ են: Հարկ չկայ պարզելու թէ իբրեւ ուխտագիր բարձրագոյն պաշտօնեայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ առ Աստուած, իբրեւ ամենայն Հայոց Հայրապետ առ ազգն և իբրեւ Ռուսիոյ հայ եկեղեցական գործոց վարիչ առ Պետութիւնը, ծանր պարտականութիւններ և պատասխանատուութիւններ ունիմ:

Ամենայն Հայոց Հայրապետն ընտրել և վեհարանի մէկ անկիւնը չպրտելով կը կարծէք թէ նա բազմահոգ պարտականութիւնները կրնայ կատարել, ինքզինքնիս չը խաբենք. անկարելի է այդ. Ազգն համօրէն և հայ ամբողջ հոգևորականութիւնն պարտին աջակից գտնուիլ և օգնել Հայոց Հայրապետին ընդհանրապէս իսկ մասնաւորապէս Մայր Աթոռոյ միաբանական ուխտդ, իբրեւ ամենայն Հայոց Հայրապետին անմիջապէս մերձաւոր, պարտի ամեն անհամաձայնութիւն, հակառակութիւն, նախանձ և այլն ի բաց թողլով միասիրտ ու միահոգի և համերաշխութեամբ աջակցել Հայոց Հայրապետին և կատարել իր պարտականութիւններն օրինապահութեան, պարտաճա-

տութեամբ անտեսել, որ կարելի լինի թէ Հայրապետական իշխանութիւնը իր բարձրութեան մէջ պահել, թէ Մայր Աթոռոյ վերեւ յիշուած անհրաժեշտ պէտքերը հոգալ և թէ, եթէ կարելի է, բան մ' ալ աւելանայ աղքատիկ դպրոցներուն օգնելու համար:

Մեր ճամբորդութեան մէջ ուր որ հանդիպեցանք, նոյն հարցը գտանք, դպրոց կուգին և օգնութիւն կը խնդրեն: Ծաղկեայ փիլոնը ուսին առած և խաչը կրծքին կախած քահանայ մը, պօռոտախօս ուղերձով մը իրենց աղքատիկ դպրոցին օգնութիւն կը խնդրէր: Կըսուի իւրովի, եթէ այդ քահանան ծաղկեայ փիլոն և խաչ ստանալու համար տուած աշխատանքը, դպրոցին կարօտութիւնը բառնալու ընծայէր, անտարակոյս քանի մի րուբլի ձեռք կրնար բերել և իր ներկայացուցած օժանդակութեան պէտք չէր մնար այլ ևս:

Հիմա պիտի ըսէք թէ, խոշոր խոշոր կը խօսիք և մեր վրայ ծանր պարտականութիւններ կը դնէք, հապա Ձեր պարտականութիւնները ինչ են: Հարկ չկայ պարզելու թէ իբրեւ ուխտագիր բարձրագոյն պաշտօնեայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ առ Աստուած, իբրեւ ամենայն Հայոց Հայրապետ առ ազգն և իբրեւ Ռուսիոյ հայ եկեղեցական գործոց վարիչ առ Պետութիւնը, ծանր պարտականութիւններ և պատասխանատուութիւններ ունիմ:

Ամենայն Հայոց Հայրապետն ընտրել և վեհարանի մէկ անկիւնը չպրտելով կը կարծէք թէ նա բազմահոգ պարտականութիւնները կրնայ կատարել, ինքզինքնիս չը խաբենք. անկարելի է այդ. Ազգն համօրէն և հայ ամբողջ հոգևորականութիւնն պարտին աջակից գտնուիլ և օգնել Հայոց Հայրապետին ընդհանրապէս իսկ մասնաւորապէս Մայր Աթոռոյ միաբանական ուխտդ, իբրեւ ամենայն Հայոց Հայրապետին անմիջապէս մերձաւոր, պարտի ամեն անհամաձայնութիւն, հակառակութիւն, նախանձ և այլն ի բաց թողլով միասիրտ ու միահոգի և համերաշխութեամբ աջակցել Հայոց Հայրապետին և կատարել իր պարտականութիւններն օրինապահութեան, պարտաճա-

հրաւիրուելու առթիւ, մեր հետեւած ուղղութեան վրայ որպէսզի տեղեկութիւն ունենաք կը կարգամ այն գրութիւնը՝ որ Պօլսոյ Ռուսաց պարօն դեսպանին յղեցի:

(Նորին Սրբութիւնը կարգում է հետեւեալ գրութիւնն որը կարգացել էր նաև Պօլսում երեսփոխանական ժողովի նիստին,)

Վսեմափայլ Դեսպան:

Ձեր վսեմութիւնը կը ծանուցանէ ինձ թէ Ռուսիոյ Վեհափառ Յարը բարեհաճած է զիս արտօնել Մայիսի վերջերը գտնուելու ի Ս. Պետերբուրգ, ուր զիս ընդունելու ամենամեծ պատիւը պիտի ընծայէ ինձ, Էջմիածին մեկնելէս առաջ: Խորապէս համակուած եմ Կայսերական այս շնորհին համար, որ կը լնու զիս ուրախութեամբ, այդ շնորհը պիտի ընծայէ ինձ մանաւանդ առիթը, յՈսո Նորին Կայսերական Մեծութեան գահոյից մատուցանելու ամենաջերմ մաղթանքներս՝ իւր արեւշատութեան պահպանութեան համար և անձնապէս արտայայտելու իմ երախտագիտական զգացումներս Կաթուղիկոսական ընտրութեանս վաւերացման համար:

Ձեր վսեմութեան ծանօթ է սակայն, թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դարաւոր կանոնաց և աւանդութեանց համաձայն՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աթոռոյն Գահակալին ընտրութիւնը այն ատեն միայն իր վերջնական հաստատութիւնն կստանայ երբ վերջ գտնէ իր օծումը Էջմիածնայ Մայր Տաճարին մէջ, ինչ որ տեղի կունենայ միաբանութեան կողմէ զրկուած մասնաւոր պատգամաւորութեան մը հրաւերին վրայ:

Հակառակ այս յարմար առիթէն օգտուելու բուն բաղձանացս, հնարաւոր չպիտի ըլլայ ուրեմն ինձ, վսեմափայլ Դեսպան, ներկայանալու Նորին Կայսերական Մեծութեան, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Մայրադոյն Պատրիարքի հանգամանօք: Հաւաստի եմ արդէն թէ Նորին Կայսերական Մեծութիւնը պիտի բարեհաճի գնահատել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կանոնաց և աւանդութեանց մասին ունեցած հաւատարմութիւնս, որուն (Հայաստ.

եկեղեցւոյ) պահպանութիւնը վստահացած է իմ տկար ձեռքերուն:

Այսու հանդերձ, իրապէս բարեբախտ և մեծապէս պատուած պիտի ըլլամ՝ ներկայացնելով Ռուսաց Օգոստոսիաո Կայսեր իմ ամենախորին յարգանքներս, եթէ ներուի ինձ այն անպաշտօն հանգամանօք կատարել, ընդ որում տակաւին չեմ ընդունուած Կաթողիկոսական օծումը:

Կը համարձակիմ ուրեմն խնդրել, Վսեմափայլ Տէր, որ բարեհաճիք այս խոնարհ տեսութիւններս դնել յոտս Կայսերական գահոյից, բոլորանուէր հաւաստելով Նորին Վեհափառութիւն Յարը կատարեալ հնազանդութեանս և ամենախորին անձնուիրութեանս մասին:

Գալով իմ Ս. Պետերբուրգ մեկնելու որոշ թուականին, թէպէտեւ շատ մ'անպատեհութիւններ կան առ այն, սակայն կը խոչտանամ Ձեր վսեմութեան պատրաստ դըտնուել Մայիսի վերջերը:

Հաճեցէք ուրեմն կարեօր հրահանգներն տալ էջմիածնայ Աթոռոյն Տեղակալին ի մասին պատգամաւորութեան մը առաքման, որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծիսից համաձայն, պարտի գալ հոս ճանապարհորդութեանս միջոցին ինձ ուղեկցելու համար:

Հայցելով Ձեզ համար երկնային օրհնութիւններ, պատիւ ունիմ լինել, Վսեմափայլ դեսպան, ամենախորին յարգանք՝

Ձեր վսեմութեան

ամենահնազանդ և անձնուէր ծառայ

Մաթէոս արքեպիսկոպոս Իզմիրեան

Ապա Նորին Վեհափառութիւնը կարգաց իր պատասխան ճառը Թագաւոր Կայսեր, որը արդէն իր տեղում տպագրուած է:

Ընթերցանութիւնը վերջացնելուց յետոյ Նորին Վեհափառութիւնը շարունակեց.

Կը տեսնէք թէ մեր ուղղութիւնն է միշտ բարձր մնալ ամեն կուսակցութենէ։ Մենք ինչպէս երէկ Ե. Տաճարին մէջ յայտարարեցինք մէկ ուղղութիւն և մէկ կուսակցութիւն ունինք, այն միայն Ս. Աւետարանն է։ Այս եղանակով միայն կրնանք մեր նուիրական կոչման բարձրութեան վրայ մնալ։ Արդ, հարբ իմ և եղբարք, այդ նուիրական ժամն հասած է։ Մէկդի թողունք ամեն անձնակազմութիւն, մոռնանք անցեալ ամեն բան և այստեղ իրար սիրոյ համբոյր տալով՝ ըլլանք Մայր Աթոռոյ իսկական միաբաններ ու միացած ուժերով և օրինապահութեամբ ծառայենք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Ազգին և Պետութեան։

Հաւատացած եմ, որ ի նկատ առնելով երկրին տիրող օրէնքը և ազգին տխուր վիճակը, խղճմտօրէն պիտի աշխատիք, որպէսզի հետզհետէ յաջողենք կարգադրել մեր առջև ելած բոլոր խաթարեալ գործերը և լաւ վիճակ մը յառաջ բերել։

Թորապէս զգացուած մեր Օգոստափառ Վեհապետին ընդունելութենէն և բարեացակամ վերաբերմունքէն դէպի Մեզ, որ խիստ մխիթարական և քաջալերիչ եղաւ, կը փութամ միաբանական պատուական ուխտիդ առջև յայտարարել իմ խորին շնորհակալութիւնը և խնդրել, որ Բարձրեալն Աստուած պահպանէ անսասան Նորին Մեծութիւն մեր Թագաւոր Կայսրն, Օգոստափառ Թագուհի-Կայսրուհին, Գահաժառանգ Ալէքսէյ Մեծ իշխանն և Կայսերական ամբողջ Գերգաստանը։

Ընդունի Աստուած մեր մաղթանքները՝ պահէ մեզ չարէն և յաջողէ մեզ ըստ իր կամաց գործելու... ամէն։

Ապա Տեղակալ Տ. Գէօրգ արքեպիսկոպոս Սուրենեանը ներկայացրեց Վեհին Ս. Էջմիածնայ միաբաններին, որոնք ըստ աւագութեան մօտենալով համբուրեցին Նորին Սրբութեան Ս. Աջը և քաղցր տպաւորութեամբ և գոհ սրտով դուրս եկան վեհարանից Տ. Տեղակալի առաջնորդութեամբ։ Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետին ներկայացան Սինօդի ծառայողները պրոկուրորի առաջնոր-

գութեամբ, Երևանի քահանաները, Ճեմարանի ժամանակաւոր տեսուչը, Վաղարշապատի և Իգդիրի քահանաները, Օշականի, Աբարանի և Աշտարակի ներկայացուցիչները և բազմաթիւ ուխտաւորներ:

Տալով Վեհափառ Հայրապետի ուղևորութեան համառօտ նկարագիրը, լի յոյսերով մնում է մեզ սպասել իրագործմանը այն իղձերի և ցանկութիւնների, որ ամենուրեք յայտնւում էին ուղերձների և ճառերի մէջ և որ նորին Սրբութիւնը շեշտում էր իւր պատասխանների մէջ:

